

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
LYRASIS members and Sloan Foundation

Livius, Titus

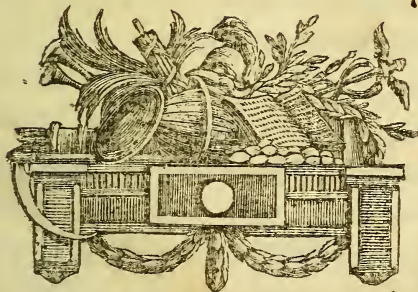
TITI LIVII

PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES

TOMUS QUARTUS

Mannheim
1795

MANNHEMII

Cura & Sumptibus Societatis literatæ

M DCC LXXIX

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

540 EAST 57TH STREET

CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3300

FAX: 773-936-3300

UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

540 EAST 57TH STREET

CHICAGO, ILL. 60637

20153

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER X

EPITOME

COLONIÆ deductæ sunt Sora, & Alba, & Carseoli. Marfi in deditiōem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum, & adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo

E P I T O M E

esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Censu actus est. Lustrum conditum. Censa sunt civium capita ducenta sexaginta duomillia, & trecenta viginti duo.

L. GENUCIO, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. Eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumpta. Marcis Livio Dentre & Æmilio con-

*U. c. 450.
a. C. 302.*

*L. Genu-
cio, Ser.
Cornelio
Coss.*

*Latrones
in
spelunca
obpressi.*

*U. c. 451.
a. C. 301.*

*M. Livio,
M. Æmilio
Coss.*

fulibus, redintegratum Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. Is, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit; ac, die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

*C. Junius
dictator.*

*Æquos
subigit.*

*Cleonymus
Lacon.*

II. EODEM anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora,

dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint inrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo investam classem subire flumine adverso iussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. In leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant recta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. Altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad statio-

U. c. 481.

a. C. 301.

U. c. 451.
a. C. 301.
 nem navium (millia autem quatuordecim (a)
 ab oppido aberat) ducta. In naves parvas,
 custodibus interentis, inpetus factus; terri-
 tique nautæ coguntur naves in alteram ripam
 amnis transjicere. Et in terra prosperum
 æque in palatos prædatores proelium fuerat:
 refugientibusque ad stationem Græcis Veneti
 obsistunt. Ita in medio circumventi hostes
 cæsi que, pars capti classem indicant regem-
 que Cleonymum tria millia abesse. Inde,
 captivis proximo vico in custodiam datis,
 pars fluviatiles naves, ad superanda vada stag-
 norum apte planis alveis fabricatas, pars
 captiva navigia armatis complent: profecti-
 que ad classem, immobiles naves, & loca
 ignota plus, quam hostem, timentes, circum-
 vadunt: fugientesque in altum acrius, quam
 repugnantes, usque ad ostium amnis perfe-
 cuti, captis quibusdam incensisque navibus
 hostium, quas trepidatio in vada intulerat,
 victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta
 parte navium incolumi, nulla regione maris
 Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra
 navium spoliaque Laconum, in æde Junonis
 veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt.

(a) *quindecim Gron. Crev.*

Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis sollempni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

U. c. 451.
a. C. 301.

III. EODEM anno Romae cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebel-
lare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum invidia pelli armis coeptum: simul Marfos agrum vi tueri, in quem colonia Carfeoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Aemilium Paulum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea aetate atque eis honoribus Valerio subiectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu proelio uno Marfos fundit. Compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Frefiliam, intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marfis, foedus restituit. Tum in Etruscos versum bellum: & , quum dictator auspicio-
rum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum,

*M. Valerius
dictator.*

*Etruscum
bellum.*

U. c. 451.
a. C. 301.

pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. Qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianæ sævitiae, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. NUNCIATA ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. Nam, ut exercitu deleta, ita justitium indictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rufellanum promovit. Eo & hostes secuti: & quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem

tendant. Tecta semirutata vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii Romani, cui praerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. Ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, « quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent? » Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, (b) nec tamen injussu movere auderent (c); jubet peritos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; » Ite igitur, dicite, » [inquit] detegant nequidquam conditas infidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse. » Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui confederant in infidiis, perlata, confurrectum

(b) *militum ingens esset indignatio* Gron. Crev.

(c) *se auderent* Gron.

U. c. 451.
a. C. 301.

repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Vifa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. Itaque propere ad dictatorem auxilia adcitum mittit; interea ipse inpetus hostium sustinet.

V. NUNCIO adlato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet; sed celeriora prope omnia imperio erant. Ræpta extemplo signa armaque; & vix ab inpetu & cursu tenebantur: quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitior accidens clamor ab increfcente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. Quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etrusco- rum capeffisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterum fatis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos

Quamquam lente procedunt, jam tamen ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies; & emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. Integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium (d) in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractæ iterum Etrusco-

*U. c. 451.
a. C. 301.*

Fractæ iterum Etruscorum vires.

(d) *superstantium Gron.*

U. c. 451.
a. C. 301. rum vires : & , pacto annuo stipendio , & duum mensium frumento , permiffum ab dictatore , ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata : induciæ biennii datæ : dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores , sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam effe , feditionibus tantum Arretinorum compositis , & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem , atque adeo etiam absentem , creatum credidere quidam ; & per interregem ea comitia facta. Id unum non ambigitur , consulatum cum Apuleio Panfa gessiffe.

U. c. 452.

a. C. 300.

M. Valerius V. Q. Appuleio Coss.

VI. M. VALERIO & Q. Appuleio consulibus , satis pacatæ foris res fuere. Etruscum ad-versa (e) belli res & induciæ quietum tenebant : Samnitem , multorum annorum claudibus domitum , haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. Tamen , ne undique tranquillæ res essent , certamen injectum inter primores civitatis , patricos plebeiosque , ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis. Qui , undique

Certamen inter patricos & plebeios de sacerdotiis

(e) *adversæ Gron. Crev.*

criminandorum Patrum apud plebem occasio-
 nibus quæsitis, postquam alia frustra tentata
 erant, eam actionem susceperunt, qua non
 infimam plebem accenderent, sed ipsa capita
 plebis, consulares triumphalesque plebeios:
 quorum honoribus nihil, præter sacerdotia,
 quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus; Ramnes, Titienes, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se,

U. c. 452,
a. C. 300,

U. c. 452.
a. C. 300. pertinere : ipsos visuros, ne sacra sua pol-
luantur. Id se optare tantum, ne qua in rem-
publicam clades veniat. Minus autem teten-
dere, adfueti jam tali genere certaminum
vinci. Et cernebant, adversarios non id, quod
olim vix speraverint, adfectantes magnos
honores, sed omnia jam, in quorum spem
dubiam erat certatum, tamen adeptos, mul-
tiplices consulatus, censurasque & triumphos.

VII. CERTATUM tamen suadenda diffuaden-
daque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt,
& inter P. Decium Murem. Qui quum ea-
dem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ
pro lege Licinia quondam contraque eam
dicta erant, quum plebeiis consulatus roga-
batur, differuissent; retulisse dicitur Decius
parentis sui speciem, qualem eum multi, qui
in concione erant, viderant, incinctum Ga-
bino cultu, super telum stantem, quo se
habitu pro populo ac legionibus Romanis (f)
devovisset. « Tum P. Decium consulem pu-
» rum piunique Deis immortalibus visum,
» æque ac si T. Manlius collega ejus devo-
» veretur. Eundem P. Decium, qui sacra pu-
» blica populi Romani faceret, legi rite non

*Decii ora-
tio de sa-
cerdotiis
cum plebe
communi-
candis.*

(f) *Romanis abest Gron. Crev.*

» potuisse ? Id esse periculum, ne suas pre-
 » ces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii ?
 » Castius eum sacra privata facere, & reli-
 » giosius Deos colere, quam se ? Quem pœ-
 » nitere votorum, quæ pro republica nun-
 » cupaverint tot consules plebei, tot dicta-
 » tores, aut ad exercitus euntes, aut inter
 » ipsa bella ? Numerarentur duces eorum an-
 » norum, quibus plebeiorum ductu & auspi-
 » cio res geri cœptæ sunt : numerarentur
 » triumphi. Jam nè nobilitatis quidem suæ
 » plebeios pœnitere. Pro certo habere, si quod
 » repens bellum oriatur, non plus spei fore
 » fenatui populoque Romano in patriciis,
 » quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita
 » se habeat, cui Deorum hominumve indig-
 » num videri potest, [inquit] eos viros,
 » quos vos fellis curulibus, toga prætexta,
 » tunica palmata, & toga picta, & corona
 » triumphali laureaue honoraritis, quorum
 » domos spoliis hostium adfixis insignes inter
 » alias feceritis, pontificalia atque auguralia
 » insignia adjicere ? Qui, Jovis optimi ma-
 » ximi ornatu decoratus, curru aurato per
 » urbem vectus in Capitolium adscenderit, si
 » conspiciatur cum capide ac lituō, capite

U. c. 452.
 a. C. 300.

U. c. 452. » velatō victimam cædat , auguriumve ex
a. C. 300. » arce capiat ; cujus imaginis titulo consuia-
 » tus , censuraque , & triumphus , æquo ani-
 » mo legetur ; si auguratum aut pontificatum
 » adjeceritis , non sustinebunt legentium oculi ?
 » Equidem (pace dixerim Deum) eos nos
 » jam populi Romani beneficio esse spero ,
 » qui sacerdotiis non minus reddamus digna-
 » tione nostra honoris , quam acceperimus ;
 » & Deorum magis , quam nostra causa ex-
 » petamus , ut , quos privatim colimus , pu-
 » blice colamus. »

VIII. « QUID autem ego sic adhuc egi ,
 » tamquam integra sit causa patriciorum de
 » sacerdotiis , & non jam in possessione unius
 » amplissimi sumus sacerdotii ? Decemviros
 » sacris faciundis , carminum Sibyllæ ac fa-
 » torum populi hujus interpretes , antistites
 » eosdem Apollinaris sacri ceremoniarumque
 » aliarum , plebeios videmus. Nec tum patri-
 » ciis ulla injuria facta est , quum duumviris
 » sacris faciundis adjectus est propter plebeios
 » numerus : & nunc tribunus , vir fortis ac
 » strenuus , quinque augurum loca , quatuor
 » pontificum adjecit , in quæ plebeii nomi-
 » nentur ; non ut vos , Appi , vestro loco pel-

» lant, sed ut adjuvent vos homines plebeii
 » divinis quoque rebus procurandis, sicut in
 » ceteris humanis pro parte virili adjuvant.
 » Noli erubescere, Appi, collegam in facer-
 » dotio habere, quem in censura, quem in
 » consulatu collegam habere potuisti : cujus
 » tam dictatoris magister equitum, quam ma-
 » gistri equitum dictator esse potes. Sabinum
 » advenam, principem nobilitatis vestræ, seu
 » Attum Claufum, seu Ap. Claudium mavul-
 » tis, illi antiqui patricii in suum numerum
 » acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdo-
 » tum numerum accipere. Multa nobiscum
 » decora adferimus; immo omnia eadem, quæ
 » vos superbos fecerunt. L. Sextius primus
 » de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo
 » primus magister equitum, C. Marcius Ru-
 » tilus primus & dictator & censor, Q. Pu-
 » blius Philo primus prætor. Semper ista
 » audita sunt eadem, penes vos auspicia esse,
 » vos solos gentem habere, vos solos justum
 » imperium & auspiciam domi militiæque.
 » Æque adhuc prosperum plebeium ac patri-
 » cium fuit, porroque erit. En umquam fando
 » audistis, patricos primo esse factos, non
 » de cælo demissos, sed qui patrem ciere

U. c. 452.
 a. C. 300.

*U. c. 452.
a. C. 300.*

» possent, id est, nihil ultra quam ingenuos?
» Consulem jam patrem ciere possum, avum-
» que jam poterit filius meus. Nihil est aliud
» in re, Quirites, nisi ut omnia negata adi-
» piscamur. Certamen tantum patricii petunt,
» nec curant, quem eventum certaminum
» habeant. Ego hanc legem, quod bonum,
» faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ,
» uti rogas, jubendam censeo.»

IX. VOCARE tribus exemplo populus ju-
bebat, adparebatque accipi legem : ille ta-
men dies est intercessione sublatus. Postero
die, deterritis tribunis, ingenti consensu ac-
cepta est. Pontifices creantur suavor legis P.
Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Mar-
cius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque
augures item de plebe, C. Genucius, P.
Ælius Pærus, M. Minucius Fessus, C. Mar-
cius, T. Publilius. Ita octo pontificum, no-
vem augurum numerus factus. Eodem anno
M. Valerius consul de provocatione legem
tulit, diligentius sanctam. Tertio ea tum post
reges exactos lata est, semper a familia eadem.
Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse
reor, quam quod plus paucorum opes, quam
libertas plebis poterant. Porcia tamen lex
sola

*Pontifices
& augures
plebei.*

*Lex de pro-
vocatione
tertio lata.*

sola pro tergo civium lata videtur : quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. Nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumfedit. Locus erat arduus, atque in parte una præceps ubi nunc Narnia sita est : nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiore annum : eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu : ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem

*U. c. 452.
a. C. 300.*

*U. c. 453.
a. C. 299.*

*M. Fulvio,
T. Manlio
Coss.*

U. c. 453.
a. C. 299.

curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædiliis & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho & P. Sulpicio Saverione censoribus: tribusque additæ duæ, Anienfis ac Terentina. Hæc Romæ gesta.

*Tribus
novæ.*

X. CETERUM ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec adspernanda res visa, neque incaute credenda. Cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. Qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem

invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, a flumine Narnia adpellata : exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. Sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, focios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari : de mercede agitur. Qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequire Etruscus juberet, inficias eunt, « mercedem se belli Romanis » inferendi pactos. Quidquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacefferent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint ; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. » Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita : nec perfici quidquam potuit ; non tam quia inminui agrum, quam quia adcolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli

*U. c. 453.
a. C. 299.*

*Nequinum
captum.*

*Etrusci
bellum
adversus
Romanos
moliuntur.*

U. c. 453.
a. C. 299.
pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti : eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

T. Manlii
Cof. mors.

XI. T. MANLIO consuli Etruria provincia forte evenit ; qui , vixdum ingressus hostium fines , quum exerceretur inter equites , ab rapido cursu circumagendo equo effusus , extemplo prope expiravit : tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto , Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci , sustulere animos. Romæ , tum desiderio viri , tum incommoditate temporis , tristis nunciatus fuit : ut Patres ab jubendo dictatore , consulis subrogandi comitia , ex sententia principum habita , deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere , quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. Tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos , adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet , timorque ipsorum obsidioni similis esset. Neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis , quum passim non villæ solum , sed

M. Vale-
rius
subfectus.

frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud inmerito terribile erat, fama, Picentium, novorum sociorum, indicio, exorta est: » Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. » Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. Creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, « quia » conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque

*U. c. 453.
a. C. 299.*

*Samnites
rebellant.*

*U. c. 454.
a. C. 298.*

*L. Cornelio,
Cn. Fulvio
Coss.*

U. c. 454.
a. C. 298.

» ad bellum cogere. Lucano populo fatis fu-
» perque erratum quondam : nunc ita obsti-
» natos animos esse, ut omnia ferre ac pati
» tolerabilius ducant, quam ut umquam postea
» nomen Romanum violent. Orare Patres,
» ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim
» atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se,
» quamquam, bello cum Samnitibus suscepto,
» necessaria jam facta adversus Romanos fides
» sit, tamen obsides dare paratos esse. »

XII. BREVIS consultatio senatus fuit. Ad unum omnes jungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Feciales missi, qui Samnitum decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. Quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, « Si quod » adissent in Samnio concilium, haud invio- » latos abituros. » Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censue- runt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum & simile prioris anni

Fœdus
cum
Lucanis.

militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine obcurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. Nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepide deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ; nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriæ fuit. Bovianum inde adgressus, nec ita multo post Aufidenam cepit.

*U. c. 454.
a. C. 298.*

*Pugna
cum
Etruscis.*

*Samnites
victi.*

XIII. EODEM anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia

*U. c. 454.
a. C. 298.*

consularia instarent, fama exorta, Etruscos Sannitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Sannitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus confurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum inlustres viri consulatum

*Q. Fabius
invitus
consul
creatur.*

peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. « Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? » Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem; & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior, quam velint humanæ res, videretur. Et se gloriæ seniorum subcrevisse, & ad suam gloriam confurgentes alios lætum adspicere. Nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros. » Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restringenda

ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret.

*U. c. 454.
a. C. 278.*

Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, « nihil id inpedimenti futurum aiebant: se ad populum laturus, uti legibus solveretur. » Et ille quidem in recusando persistabat, « quid ergo adtineret leges ferri, » rogitans, « quibus per eosdem, qui tulissent, » fraus fieret? Jam regi leges, non regere. » Populus nihilominus suffragia inibat: &, ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, « Dii adprobent [inquit] quod agitis, acturique estis, » Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, experitum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis. » Justa suffragatio visa. Omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. Nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens inmodicæ cupiditatis injectum est.

*U. c. 455.
a. C. 297.*

*Q. Fabio
IV. P.
Decio III.
Coss.*

*Ambo Coss.
in Samni-
um legio-
nes ducunt*

XIV. CONSULES novi , Q. Fabius Maximus quartum & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitent, uti (g) alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in aliam provinciam copiæ satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio & Nepete & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. Explo- rant tamen latius, quam populantur. Igitur non sefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras subcedit. Samnites, desperato inprovisto tumultu, quando in

(g) *ut Gron. Crev.*

apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie iusta maluerunt concurrere. Itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit (h), M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, « ut, si » quando umquam equestri ope adjutam rem- » publicam meminerint, illo die adnitantur, » ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. » Peditum certamine immobilem hostem resta- » re; omnem reliquam spem in inpetu esse » equitum. » Et ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio graf- sandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis sub-

*U. c. 455.
a. C. 277.*

*Prælium
atrox cum
Samniti-
bus.*

(h) videt Gron. Crev.

(i) Maximum filium Crev.

U. c. 455. trahere ex acie, & ad montes proximos,
a. C. 297. quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex inprovisto ante signa eVecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam inritum inceptum erat, recepti post signa prælio excefferant. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen incrementemque fiducia sui vim potuisset, nisi secunda acies jussu consulis in primum subcessisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitum: & tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublati non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam & Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, & pro se quisque miles, « ad- » esse alterum consulem, adesse legiones, » gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi obprimerentur:

&, quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. Tria millia & quadringenti cæsi, capti trecenti (k) feræ & triginta : signa militaria capta tria & viginti.

U. c. 455.

a. C. 297.

*Vincunt
Romani.*

XV. SAMNITIBUS Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. Duo millia Apulorum cæsa : spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt : alterius consulis sex & octoginta. Nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. Ibi capta armatorum duo millia quadringenti : cæsi feræ pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere. Quum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent

*Apuli
a Decio
cæsi.*

*Cimetra
capta.*

(k) *ad trecentos Gron. Grev.*

*U. c. 455.
a. C. 297.*

omnes centuriæ , Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non fui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum

*Q. Fabius
consula-
tum recu-
sat.*

Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. Circumstare fellam omnis nobilitas; orare, ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. « Facturum enim se fuisse dixit, » ut duorum patriciorum nomina reciperet, » si alium, quam se, consulem fieri videret: » nunc se sui rationem comitiis, quum con-

*U. c. 456.
a. C. 296.*

*L. Volum-
nio II. Ap.
Claudio
H. Coss.*

» tra leges futurum sit, pessimo exemplo non » habiturum. » Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

XVI. COMITIIS perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti

quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non desistit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsipetierunt: & , quod legationibus nequidquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. « Omnia expertos esse, si fuismet ipsorum » viribus tolerare tantam molem belli possent: » tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus » gravior, quam liberis bellum, esset. Unam » sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, » gentem Italiae opulentissimam armis, viris, » pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter » ferrum & arma natos, feroces quum suopte » ingenio, tum adversus Romanum populum: » quem captum a se auroque redemptum, haud » vana jaectantes, memorent. Nihil abesse, si

*U. c. 456.
a. C. 296.*

*Samnites
suis pulsipetierunt
Etruriam
petunt.*

*U. c. 456.
a. C. 296.*

» fit animus Etruscis, qui Porfenæ quondam
» majoribusque eorum fuerit, quin Romanos,
» omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare
» pro salute sua, non de intolerando Italiæ
» regno, cogant. Samnitem illis exercitum
» paratum, instructum armis, stipendio, ve-
» nisse: confestim fecuturos, vel si ad ipsam
» Romanam urbem obpugnandam ducant.

XVII. HÆC eos in Etruria jactantes mo-
lientesque, bellum domi Romanum urebat.
Nam P. Decius, ubi comperit per explorato-
» res profectum Samnitium exercitum, advo-
cato consilio (1), Quid per agros [inquit]
» vagamur, vicatim circumferentes bellum?
» Quin urbes & moenia adgredimur? Nullus
» jam exercitus Samnio præsidet. Cessere fini-
» bus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere.»
Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, va-
lidam urbem, obpugnandam ducit: tantusque
ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe
majoris, quam ex agrestibus populationibus,
prædæ, ut uno die vi atque armis urbem
caperent. Ibi duo millia Samnitium & cen-
tum pugnantes circumventi captique: & alia
præda ingens capta est. Quæ ne impedimentis
gravibus agmen oneraret, convocari milites

(1) *concilio* Gron. Crev.

Decius

*Tres in
Samnio
urbes a
Romanis
captæ.*

Decius jubet : « Haccine [inquit] victoria
 » sola, aut hac præda contenti estis futuri? U. c. 456.
a. C. 296.
 » Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes
 » Samnitium urbes, fortunæque in urbibus
 » relictæ, vestræ sunt; quando legiones eo-
 » rum, tot præliis fusas, postremo finibus
 » expulistis. Vendite ista, & inlicite lucro
 » mercatorem, ut sequatur agmen. Ego sub-
 » inde subgeram, quæ vendatis. Ad Romu-
 » leam urbem hinc eamus, ubi vos labor
 » haud major (m), præda major manet. »
 Divendita præda, ultro adhortantes impera-
 torem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque
 sine opere, sine tormentis, simul admota
 sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua
 cuique proximum fuit, scalis raptim admo-
 tis, in mœnia evasere. Captum oppidum ac
 direptum est : ad duo millia & trecenti oc-
 cisi; & sex millia hominum capta; & miles
 ingenti præda potitus : quam vendere, sicut
 priorem, coactus, Ferentinum inde, quam-
 quam nihil quietis dabatur, tamen summa
 alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris
 ac periculi fuit. Et defensa summa vi mœnia
 sunt, & locus erat munimento naturaque

(m) *magnus* Gron. Crev.

U. c. 456.
a. C. 296.
tutus : sed evicit omnia adſuetus prædæ miles. Ad tria millia hoſtium circa muros cæſa : præda militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars major in quibuſdam annualibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque obpugnatas tradunt : ſunt, qui novorum conſulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, ſed alterius, L. Volumnii : ei Samnium provinciam eveniſſe.

*Bellum
Etruſcum.*

XVIII. DUM ea in Samnio, cujuſcunque ductu auſpicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egna-tius ex Samnitibus erat. Tuſci fere omnes conſciverant bellum : traxerat contagio proximos Umbriæ populos : & Gallica auxilia mercede ſollicitabantur. Omnis ea multitudo ad caſtra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poſtquam Romam perlatus eſt, quum jam L. Volumnius conſul cum legionibus ſecunda ac tertia, fociorumque millibus quindecim profeſtus in Samnium eſſet, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. Duæ Romanæ legiones ſecutæ, prima & quarta, & fociorum duodecim mil-

*Eo proſi-
ciſcitur
Appius.*

lia. Castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviores hostem faciebat: & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. Piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas: Volumnio adfirmante, Appii se literis adcitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: & Lucanorum seditiones, a plebeiis & egentibus ducibus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. Ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem

*U. c. 456.
a. C. 296.*

Nec quidquam satis scite aut fortunate gerit.

Volumnius ita ad Appium.

U. c. 456.
a. C. 296.

læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud inmerito iratum, si nihil scripserat: inliberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, « Satin' salvæ [inquit] L. » Volumni? ut sese in Samnio res habent? » Quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit? » Volumnius « in Samnio » res prosperas esse, [ait] literis ejus adcitum » venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui » sit in Etruria, extemplo conversis signis » abiturum. Tu vero abeas, [inquit] neque » te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix » sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret, » dicere Volumnius: « malle frustra operam » infumtam, quam quidquam incidisse, cur » non fatis esset Etruriæ unus consularis exercitus. »

XIX. DIGREDIENTES jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumstant: pars imperatorem suum orare, « ne collegæ » auxilium, quod adciendum ultro fuerit, sua » sponte oblatum sperneretur: » plures ab-

eunti Volumnio obfistere atque obtestari, « ne
 » pravo cum collega certamine rempublicam
 » prodat. Si qua clades incidisset, desertori
 » magis, quam deserto, noxiæ fore. Eo rem
 » adductam, ut omne (n) rei bene aut fecus
 » gestæ in Etruria decus dedecusque ad L.
 » Volumnium sit delegatum. Neminem quæ-
 » siturum, quæ verba Appii, sed quæ for-
 » tuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio
 » eum, sed a republica & ab exercitu reti-
 » neri; experiretur modo voluntatem mili-
 » tum. » Hæc monendo obtestandoque, prope
 restitantes consules in concionem pertraxe-
 runt. Ibi orationes longiores habitæ in eam-
 dem ferme sententiam, in quam inter paucos
 certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius,
 caussa superior, ne infacundus quidem ad-
 versus eximiam eloquentiam collegæ vi-
 sus esset; cavillansque Appius, « sibi ac-
 » ceptum referre, » diceret, « debere, quod
 » ex mutuo atque elingui facundum etiam
 » consulem haberent: priore consulatu, pri-
 » mis utique mensibus, hiscere eum nequisse,
 » nunc jam populares orationes ferere. Quam
 » mallet, [inquit Volumnius,] tu a me

U. c. 456.
 a. C. 296.

(n) *omnis* Crev.

U. e. 456.
a. C. 296.

» strenue facere, quam ego abs te scite loqui
 » didicissem. Postremo conditionem ferre,
 » quæ decretura sit, non orator, (neque enim
 » id desiderare rempublicam) sed imperator
 » uter sit melior. Etruriam & Samnium pro-
 » vincias esse: utram mallet, eligeret. Suo
 » exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio
 » rem gesturum. » Tum militum clamor
 » ortus, « ut simul ambo bellum Etruscum
 » susciperent. » Quo animadverso consensu,
 » Volumnius, [« Quoniam in collegæ volun-
 » tate interpretanda, [[inquit] erravi; non
 » committam, ut, quid vos velitis, obscurum
 » sit. Manere, an abire me velitis, clamore
 » significate. » Tum vero tantus est clamor
 » exortus, ut hostes e castris exciret: armis
 » adreptis in aciem descendunt. Et Volumnius
 » signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit.
 » Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu
 » pugnante, seu quieto se, fore collegæ victo-
 » riam: deinde veritum, ne suæ quoque legio-
 » nes Volumnium sequerentur, & ipsum flagi-
 » tantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte
 » satis commode instructi fuerunt. Nam & Sam-
 » nitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum
 » cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis

*Pugna
 cum
 Samniti-
 bus
 & Tuscis.*

milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capeſſebant : & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec ſatis temporis ad inſtruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam 'Appius ad hoſtem perveniret. Itaque fronte inæquali concurſum eſt : & , velut forte quadam mutante adſuetos inter ſe hoſtes, Etruſci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae diſcrimine, ita ut inter prima ſigna manibus ad cœlum ſublatis conſpiceretur, ita precatus eſſe : « Bellona, ſi hodie nobis victoriam duiſ, » aſt ego templum tibi voveo. » Hæc precatus, velut inſtigante Dea, & ipſe collegæ & exercitus virtutem æquavit (o). Duces imperatoria opera exſequuntur ; & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnuntuntur. Ergo fundunt fugantque hoſtes, majorem molem haud facile ſuſtinentes, quam cum qua manus conferere adſueti fuerant : urguendo cedentes, inſequendoque effuſos compulere ad caſtra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. Iis quoque mox fuſis, jam a

U. c. 456.
a. C. 296.

*Vincunt
Romani.*

(o) *adæquavit Gron. Crev.*

U. c. 456. victoribus castra obpugnabantur : & , quum
a. C. 296. Volumnius ipse portæ signa inferret , Appius,
 Bellonam vietricem idemidem celebrans,
 accenderet militum animos , per vallum , per
 fossas inruperunt. Castra capta direptaque :
 præda ingens parta & militi concessa est.
 Septem millia ac trecenti hostium occisi , duo
 millia & centum viginti capti.

XX. DUM ambo consules omnisque Ro-
 mana vis in Etruscum bellum magis inclinât,
 in Samnio novi exercitus , exorti ad depo-
 pulandos imperii Romani fines , per Vescinos
 in Campaniam Falernumque agrum transcen-
 dunt ; ingentesque prædas faciunt. Volum-
 nium , magnis itineribus in Samnium redeun-
 tem , (jam enim Fabio Decioque prorogati
 imperii finis aderat) fama de Samnitium exer-
 citu populationibusque Campani agri ad tuen-
 dos focios convertit. Ut in Calenum agrum
 venit , & ipse cernit recentia cladis vestigia ,
 & Caleni narrant , tantum jam prædæ hos-
 tes trahere , ut vix explicare agmen possint
 (p) : itaque jam propalam duces loqui , ex-
 templo eundum in Samnium esse ; ut , relicta
 ibi præda , in expeditionem redeant , nec

(p) explicari a. possit Gron. Crev.

*Volum-
 nius in
 Samnium
 redit.*

ram oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturinum flumen federe hostem: inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His fatis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus confedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem e castris hostem obrimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire; ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec fatis certo imperio, Tempus adgrediendi aptissimum visum est: & jam lux adpetebat. Itaque signa canere iussit; agmenque hostium adgreditur. Samnites, præda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam; pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret; inter cunctationem obprimuntur. Et Romani

U. c. 456.

a. C. 276.

*Obrimit
Samnites
prædatores
Campaniæ*

U. c. 456.
a. C. 296.

jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat : qui partim ipsi soluti vinctos solvebant : partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prælio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidit facinus : nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordinem hortantemque, invadunt ; dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumfistunt, infidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium : præliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum : duo millia & quingenti capti : in eis tribuni militum quatuor : signa militaria triginta : &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti ; præda ingens fociorum : ad citi- que edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ ; coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. MAGNUM ea populatio Campani *U. c. 456.*
 agri tumultum Romæ præbuerat : & per eos *a. C. 296.*
 forte dies ex Etruria adlatum erat , post de-
 ductum inde Volumnianum exercitum Etru-
 riam concitam in arma , & Gellium Egna-
 rium , Samnitium ducem , & Umbros ad
 defectionem vocari , & Gallos pretio ingenti
 sollicitari. His nunciis senatus conterritus jus-
 titium indici , delectum omnis generis homi-
 num haberi iussit : nec ingenui modo aut
 juniores sacramento adacti , sed seniorum
 etiam cohortes factæ , libertinique centuriati.
 Et defendendæ urbis consilia agitabantur ;
 summæque rerum prætor P. Sempronius præ-
 erat. Ceterum parte curæ exonerarunt sena-
 tum L. Volumnii consulis literæ , quibus cæ-
 fos fusosque populatores Campaniæ cogni-
 tum est. Itaque & supplicationes ob rem bene
 gestam consulis nomine decernunt : justitium
 remittitur , quod fuerat dies decem & octo ,
 supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio
 regionis depopulatæ ab Samnitibus , agitari
 cœptum. Itaque placuit , ut duæ coloniæ circa
 Vescinum & Falernum agrum deducerentur ;
 una ad ostium Liris fluvii , quæ Minturnæ
 adpellata ; altera in saltu Vescino , Falernum

*U. c. 456.
a. C. 296.*

contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca
 urbs fuisse, Sinuessæ deinde ab colonis Ro-
 manis adpellata. Tribunis plebis negotium
 datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sem-
 pronius prætor triumviros in ea loca colo-
 nis deducendis creare: nec, qui nomina da-
 rent, facile inveniebantur, quia in stationem
 se prope perpetuam infestæ regionis, non in
 agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis
 senatum Etruriæ ingravescens bellum, &
 crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis
 ejus motum neglegerent: « quatuor gentes con-
 » ferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros,
 » Gallos. Jam castra bifariam facta esse, quia
 » unus locus capere tantam multitudinem
 » non possit. » Ob hæc, & (jam adpetebat
 tempus) comitiorum (q) causa L. Volum-
 nius consul Romam revocatus: qui prius,
 quam ad suffragium centurias vocaret, in
 concionem advocato populo, multa de magni-
 tudine belli Etrusci differuit. « Jam tum,
 » quum ipse ibi cum collega rem pariter gef-
 » ferit, fuisse tantum bellum, ut nec duce
 » uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse

*Quatuor
gentes in
Etruria
conferunt
arma
adversus
Romanos.*

(q) (& jam app. temp. comitiorum) L. Vol. Gron.
 (& j. a. t.) comitiorum causa L. Vol. Crey.

» postea dici Umbros, & ingentem exercitum
 » Gallorum. Adversus quatuor populos duces *U. C. 456.*
 » (r) consules illo die deligi meminissent. Se, *a. C. 296.*
 » nisi confideret, eum consensu populi Ro-
 » mani consulem declaratum iri, qui haud
 » dubie tum primus omnium ductor habeatur,
 » dictatorem fuisse extemplo dicturum.»

XXII. NEMINI dubium erat, quin Q. Fa- *Fabius*
 bius omnium consensu destinaretur; eumque *recusans*
 & prærogativæ, & primo vocatæ omnes *Cof. eligi-*
 centuriæ consulem cum L. Volumnio dice- *tur.*
 bant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante:
 deinde, ut vincebatur consensu, versâ pos-
 tremo ad collegam P. Decium poscendum.
 « Id senectuti suæ adminiculum fore: censurâ
 » duobusque consulatibus simul gestis exper-
 » tum se, nil concordî collegio firmiter ad
 » rempublicam tuendam esse. Novo imperii
 » socio vix jam adfuescere senilem animum
 » posse: cum moribus notis facilius se com-
 » municaturum consilia.» Subscripsit orationi
 ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus,
 tum, « quæ ex concordia consulum bona,
 » quæque ex discordia mala in administra-
 » tione rerum militarium evenirent, » memo-

U. c. 456.
a. C. 296.

rando ; « quam prope ultimum discrimen suis
» & collegæ certaminibus nuper ventum fö-
» ret : » admonendo Decium Fabiumque , « ut
» uno animo , una mente viverent. Esse præ-
» terea viros natos militiæ , factis magnos ,
» ad verborum linguæque certamina rudes :
» ea ingenia consularia esse. Callidos soler-
» tesque , juris atque eloquentiæ consultos ,
» qualis Ap. Claudius esset , urbi ac foro præ-
» fides habendos , prætoresque ad reddenda
» jura creandos esse. » His agendis dies est
consumtus. Postridie ad præscriptum consulis
& consularia & prætoria comitia habita.
Consules creati Q. Fabius & P. Decius : Ap.
Claudius prætor ; omnes absentes. Et L. Vo-
lumnio ex senatusconsulto & scito plebis pro-
rogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt :
quorum averruncandorum causa supplicatio-
nes in biduum senatus decrevit. Publice vi-
num ac tus (s) præbitum. Supplicatum iere
frequentes viri feminæque. Insignem suppli-
cationem fecit certamen in facello Pudicitæ
patriciæ , quæ in foro boario est ad ædem ro-
tundam Herculis , inter matronas ortum. Vir-

Pudicitia
patricia.

(s) add. *sacrificiis* Gron. Crev.

giniam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. (t) Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiae templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magna verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod fatis esset loci modico facello, exclusit: aramque ibi posuit: &, convocatis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, « Hanc ego » aram [inquit] Pudicitiae plebeiae dedico: » vosque hortor, ut, quod certamen virtutis » viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae » inter matronas sit: detisque operam, ut » hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius » & a castioribus coli dicatur. » Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec

U. c. 436.
a. C. 296.

*Pudicitia
plebeia.*

(t) L. abest. Gron. Crev.

U. c. 456. matronis solum, sed omnis ordinis feminis;
a. C. 296. postremo in oblivionem venit. Eodem anno

*Fœnerato-
res dam-
nati.* Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot
 fœneratoribus diem dixerunt: quorum bonis
 multatis, ex eo, quod in publicum redac-
 tum est, ænea in Capitolio limina, & trium
 menfarum argentea vasa in cella Jovis, Jo-
 vemque in culmine cum quadrigis, & ad ficum
 Ruminalem simulacra infantium conditorum
 Urbis sub uberibus lupæ posuerunt; semitam-
 que faxo quadrato a Capena porta ad Martis
 straverunt. Et ab ædilibus plebeiis L. Ælio
 Pæto & C. Fulvio Curvo, ex multaticia
 item pecunia, quam exegerunt pecuariis dam-
 natis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereris
 positæ.

U. c. 457. XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. De-
a. C. 295. cius quartum consulatum ineunt, tribus con-

*Q. Fabio
V. P. De-
cio IV.
Coss.* sultatibus censuraque collegæ; nec gloria ma-
 gis rerum, quæ ingens erat, quam concordia,

*Inter Coss.
orta con-
tentio de
provinciis.* inter se clari; quæ ne perpetua esset, ordi-
 num magis, quam ipsorum, inter se certa-
 men intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut

Fabius Etruriam extra ordinem provinciam ha-
 beret; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem
 revocaret. Fuit certe contentio in senatu; &

post-

postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In concione, ut inter militares viros, & factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, «quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse,» dicere; «se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse,» sensim exprobrat: «& invidisse Decium concordibus collegiis tribus.» Postremo, «se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provinciæ ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.» P. Decius senatus injuriam que rebatur: «quoad potuerint, Patres admissos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum inrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules fortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provin-

U. c. 457.

a. C. 295.

U. c. 457. » ciam dare. Si honoris ejus caussa : ita eum
a. C. 295. » de se , deque republica meritum esse , ut
 » faveat Q. Fabii gloriæ , quæ modo non
 » sua contumelia splendeat. Cui autem dubium
 » esse , ubi unum bellum sit asperum ac diffi-
 » cile , quum id alteri extra sortem mandetur ,
 » quin alter consul pro supervacaneo atque
 » inutili habeatur ? Gloriarum Fabium rebus in
 » Etruria gestis. Velle & P. Decium gloriari :
 » & forsitan , quem ille obrutum ignem reli-
 » querit , ita ut toties novum ex improvise
 » incendium daret , eum se extincturum. Pos-
 » tremo se collegæ honores præmiaque con-
 » cessurum verecundia ætatis ejus majesta-
 » tisque ; quum periculum , quum dimicatio
 » proposita sit , neque cedere sua sponte , ne-
 » que cessurum. Et , si nihil aliud ex eo cer-
 » tamine tulerit , illud certe laturum , ut ,
 » quod populi sit , populus jubeat potius ,
 » quam patres gratificentur. Jovem optimum
 » maximum Deosque immortales se precari ,
 » ut ita sortem æquam sibi cum collega dent ,
 » si eandem virtutem felicitatemque in bello
 » administrando daturi sint. Certe id & natura
 » æquum , & exemplo utile esse , & ad fa-
 » mam populi Romani pertinere , eos consules

» esse, quorum utrolibet duce bellum Etruf-
 » cum geri recte possit. » Fabius, nihil aliud
 precatus populum, quam ut prius, quam in-
 tro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Clau-
 dii prætoris adlatas ex Etruria literas audi-
 rent, comitio abijt: nec minore populi con-
 sensu, quam senatus, provincia Etruria extra
 sortem Fabio decreta est.

*U. c. 457.
 a. C. 295.*

*Fabio
 Etruria
 extra sor-
 tem decera-
 nitur.*

XXV. CONCURSUS inde ad consulem factus
 omnium ferme juniorum: & pro se quisque
 nomina dabant: tanta cupido erat sub eo du-
 ce stipendia faciendi. Quam circumfusurba,
 « Quatuor millia [inquit] peditum & sexcentos
 » equites dumtaxat scribere in animo est: ho-
 » dierno & crastino die qui nomina dederitis,
 » mecum ducam. Majori mihi curæ est, ut om-
 » nes locupletes reducam, quam ut multis
 » rem geram militibus. » Profectus apto exer-
 citu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod
 non desiderata multitudo erat, ad oppidum
 Aharnam, unde haud procul hostes erant,
 ad castra Appii prætoris pergijt. Paucis citra
 millibus lignatores ei cum præsidio obcurrunt;
 qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabium-
 que esse consulem acceperunt, læti atque ala-
 cres Diis populoque Romano grates agunt,

*Fabius
 in provin-
 ciam venit.*

U. c. 457.
a. C. 295.

quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, « Ain' tandem [inquit] num castra vallata non habetis? » Ad hoc quum subclamatum esset; « duplici » quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti » metu esse: habetis igitur [inquit] adfatim » lignorum: redite, & vellite vallum. » Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in castris remanserant (u), militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, « consulis se Q. » Fabii facere jussu. » Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere. Negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta.

Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars (v) olim adpellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit:

Rediit Romam ad consultandum de bello.

(u) remanserunt Gron.

(v) Camars Crev.

five ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; five senatusconsulto aditus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. « Non subfecturum ducem » unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, five juncti unum premant, five id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. » Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: » & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. Sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volunnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volunnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci. » Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis mi-

U. c. 457.
a. C. 295.

U. c. 457. fisset; a quo disceret senatus, quantum in
a. C. 295. Etruria belli esset, quantisque administrandum
 copiis, & quot per duces esset.

XXVI. FABIVS, ut Romam rediit, & in
 senatu, & productus ad populum mediam
 orationem habuit, ut nec augere, nec
 minuere videretur belli famam; magisque
 in altero adsumendo duce aliorum indul-
 gere timori, quam suo aut reipublicæ peri-
 culo consulere. « Ceterum, si sibi adiutorem
 » belli fociumque imperii darent, quonam
 » modo se oblivisci P. Decii consulis per tot
 » collegia experti posse? Neminem omnium
 » secum conjungi malle: & copiarum satis
 » sibi cum P. Decio, & numquam ni-
 » mium hostium fore. Sin collega quid aliud
 » malit, at sibi L. Volumnium darent adju-
 » torem. » Omnium rerum arbitrium & a
 populo, & a senatu, & ab ipso collega,
 Fabio permissum est. Et quum P. Decius se
 in Samnium vel in Etruriam proficisci para-
 tum esse ostendisset, tanta læritia ac gratula-
 tio fuit, ut præciperetur victoria animis,
 triumphusque, non bellum decretum consuli-
 bus videretur. Invenio apud quosdam, ex-
 tempro, consulatu inito, profectos in Etru-

riam Fabium Deciumque, sine ulla mentione fortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere fatis fuerit. Adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle (x), qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. Ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgueret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non supereffet, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio abe-

*U. c. 457.
a. C. 295.*

Galli legionem Romanam circumveniunt.

(x) *collem Crev.*

U. c. 457.
a. C. 295.

rant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspenfa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse; victoresque Umbros, redintegrato proelio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Postumius Megellus, proprætore ambo, stativa in eis locis habere jussi.

*Ambo Coss.
in agro
Sentinate.*

XXVII. CONSULES ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt.

Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ : atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. Dies indicta pugnae : Samniti (y) Gallisque delegata pugna : inter ipsum certamen Etrusci Umbrique iussi castra Romana obpugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi : qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco; Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. Per biduum laceffiere prælio hostem : biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere; magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta : tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum

U. c. 457.
a. C. 295.

*U. c. 457.
a. C. 295.*

instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit : inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, « Illac fuga, [inquit] & cædes vertit: » ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. » Hinc victor Martius lupus; integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit. » Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Q. Fabius (z) primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit. Secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

*Prælium
cum
Gallis
&
Samnitibus.*

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro lævoque

(z) Q. abest *Gron. Crev.*

cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime ferum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri fatis sit: longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere: primaque eorum prælia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi fervabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. Et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat; & ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. Iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnae conterruit genus: effedis carrisque superstant armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit,

U. c. 457.

a. C. 295.

U. c. 457.
a. C. 295.

& insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat : sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum : multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani : & infecuta, simul terribitos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, « Quo fugerent ? quamve in fuga » spem haberent ? » obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde, ut nulla vi perculsos sustinere poterat ; patrem P. Decium nomine compellans, « Quid ultra moror [inquit] » familiare fatum ? Datum hoc nostro generi » est, ut luendis periculis publicis piacula » simus. Jam ego mecum hostium legiones (a) » mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo. » Hæc locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veferim bello Latino se jusserat de-

Decius se
devovet.

(a) legiones hostium Gron. Cræv.

voveri. Quum secundum sollemnes precatio-
 nes adjecisset, « præ se agere sese formidi-
 » nem ac fugam, cædemque ac cruorem,
 » cœlestium, inferorum iras : contacturum
 » funebribus diris signa, tela, arma hostium ;
 » locumque eundem suæ pestis & Gallorum
 » ac Samnitium fore. » Hæc execratus in se
 hostesque, qua confertissimam cernebat Gal-
 lorum aciem, concitat equum : inferensque
 se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pug-
 na potuit. Romani, duce amisso, quæ res
 terrori alias esse solet, sistere fugam, ac no-
 vam de integro velle instaurare pugnam. Galli,
 & maxime globus circumstans consulis corpus,
 velut alienata mente, vana incassum jactare
 tela : torpere quidam, & nec pugnæ memi-
 nisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex
 Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusse-
 ratque proprætorem esse, vociferari, « Vi-
 » cisse Romanos, defunctos consulis fato.
 » Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deo-
 » rum Manium esse. Rapere ad se ac vocare
 » Decium devotam secum aciem ; furiarum-
 » que ac formidinis plena omnia ad hostes
 » esse. » Superveniunt deinde his restituen-

U. c. 457.
a. C. 295.

tibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. Ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede conlato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus adtoniti conciderent.

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro (b), primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec inpetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tem-

(b) add. *cornu Gron.*

pus reservaverat, & legiones concitavit, & *U. c. 457.*
 signum ad invadendos hostes equitibus dedit. *a. C. 295.*

Nec sustinuerunt Samnites inpetum; præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. *Galli circumventi.*

Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes, & qua turbatum agmen hostium viderent inpetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi Victori spoliisque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis confternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recipere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. Compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum

U. c. 457. collegæ corpus, spolia hostium coniecta in
a. C. 295. acervum Jovi Victori cremavit. Consul
 corpus eo die, quia obrutum superstratis
 Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit.
 Postero die inventum relatumque est cum
 multis militum lacrimis. Intermiffa inde om-
 nium aliarum rerum cura, Fabius collegæ
 funus omni honore laudibusque meritis cele-
 brat.

*Res in
 Etruria
 bene gesta.*

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab
 Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta;
 &, præter ingentem inlatam populationibus
 agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egre-
 gie est: Perusinorumque & Clusinarum cæsa
 amplius millia tria (c), & signa militaria ad
 viginti capta. Samnitium agmen, quum per
 Pelignum agrum fugeret, circumventum a
 Pelignis est. Ex millibus quinque ad mille
 cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro
 bellatum, fama est, etiam vero stanti. Sed
 superjecere quidam augendo fidem; qui in
 hostium exercitu peditum quadraginta millia
 trecentos triginta, equitum sex millia, mille
 carpentorum scripsere fuisse; scilicet cum
 Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugnae
 adfuisse.

(c) *tria millia* Gron. Cresv.

adfuiffe. Et, ut Romanorum quoque auge-
rent copias, L. Volumnium pro confule du-
cem consulibus, exercitumque ejus legionibus
consulum adjiciunt. In pluribus annalibus
duorum ea consulum propria victoria est. Vo-
lumnus in Samnio interim res gerit, Samni-
tiumque exercitum, in Tifernum montem
compulsum, non deterritus iniquitate loci,
fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exerci-
tu relicto in Etruria, suis legionibus deductis
ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samni-
tibus triumphavit: milites triumphantem se-
cuti sunt. Celebrata inconditis carminibus
militaribus non magis victoria Q. Fabii,
quam mors præclara P. Decii est: excitata-
que memoria parentis, æquata eventu publico
privatoque filii laudibus. Data ex præda mi-
litibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ;
præmia illa tempestate militiae haudquaquam
spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samni-
tibus adhuc, nec in Etruria pax erat. Nam &
Perusinis auctoribus, post deductum ab con-
sule exercitum rebellatum fuerat: & Samni-
tes prædatum in agrum Vescinum Formia-
numque, & parte alia in Æferninum, quæ

U. c. 457.
a. C. 295.

*Etrusci
&
Samnites
bellum
reparant.*

V. c. 457. (d) Vulturno adjacent flumini, descendere:
a. C. 295.

Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem: præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. Ibi & Samnitium legiones omnes confidunt, & Appius Volumniusque castra jungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. Ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus: nam, & terram multifariam pluuisse, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurgis, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit;

(d) *quæque Crev.*

ex quo multatio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Superfunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque sextum & quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor duobus Romanis cæsi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant; nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant: adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. FABIVM, P. DECIVM, L. POSTVMIVS MEGELLVS & M. ATILIVS REGULVS

U. c. 457.
a. C. 295.

*Belli
Samnitici
diuturnitas & atrocitas.*

U. c. 458.
a. C. 294.

*L. Postumio II. M. Atilio
Coss.*

U. c. 458.
a. C. 294.

consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est ; quia tres scriptos hostium exercitus , uno Etruriam , altero populationes Campaniæ repeti , tertium tuendis parari finibus , fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit : Atilius extemplo profectus , ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem ; ubi & intrare , nedum vastare , ipsi Samnitium agrum prohiberentur : & egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitium prohiberent. Quum castra castris conlata essent , quod vix Romanus toties victor auderet , ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. Et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum , tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo , ut lucis usum eriperet , non prospectu modo extra vallum adempto , sed propinquo etiam congregantium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites , vixdum fati certa luce , & eam ipsam premente caligine , ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias

*Samnites
castra Romana
ad-
grediuntur.*

perveniunt. Inprovise obpressis nec animi
fatis ad resistendum, nec virium fuit. Ab
tergo castrorum decumana porta inpetus fac-
tus. Itaque captum quæstorium : quæstorque
ibi L. Opimius Panfa occisus. Conclamatum
inde ad arma.

U. c. 458.
a. C. 294.

XXXIII. CONSUL, tumultu excitus, co-
hortes duas sociorum, Lucanam Sueffanam-
que, quæ proximæ forte erant, tueri præto-
rium jubet : manipulos legionum principali
via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in
ordines eunt : & clamore magis, quam ocu-
lis, hostem noscunt : nec, quantus numerus
sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti
fortunæ suæ, & hostem introrsum in media
castra accipiunt. Inde quum consul vocifera-
retur, « expulsi extra vallum, castra de-
» inde sua obpugnaturi essent, » rogans;
clamore sublato connisi primo resistunt : de-
inde inferunt pedem urgentque, & impulsos
semel terrore eodem agunt, quo cœperunt.
Expellunt extra portam vallumque. Inde per-
gere ac persequi (quia turbida lux metum
circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis
castris contenti, receperunt se intra vallum
trecentis ferme hostium occisis. Romanorum

U. c. 458.
a. C. 294.
stationis primæ, vigilumque, & eorum, qui circa quæstorium obpressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur: retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium consulem, vixdum validum, Proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire, ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. Inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recefferunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque obpugnandas discedunt.

*Urbes
Samnitium
captæ.*

XXXIV. POSTUMIUS Milioniam obpugnare adortus, vi primo atque inpetu, dein (*d*), postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, captam jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam

(*d*) *deinde Gron. Crev.*

fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eyentu pugnatum est. Postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti : capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones : unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per averfam portam silentio excefferunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem, quod ad Miloniam fuerat, certaminis foret : deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt : ad consulem referunt, excessum urbe ; solitudine haud dubia id perspicuum esse, recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione noctur-

U. e. 458.
a. C. 294.

*U. c. 458.
a. C. 294.*

na passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, & modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communiere iussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictæque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos: credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

*Bellum
Atilio non
facile.*

XXXV. ALTERI consuli M. Atilio nequam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. Ibi ira vires æquavit. Præ-

lium varium & anceps fuit : tristius tamen eventu Romanis; & quia infueti erant vinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine, fenserunt, quantum in sua parte plus vulnere ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitum credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. Ubi primum inluxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat : qua (e) ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque factum opus est. Omnes adfirmant, « se quidem » omnia facturos, sed militum jacere animos. » Tota nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, » ut relicturi signa fuerint : nunc pudore a » fuga contineri, alioquin pro victis esse. »

U. c. 458.

a. C. 474.

(e.) quam Crev.

*U. c. 458.
a. C. 294.*

Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; « Quid cessarent, tergiver-
» farenturque? Hostem in castra venturum,
» nisi illi extra castra exissent, & pro tento-
» riis suis pugnatueros, si pro vallo nollent.
» Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam
» esse. Qui nudus atque inermis hostem ma-
» neat, ei aut mortem, aut servitutem patien-
» dam.» Hæc jurganti increpantique respondebant: « Confectos se pugna hesternâ esse:
» nec virium quidquam, nec sanguinis super-
» esse. Majorem multitudinem hostium ad-
» parere, quam pridie fuerit.» Inter hæc adpropinquabat agmen: & jam breviori intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitum adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, « enim-
» vero, » consul, « indignum facinus esse. » vociferari, « tantam contumeliam ignomi-
» niamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiam-
» ne circumfede bimur [inquit] in castris, ut
» fame potius per ignominiam, quam ferro,
» si necesse est, per virtutem, moriamur?
» Dii bene verterent, facerentque, quod se

» dignum quisque ducerent. Consulem M. U. c. 458.
 » Atilium vel solum, si nemo alius sequa- a. C. 294.
 » tur, iturum adversus hostes; casurumque
 » inter signa Samnitium potius, quam cir-
 » cumvallari castra Romana videat. » Dicta
 consulis legati, tribunisque, & omnes turmae
 equitum, & centuriones primorum ordinum,
 adprobavere. Tum pudore victus miles seg-
 niter arma capit, segniter e castris egreditur:
 longo agmine, nec continenti, mœsti ac pro-
 pe victi procedunt adversus (f) hostem,
 nec spe, nec animo certiozem. Itaque simul
 conspecta sunt Romana signa, extemplo a
 primo Samnitium agmine ad novissimum fre-
 mitus perfertur, « Exire, id quod timuerint,
 » ad inpediendum iter Romanos. Nullam inde
 » ne fugæ quidem patere viam. Illo loco aut
 » cadendum esse, aut, stratis hostibus, per
 » corpora eorum evadendum. »

XXXVI. In medio farcinas conjiciunt; ar-
 mati suis quisque ordinibus instruunt aciem.
 Jam exiguum inter duas acies erat spatium,
 & stabant expectantes, dum ab hostibus prius
 inpetus, prius clamor inciperet. Neutris ani-
 mus est ad pugnandum. Diversique integri

(f) *versus Gron.*

U. c. 458.
a. C. 294.

atque intacti abiissent, ni cedenti inflaturum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnibus pugna, clamore incerto atque impari, coepit: nec vestigio quicquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. Hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi obposita, edictoque, « ut, quicumque ad » vallum tenderet (g), sive ille Romanus, » sive Samnis esset, pro hoste haberent, » hæc ipsa minitans, obstiterit profuse tendentibus suis in castra. « Quo pergis [inquit] miles? » & hic arma & viros invenies: nec, vivo » consule tuo, nisi victor castra intrabis. Pro-

(g) *ergeret* Gron. Crev.

» inde elige, cum cive, an hoste, pugnare
 » malis.» Hæc dicente consule, equites in-
 festis cuspidibus circumfunduntur, ac pedi-
 tem in pugnam redire jubent. Non virtus so-
 lum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod
 non institerunt Samnites, spatiumque circum-
 agendi signa, vertendique aciem a castris in
 hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut re-
 peterent pugnam: centuriones ab signiferis
 rapta signa inferre: & ostendere suis, pau-
 cos & ordinibus incompositis effuse venire
 hostes. Inter hæc consul, manus ad cœlum
 adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur,
 templum Jovi Statori vovet, si constitisset
 a fuga Romana acies, redintegratoque præ-
 lio cecidisset vicissetque legiones Samnitium.
 Omnes undique adnisi ad restituendam pug-
 nam, duces, milites, peditum equitumque
 vis: numen etiam Deorum respexisse nomen
 Romanum visum: adeo facile inclinata res,
 repulsique a castris hostes; mox etiam redacti
 ad eum locum, in quo commissa pugna erat.
 Ibi, objacente farcinarum cumulo, quas con-
 jecerant in medium, hædere impediti: deinde,
 ne diriperentur res, orbem armatorum far-
 cinis circumdant. Tum vero eos a fronte ur-

U. c. 458.

a. C. 294.

U. c. 458.
a. C. 294.
 guere pedites, ab tergo circumvecti equites.
 Ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum (*h*), qui omnes nudi sub jugum missi. Cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. Recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum (*i*). Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo atque inpedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quod captivos pactione sub jugum misisset.

(h) *trecentorum* Gron. Crev.

(i) *septem millia trecenti* Gron. Crev.

XXXVII. CONSUL alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volfiniensem agrum: dein (k) cum egres-
 sis ad tuendos fines, haud procul moenibus ipforum depugnat. Duo millia octingenti (l) Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rufellanum agrum exercitus traductus. Ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volfinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; & vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetraverunt. Multa præsens quingentum millium æris in singulas civitates inposita. Ob hæc res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis causa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod injussu

U. c. 458.

a. C. 294.

 Etruria a
 Postumio
 vastata.
(k) *deinde* Gron. Crev.

(l) CC, Gron. Crev.

U. c. 458. fenatus ex Samnio in Etruriam transfisset;
a. C. 294. partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum: « Non ita, [inquit] » Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. Eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria & pace parta, triumphabo. » Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, « se quoque latuerum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedi-turos: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futura (m). Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum & consensum senatus,

Postumius triumphat senatu adversante.

(m) futuram Gron. Crev.

cele-

celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fufum fugatumque, faucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum : ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo (n) consules in Samnio & ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos : inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat : sed fanum tantum, id est locus, templo effatus, sacratu (o) fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respublica in religionem venit.

XXXVIII. SEQUITUR hunc annum & consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat. Et forte eodem conatu adparatuque, omni opulentia insignium armorum bel-

(n) *ambos* Gron. Crev.

(o) *jam sacratu* Gron. Crev.

Tom. IV,

U. c. 458.
a. C. 294.

U. c. 459.
a. C. 293.

L. Papirio;
Sp. Carvili
lio Coss.

U. c. 459.
a. C. 293.

lum adornaverant : & Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege : ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. Ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conceptus cratibus pluteisque, & linteis contextus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium religione; qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adiri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. Singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contexto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur

*Sacramen-
to adigun-
tur milites
Samni-
tium, hor-
rendo quo-
dam ritu.*

altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps : adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in execrationem capitis familiæque & stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent : & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt : jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. Ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. Hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam confedit.

U. c. 459.
a. C. 293.

U. c. 459.

a. C. 293.

*Samnium**vastant**Coss.*

XXXIX. CONSULES profecti ab urbe. Prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. Præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: laceffendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur: quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis in-

tererant rebus : intentiorque Carvilius, quo
 majore discrimine res vertebatur, in Aequi-
 loniam, quam ad Cominium, quod obside-
 bat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad
 dimicandum fatis paratus, nuncium ad col-
 legam mittit; « sibi in animo esse, postero
 » die, si per auspicia liceret, conflagere cum
 » hoste. Opus esse, & illum, quanta maxima
 » vi posset, Cominium obpugnare, ne quid
 » laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aequi-
 » loniam mittenda. » Diem ad proficiscendum
 nuncius habuit : nocte rediit, adprobare col-
 legam consulta referens. Papirius, nuncio
 misso, extemplo concionem habuit; multa
 de universo genere belli, multa de præsentis
 hostium adparatu, vana magis specie, quam
 efficaci ad eventum, differuit. « Non enim
 » cristas vulnera facere; & per picta atque
 » aurata scuta transire Romanum pilum; &
 » candore tunicarum fulgentem aciem, ubi
 » res ferro geratur, cruentari. Auream olim
 » atque argenteam Samnitium aciem a pa-
 » rente suo occisione occisam : spoliaque ea
 » honestiora victori hosti, quam ipsis arma,
 » fuisse. Datum hoc forsitan nomini familiæ-
 » que suæ, ut adversus maximos conatus Sam-

*U. c. 459.
 a. C. 293.*

*Carvilius
 Cominium
 obsidet.
 Papirius
 parat se
 ad dimi-
 candum.*

*Hortatur
 milites*

U. c. 459.

a. C. 293.

» nitium obponerentur duces; spoliaque ea
 » referrent, quæ insignia publicis etiam locis
 » decorandis essent. Deos immortales adesse
 » propter toties petita fœdera, toties rupta:
 » tum, si qua conjectura mentis divinæ sit,
 » nulli umquam exercitui fuisse infestiores,
 » quam qui, nefando sacro mixta hominum
 » pecudumque cæde resperfus, ancipiti Deum
 » iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis
 » ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi ad-
 » versus fœdera suscepti execrationes hor-
 » rens, invitus juraverit, oderit sacramen-
 » tum, uno tempore Deos, cives, hostes
 » metuat.»

XL. HÆC, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites differuisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam

ad eos , qui auspicio intererant , pervenit : nam , quum pulli non pascerentur , pullarius , auspiciū mentiri ausus , tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus auspiciū egregium esse , & Deis auctoribus rem gesturos , pronunciat ; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga , viginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas , quod ne ignoraret collega , extemplo nuncium mittit : ipse signa ocius proferri jubet , subsidiaque suis quæque locis , & præfectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium , sinistro L. Scipionem , equitibus legatos alios , Caios Cædicium & Trebonium , præfecit. Sp. Nautium mulos , detractis clitellis , cum cohortibus alariis (p) in tumulum conspectum propere circumducere jubet , atque inde inter ipsam dimicationem , quanto maxime posset , moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat , altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei , exauditaque ab equitibus Romanis : qui , rem haud spernendam rati , Sp. Papirio fratris filio consulis , ambigi de auspicio , renunciaverunt.

*U. c. 459.
a. C. 293.
Auspiciū
mentitur
pullarius.*

(p) *alaribus* Gron. Crev.

U. c. 459.
a. C. 293.

Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incomper- tum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, « Tu quidem maeste virtute diligentiaque esto. » Ceterum qui auspicio adest, si quid falsi » nunciat, in semet ipsum religionem reci- » pit. Mihi quidem tripudium nunciatum, po- » pulo Romano exercituique egregium auspi- » cium est. » Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit.

*Isque ictus
pilo cadit.*

Quod ubi consuli nunciatum est, « Dii in » proelio sunt [inquit]; habet poenam no- » xium caput. » Ante consulem hæc dicen- tem corvus voce clara obcinuit: quo lætus augurio consul, adfirmans numquam humanis rebus magis præsentem interfuisse Deos, signa canere, & clamorem tolli iussit.

XLI. PRÆLIUM commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem

necessitas ac religio invitos magis resistere ,
 quam inferre pugnam , cogit. Nec sustinuis-
 sent primum clamorem atque inpetum Roma-
 norum , per aliquot jam annos vinci adsueti,
 ni potentior alius metus insidens pectoribus
 a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis
 ille occulti paratus sacri , & armati sacerdo-
 tes , & promiscua hominum pecudumque fra-
 ges , & resperfae fando nefandoque sanguine
 arae , & dira execratio , ac furiale carmen ,
 detestandae familiae stirpique compositum. His
 vinculis fugae obstricti stabant , civem magis,
 quam hostem , timentes. Instare Romanus a
 cornu utroque , a media acie , & caedere
 Deorum hominumque adtonitos metu. Re-
 pugnatur segniter , ut ab iis , quos timor mo-
 raretur a fuga. Jam prope ad signa caedes
 pervenerat , quum ex transverso pulvis , velut
 ingentis agminis incessu motus , adparuit. Sp.
 Nautius (Octavium Metium quidam eum
 tradunt) dux alaribus cohortibus erat. Pul-
 verem majorem , quam pro numero , excita-
 bant : insidentes mulis calones frondosos ra-
 mos per terram trahebant : arma signaque
 per turbidam lucem in primo adparebant :
 post altior densiorque pulvis equitum speciem

U. c. 419.
a. C. 293.

L. c. 459.
a. C. 203.

cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos : & consul adfirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, « captum Cominium, victorem collegam adesse: adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret. » Hæc insidens equo. Inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam (q) equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. Panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacumque inpetum dedit. Instant Volumnius & Scipio, & percussos sternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam, præter hostes, metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsus est. Nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequi-

*Via
Samnites.*

(q) *vias Gron. Crev.*

tur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. Inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi, transacta res esset, lentiolem fore munitæ urbis obpugnationem ratus, interrogat milites, «Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?» Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, perguit ad portam: secuti alii, testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupare. Penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. HÆC primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, & adpetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius, ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu

U. c. 459.
a. C. 293.

U. c. 459.

a. C. 293.

esse : & tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius , ut suos in muris videt , nec jam integri quidquam esse , quoniam temeritate paucorum magnæ rei par- ta occasio esset , adciri , quas receperat , co- pias , signaque in urbem inferri iussit. Ingressi proxima ex parte , quia nox adpropinquabat , quievere. Nocte oppidum ab hostibus deser- tum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Sam- nitium millia triginta trecenti quadraginta : capta tria millia octingenti & septuaginta : signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur , non ferme alium ducem lætiores in acie visum , seu suopte ingenio , seu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspi- cio revocari a prælio potuit ; & in ipso discrimine , quo templa Diis immortalibus voveri mos erat , voverat Jovi Victori , si legiones hostium fudisset , pocillum mulsi prius , quam temetum biberet , sese facturum. Id votum Diis cordi fuit : & auspicia in bo- num verterunt.

*Pocillum
mulsi vo-
tum Jovi.*

XLIII. EADEM fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce , ad mœ- nia omnibus copiis admotis , corona cinxit

urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret; portis obposuit. Jam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab inpetu moratus est, & partem copiarum revocare, instructam intentamque ad obpugnandum, coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima & decem (r) cohortibus alariis (s) equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit; quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit. Simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, fatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed comminus gerebatur res, &, qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem inparem ex æquo pugnabant; relictis turribus muris-

U. c. 459.
a. C. 293.

Cominium
a Carvilio
captum.

(r) *viginti* Gron. Crev.

(s) *alaribus* Gron. Crev.

U. c. 459.
a. C. 293. quæ, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim (t) millia hominum & quadringenti in fidem confulis venerunt. Cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatium, ubi tertia expectata erat pugna, hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prælio obcurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. Prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aqu-

(t) *quindecim* Gron. Crev.

loniæ ea multitudo erat : jamque etiam legio- U. c. 459.
nariæ cohortes sequebantur. Ceterum nec a. C. 293.
pedes fugientes persequi potuit : & ab equite
novissimi agminis ducenti ferme & octoginta
interfecti. Arma multa pavidi ac signa mili-
taria duodeviginti reliquere. Alio agmine in-
columi , ut ex tanta trepidatione, Bovianum
perventum est.

XLIV. LÆTITIAM utriusque exercitus Ro-
mani auxit & ab altera parte feliciter gesta
res. Uterque ex alterius sententia consul
captum oppidum diripiendum militi dedit : ex-
haustis deinde tectis ignem injecit : eodem-
que die Aquilonia & Cominium deflagraverunt.
Et consules , cum gratulatione mutua legio-
num suæque , castra conjunxerunt. In conspectu
duorum exercituum & Carvilius suos pro
cujusque merito laudavit donavitque ; & Pa-
pirius , apud quem multiplex in acie , circa
castra , circa urbem , fuerat certamen , Sp.
Nautium , Sp. Papirium , fratris filium , &
quatuor centuriones , manipulumque hasta-
torum , armillis aureisque coronis donavit :
Nautium propter expeditionem , qua magni
agminis modo terruerat hostes : juvenem
Papirium propter navatam cum equitatu &

U. c. 459.
a. C. 293. in prælio operam, & nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. Equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cetera & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam obpugnandam legiones ducunt.

XLV. LITERÆ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ; & quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo Romano
magna

magna solum , sed peropportuna etiam , ea victoria fuit ; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum , quoniam modo tolerabilis futura Etruria fuisset , si quid in Samnio adversi venisset ; quæ , conjuratione Samnitium erecta , quoniam ambo consules omnisque Romana vis averfa in Samnium esset , occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum , a M. Atilio prætore in senatum introductæ , quebantur , uri & vastari agros a finitimis Etruscis , quod desciscere a populo Romano nollent : obtestabanturque Patres conscriptos , ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis , « curæ senatus tui futurum , ne socios fidei suæ poeniteret : Etruscorum prope diem eandem fortunam , quam Samnitium , fore. » Segnius tamen , quod ad Etruriam adtinebat , acta res esset , ni Faliscos quoque , qui per multos annos in amicitia fuerant , adlatum foret , arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus , ut faciales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis , ex auctoritate Patrum jussu

*U. c. 459.
a. C. 293.*

*Etruscorum
rebellio.*

U. c. 459.
a. C. 293.

populi bellum Faliscis indictum est : jussique consules fortiri , uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transfiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat : Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis conlatis ancipiti prælio, & cum majore sua, quam hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit. Obpugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum : ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium restitit. Sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum : neque obsidio, neque bellum ex æquo erat : non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes : obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus cædis editum, capta urbe : septem

millia quadringenti cæsi : capta minus tria
 millia hominum : præda, quæ plurima fuit,
 congestis Samnitium rebus in urbes paucas,
 militi concessa est.

U. c. 459.
a. C. 293.

XLVI. NIVES jam omnia oppleverant, nec
 durari extra tecta poterat; itaque consul exer-
 citum de Samnio deduxit. Venienti Romam
 triumphus omnium consensu est delatus.
 Triumphavit in magistratu, insigni, ut illo-
 rum temporum habitus erat, triumpho. Pe-
 dites equitesque insignes donis transiere, ac
 transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, val-
 laresque, ac murales conspectæ. Inspectata
 spolia Samnitium: & decore ac pulchritu-
 dine paternis spoliis, quæ nota frequenti pu-
 blicorum ornatu locorum erant, compara-
 bantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis
 patrumque factis, ducti. Æris gravis trans-
 vecta vicies centena & ad triginta tria millia
 (v): id æs redactum ex captivis dicebatur.
 Argenti, quod captum ex urbibus erat, pon-
 do millia trecenta triginta. Omne æs argen-
 tumque in ærarium conditum. Militibus ni-
 hil datum ex præda est: auctaque ea invi-

Papirii
triumphus.

(v) *vicies centies millies & quingenta triginta tria*
millia Gron. Crev.

U. c. 459.
a. C. 293.

dia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatae, & militum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed fociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Sannitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias

*Troilium
 in Etruria
 captum a
 Carvilio.*

dedit, pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceffit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta (x) millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem ejus (y) Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam: & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio (z) tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio ejus poterat.

XLVII. EXACTO jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii subfecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo,

U. c. 459.
a. C. 293.

*Carvili
triumphus.*

*Lustrum
conditum.*

(x) *nonaginta Gron. Crev.*

(y) *eidem Gron. Crev.*

(z) *Scantio Gron. Crev.*

U. c. 459. censoribus : censa capitum milia ducenta
 a. C. 293. sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores
 vicefimi sexti a primis censoribus ; lustrum
 undevicesimum fuit. Eodem anno coronati
 primum, ob res bello bene gestas, ludos
 Romanos spectaverunt : palmæque tum pri-
 mum, translato e Græcia more, victoribus
 datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus,
 qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pe-
 cuariis, via a Martis filice ad Bovillas per-
 strata est. Comitia consularia L. Papirius
 habuit : creavit consules Q. Fabium Maximi
 filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scæ-
 vam. Ipse Papirius prætor factus. Multis
 rebus lætus annus vix ad solatium unius mali,
 pestilentiæ urentis simul urbem atque agros,
 subfecit ; portentoque jam similis clades erat.
 Et libri aditi, quinam finis, aut quod reme-
 dium ejus mali ab Diis daretur. Inventum
 in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam
 arcessendum. Neque eo anno, quia bello occu-
 pati consules erant, quidquam de ea re ac-
 tum : præterquam quod unum diem Æscula-
 pio supplicatio habita est.

EPITOME

LIBRI UNDECIMI LIVIANI

QUUM Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc filii ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit. Ejus consiliis & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, opera mi-

litum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditiorem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductæ sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat,

 EPITOME LIBRI XII.

QUUM legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. Ob id, bellum iis indictum est. Samnites defece-
 runt. Adversus eos, & Lucanos, & Brutios, & Etruscos aliquot præliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirrhotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsi^{um} Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

 EPITOME LIBRI XIII.

*V*ALERIUS Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiore senatum referri placuisset, Ap. Claudius, propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho ne-

garetur. *Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginensibus quartum fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Brutios, & Samnites prospere gestas continet.*

EPITOME LIBRI XIV.

PYRRHUS in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona

primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expuliz. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustrum a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolomæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductæ sunt Posidonia & Cosa. Carthaginensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

VICTIS Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditioe facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductæ, Ariminitum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi in deditioem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ORIGO Carthaginensium & primordia urbis eorū referuntur; contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta octoginta duo milia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulturnos prospere gestas continet.

 EPITOME LIBRI XVII.

CN. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, & per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Pœnis circumfessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.

 EPITOME LIBRI XVIII.

ATILIUS Regulus in Africa serpente-
 tem portentosa magnitudinis cum magna
 militum clade occidit : & , quum aliquot
 præliis bene adversus Carthaginienſes pug-
 nasset , successorque ei a senatu prospere
 bellum gerenti non mitteretur , id ipsum
 per literas ad senatum missas questus est ,
 in quibus inter causas petendi successoris
 erat , quod agellus ejus a mercenariis
 desertus esset. Quærente deinde fortuna , ut
 magnum utriusque casus exemplum in
 Regulo proderetur , arcessito a Carthagi-
 niensibus Xanthippo Lacedæmoniorum du-
 ce , victus prælio & captus est. Res de-
 inde a ducibus Romanis omnibus terra
 marique prospere gestas deformaverunt nau-
 fragia classium. Ti. Coruncanius primus
 ex plebe pontifex maximus creatus est.
 P. Sempronius Sophus , Manius Valerius

*Maximus censores , quum senatum legerent ,
 tredecim senatu moverunt . Lustrum condi-
 derunt , quo censa sunt civium capita du-
 centa nonaginta septem millia , septingenta
 nonaginta septem . Regulus missus a Car-
 thaginiensibus ad senatum , ut de pace ,
 & , si eam non posset impetrare , de cap-
 tivis commutandis ageret , & jurejurando
 adstrictus , rediturum se Carthaginem , si
 commutari captivos non placuisset , utrumque
 negandi auctor senatui fuit : & , quum fide
 custodita reversus esset , supplicio a Car-
 thaginiensibus de eo sumto , periit .*

EPITOME LIBRI XIX.

*CÆCILIUS Metellus , rebus adver-
 sus Pœnos prospere gestis , speciosum egit
 triumphum , tredecim ducibus hostium &
 centum viginti elephantis in eo ductis .
 Claudius Pulcher consul , contra auspi-*

cia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; &, revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductæ sunt Fregenæ, in agro Salentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt.

Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem , quoniam idem & flamen Marcialis erat , quum is ad bellum gerendum proficisci vellet , in urbe tenuit , nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis , summam victoriæ C. Lutatius consul , victa ad Ægates insulas classe Pœnorum , inposuit. Petentibus Carthaginensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet , Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt , Velina & Quirina. Falisci quum rebellassent , sexto die perdomiti , in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

SPOLETIUM colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam intruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot præliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, optima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in dedi-

tionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italiam belli Punici secundi ortus narratur, & Hannibalis Pænorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. Quum satisfacere nollent, bellum iis indictum

est. Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fufis Volcis, qui obfistere conati erant, ad Alpes venit; & laboriofo per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repuliffet) descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equeftri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani poftea nomen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fufo, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempeftatum, transit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pænos prospere pugnavit, duce hoftium Magone capto.

LIBER XXI

I.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius Professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium (a) memorabile, quæ unquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Carthaginienfes cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter fe civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter fe, sed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum (b) fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem anno-

Belli Punicæ secundæ magnitudō.

Hannibal odium jurat in Romanos.

(a) *memorable omnium Gron. Crev.*

(b) *periculo Gron. Crev.*

*Hamilcar
bellum
Romanum
meditatur.*

quum, perfecto Africo bello, exercitum eo
 trajecturus sacrificaret, altaribus admotum,
 tactis sacris jurejurando adactum, se, quum
 primum posset, hostem fore populo Romano.
 Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sar-
 diniaque amissæ: nam & Siciliam nimis ce-
 leri desperatione rerum concessam, & Sar-
 diniam inter motum Africæ fraude Romano-
 rum, stipendio etiam in super (c) inposito
 interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello,
 quod fuit sub recentem Romanam pacem,
 per quinque annos, ita deinde novem annis
 in Hispania augendo Punico imperio gessit;
 ut adpareret, majus eum, quam quod gere-
 ret, agitare in animo bellum: & si diutius
 vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ
 inlaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intu-
 lerunt. Mors Hamilcaris peropportuna &
 pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Me-
 dius Hasdrubal inter patrem & filium octo
 ferme annos imperium obtinuit, flore æta-
 tis (uti ferunt) primo Hamilcari concilia-
 tus; gener inde ob altam indolem provecto
 annis adscitus, & quia gener erat, factionis

Moritur.

*Hasdrubal
gener ei
succedit.*

(c) *superimposita Gron. Crev.*

Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud fane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quam vi, gerens, hospitium regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. Barbarus eum qui- *Occisus.*
dam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas fervaretur.

III. IN Hasdrubalis locum haud dubia res *Ei succedit Hannibal.*
fuit, quin prærogativam militarem, qua ex templo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adfensu adpellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem

Hasdrubal literis ad se arcessierat : actaque
 res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitenti-
 bus, ut adfuesceret militiæ Hannibal, atque
 in paternas succederet opes. Hanno, alterius
 factionis princeps, « Et æquum postulare
 » videtur [inquit] Hasdrubal ; & ego ta-
 » men non censeo, quod petit, tribuendum. »
 Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in
 se omnes convertisset, « Florem ætatis,
 » [inquit] Hasdrubal, quem ipse patri Han-
 » nibalis ^{fratris} fruendum præbuit, iusto jure eum
 » a filio repeti censet. Nos tamen minime
 » decet, juventutem nostram pro militari
 » rudimento adfuefacere libidini prætorum.
 » An hoc timemus, ne Hamilcaris filius ni-
 » mis fero imperia inmodica & regni paterni
 » speciem videat ; & , cujus regis genero
 » hereditarii sint relictis exercitus nostri, ejus
 » filio ^{parum} mature serviamus ? Ego, istum
 » juvenem domi tenendum, sub legibus, sub
 » magistratibus docendum vivere æquo
 » jure cum ceteris, censeo : ne quandoque
 » parvus hic ignis incendium ingens exfusci-
 » tet. »

IV. PAUCI, ac ferme optimus quisque, Hannoni adfentiebantur : sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem (d) redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamenta que intueri. Dein (e) brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilis fuit. Itaque haud facile decerneres (f), utrum imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeffenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque, desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. Vigiliae

*Hannibal
lis dotes &
ingenium.*

(d) *viventem* Gron. Crev.

(e) *deinde* Crev.

(f) *discerneres* Crev.

rum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. Princeps in prælium ibat; ultimus conferto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissa.

V. CETERUM ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis obprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. Quibus obpugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur,

Hannibal bellum inferre Saguntinis statuit.

in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens
 in parte magis , quam in ditione Carthagi-
 niensium erat) induxit exercitum , ut non
 petisse Saguntinos , sed rerum serie , finiti-
 mis domitis gentibus , jungendoque , tractus
 ad id bellum videri posset. Carteiam , urbem
 opulentam , caput gentis ejus , expugnat di-
 ripitque. Quo metu percussæ minores civi-
 tates , stipendio inposito , imperium acceperunt.
 Victor exercitus , opulentusque præda , Car-
 thaginem novam in hiberna est deductus. Ibi
 large partiendo prædam , stipendio præterito
 cum fide exsolvendo , cunctis civium socio-
 rumque animis in se firmatis , vere primo in
 Vaccæos promotum bellum. Hermandica &
 Arbocala (g) Carteiorum urbes vi captæ.
 Arbocala & virtute & multitudine oppidano-
 rum diu defensa. Ab Hermandica profugi ,
 exfulibus Olcadum , priore æstate domitæ
 gentis , quum se junxissent , concitant Carpe-
 tanos : adortique Hannibalem , regressum
 ex Vaccæis , haud procul Tago flumine ag-
 men grave præda turbavere. Hannibal præ-
 lio abstinuit ; castrisque super ripam positis ,
 quum prima quies silentiumque ab hostibus

*Sed prius
 Olcadibus
 bellum
 infert.*

*Tum
 Vaccæis.*

fuit, amnem vado trajecit : valloque ita
 1/2 producto, ut locum ad transgrediendum hostes
 haberent, invadere eos transeuntes statuit.
 Equitibus præcepit, ut, quum ingressos
 aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen
 in ripa, elephantos ante quadraginta dispo-
 suit. Carpetanorum cum adpendicibus Olca-
 dum Vaccæorumque centum millia fuere;
 invicta acies, si æquo dimicaretur campo.
 Itaque & ingenio feroces, & multitudine
 freti, & quod metu cessisse credebant hostem,
 id morari victoriam rati, quod interesset
 annis, clamore sublato, passim sine ullius
 imperio, qua cuique proximum est, in am-
 nem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens
 equitum in flumen inmissa: medioque alveo
 haudquaquam pari certamine concursum,
 quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado
 2/2 fidens, vel ab (h) inermi equite, equo te-
 mere acto, perverti posset; eques, corpore
 armisque liber, equo vel per medios gurgites
 stabili, cominus eminusque rem gereret.
 Pars magna flumine absumpta: quidam, vor-
 ticoso amni delati in hostes, ab elephantis
 obruti sunt: postremi, quibus regressus in

*Vaccæi &
 alii populi
 vincuntur.*

(h) ab del. Gron.

fuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum ^{an} cōligerentur, priusquam ex tanto pavore (i) reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

VI. CUM Saguntinis bellum nondum erat: ceterum jam belli causa certamina cum finitimis ferebantur, maxime Turdetanis. Quibus quum adesset idem, qui litis erat fator, nec certamen juris, sed vim ^{quæri} adpareret; legati a Saguntinis Romam ^{missi}, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio & Ti. Sempronius Longus: qui quum, ^{legatis} in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam, ad res fociorum inspiciendas; quibus si videretur digna causa, & Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, fociis populi Romani, abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac fociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione

*Saguntini
legatos
Romam
mittunt.
U. c. 534.
a. C. 218.
P. Corne-
lio, Ti.
Sempronio
Coss.*

(i) tanto ex pavore Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

*Saguntum
obpugna-
tur.*

decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum obpugnari adlatum est. Tunc relata (l) ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant; alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi, P. (m) Valerius Flaccus & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam foederis rupti deprecandum.

VII. DUM ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi obpugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. Ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam

(l) *delata* Gron.

(m) *Q.* Gron.

suam coluerunt. † Hannibal, infesto exercitu *U. c. 534.*
 ingressus fines, pervastatis passim agris, ur- *a. C. 218.*
 bem tripartito adgreditur. Angulus muri erat
 in planiorem patentioremque, quam cetera
 circa, vallem vergens. Adversus eum vineas
 agere instituit, per quas aries mœnibus ad-
 moveri posset. Sed ut locus procul muro satis
 æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam
 prospere, postquam ad effectum operis ven-
 tum est, cœptis succedebat. Et turris ingens
 imminebat: & murus, ut in suspecto loco,
 supra ceteræ modum altitudinis emunitus
 erat: & juvenus delecta; ubi plurimum
 periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi ma- *Magna vi*
 jore obsistebant. Ac primo missilibus submo- *obsistit.*
 vere hostem, nec quidquam satis tutum mu-
 nientibus pati. Deinde jam non pro mœni-
 bus modo atque turri tela micare, sed ad erum-
 pendum etiam in stationes operaque hostium
 animus erat: quibus tumultuariis certami-
 nibus haud ferme plures Saguntini cadebant,
 quam Pœni. Ut vero Hannibal ipse, dum *Hannibal*
 murum incautius subit, adversum femur tra- *vulneratus*
 gula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga
 ac trepidatio fuit, ut non multum abesset,
 quin opera ac vineæ defererentur.

U. c. 534.
a. C. 218.

VIII. OBSIDIO deinde per paucos dies magis, quam obpugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur: per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab adparatu operum ac munitio- num nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ coeptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis (n) creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam (o) distineri coepti sunt: & non subiciebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quassatæque (p) multæ partes erant. Una continen- tibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turre, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in obpugnationibus urbium per occasionem par-

(n) *satis* del. Gron.

(o) *multimoda arte* Gron. Crev.

(p) *quassata quoque* Gron. Crev.

tis alterius conferi solent : sed justæ acies, *U. c. 534.*
 velut patenti campo, inter ruinas muri tecta- *a. C. 218.*
 que urbis modico distantia intervallo consti-
 terant. Hinc spes, hinc desperatio animos
 iritat : Pœno cepisse jam se urbem, si paul-
 lulum adnitatur, credente; Saguntinis pro-
 nudata mœnibus patria corpora obponentibus,
 nec ullo pedem referente, ne in relictum a
 se locum (q) hostem inmitteret. Itaque quo
 acrius & conferti (r) magis utrimque pug-
 nabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter
 arma corporaque vano intercedente telo. Fa-
 larica erat Saguntinis, missile telum hastili
 abiegno (s), & cetera tereti, præterquam
 ad extremum, unde ferrum exstabat. Id, sicut
 in pilo, quadratum stuppa circumligabant,
 linebantque (t) pice. Ferrum autem tres
 longum (u) habebat pedes, ut cum armis
 transfigere corpus posset. Sed id maxime;
 etiamsi hæssisset in scuto, nec penetrasset in
 corpus, pavorem faciebat; quod, quum me-

(q) *relieto a se loco* Gron. Crev.

(r) *confertim* Gron. Crev.

(s) *oblongo* Gron.

(t) *linebantque* Gron. Crev.

(u) *se in longum* Gron.

U. c. 534.
a. C. 218.

dium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

IX. QUUM (x) diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, qui præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde inpeditum trepidantemque exturbant; postremo fufum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est: quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto adituros inter tot tam efferatarum (y) gentium arma: nec Hannibali, in (z) tanto discrimine rerum, operæ esse legationes audire. Adparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. Literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

(x) add. *ergo* Gron. Crev.

(y) *effrenatarum* Gron. Crev.

(z) *in del.* Gron. Crev.

Hannibal
legatos
Rom. non
admittit.

X. ITAQUE, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque inrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu ^{causam} fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non ad sensum audientium, egit. « Per Deos, fœderum arbitros ac testes, » monuisse, prædixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. Non manes, non stirpem ejus ^{con}quiescere viri : » nec umquam, donec sanguinis nominisque » Barcini quisquam superfit, quietura Romana » fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, » viamque unam ad id cernentem, si ex bel- » lis bella ^{ferendo} subcinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc » incendium, quo nunc ardetis. Saguntum » vestri circumfident exercitus, unde arcen- » tur fœdere : mox Carthaginem circumfide- » bunt Romanæ legiones, ducibus iisdem » Diis, per quos priore bello rupta fœdera » sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, » ab fociis & pro fociis venientes, bonus » imperator vester in castra non admisit : jus » gentium sustulit. Hi tamen, unde ne hos

*U. c. 534.
a. C. 218.*

*Legati
Romani
Carthaginem eunt.*

*Hannonis
oratio in
Hannibalem.*

U. c. 534.
a. C. 218.

» tium quidem legati arcentur, pulsi ad vos
 » veniunt, res ex foedere repetunt. Publica
 » fraus absit; auctorem culpæ & reum cri-
 » minis deposcunt. Quo lenius agunt, seg-
 » nius incipiunt; eo, quum cœperint, vereor,
 » ne perseverantius sæviant. Ægates insulas
 » Erycemque ante oculos proponite; quæ
 » terra marique per quatuor & viginti annos
 » passî fitis. Nec puer hic dux erat, sed pa-
 » ter ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti vo-
 » lunt. Sed Tarento, id est (a) Italia, non
 » abstineramus ex foedere: sicut nunc Sagun-
 » to non abstinemus. Vicerunt ergo Dii ho-
 » minesque; &, id de quo verbis ambigeba-
 » tur, uter populus foedus rupisset, eventus
 » belli, velut æquus iudex, unde jus stabat,
 » ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hanni-
 » bal vineas turresque admovet: Carthaginis
 » mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus
 » utinam vates sim) nostris capitibus inci-
 » dent: susceptumque cum Saguntinis bellum,
 » habendum cum Romanis est. Dedemus ergo
 » Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam
 » levem esse in eo auctoritatem propter pa-
 » ternas inimicitias. Sed & Hamilcarem e

(o) id est l. tum in Gron. Crev.

» perisse (b) lætatus sum, quod, si ille vi- *U. c. 534.*
 » veret, bellum jam cum Romanis haberemus; *a. C. 218.*
 » & hunc juvenem, tamquam furiam facem-
 » que hujus belli, odi ac detestor. Nec de-
 » dendum solum id piaculum rupti fœderis;
 » sed, si nemo deposcat, devehendum in ul-
 » timas maris terrarumque oras, ablegandum-
 » que eo, unde nec ad nos nomen fama-
 » que ejus accedere, neque sollicitare quietæ ci-
 » vitatis statum possit. Ego ita censeo, lega-
 » tos extemplo Romam mittendos, qui fœna-
 » tui satisfaciant: alios, qui Hannibali nun-
 » cient, ut exercitum ab Sagunto abducat,
 » ipsumque Hannibalem ex fœdere Romanis
 » dedant: tertiam legationem ad res Sagunti-
 » nis reddendas decerno.»

XI. QUUM Hanno perorasset, nemini om- *Favet se-*
 nium certare oratione cum eo necesse fuit: *natus Car-*
 adeo prope omnis senatus Hannibalis erat; *thag. Han-*
 infestiusque locutum arguebant Hannonem, *nibali.*
 quam Flaccum Valerium, legatum Romanum.
 Responsum inde legatis Romanis est, « Bel-
 » lum ortum ab Saguntinis, non ab Hanni-
 » bale esse. Populum Romanum injuste face-
 » re, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginen-

(b) perisse Gron. Crev.

U. e. 534.
a. C. 28.

» fimum societati præponat. » Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia festum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a præliis quietem habuerant, nec laceffentes, nec laceffiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde obpugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum partem ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. Quæ quum admota, catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Hannibal, occa-

fionem ratus, quingentos ferme Afros cum *U. c. 534.*
 dolabris ad subruendum ab imo murum mit- *a. C. 218.*
 tit: nec erat difficile opus, quod cæmenta
 non calce durata erant, sed ^{enig} interlita luto,
 structuræ antiquæ genere. Itaque latius, quam
 cæderetur, ruebat: perque ^Tpatentia ruinis
 agmina armatorum in urbem vadebant. Lo-
 cum quoque editum capiunt: conlatisque eo
 catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa
 urbe velut arcem imminentem haberent, muro
 circumdant: & Saguntini murum interiorem
 ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrim-
 que summa vi & muniunt, & pugnant: sed, *Sagunti-*
 interiora tuendo, minorem in dies urbem *norum con-*
 Saguntini faciunt. Simul crescit inopia om- *stantia.*
 nium, longa obsidione, & minuitur expecta-
 tio externæ opis; quum tum procul Romani,
 unica spes, circa omnia hostium essent. Paul-
 lisper tamen adfectos animos recreavit repen-
 tina profectio Hannibalis in Oretanos Carpe-
 tanosque: qui duo populi, delectus acerbi-
 tate consternati, retentis conquistatoribus,
 metum defectionis quum præbuisissent, obpressi
 celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. NEC Sagunti obpugnatio segnior erat,
 Maharbale, Himilconis filio, (eum (c) præ-
 (c) quem Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

fecerat Hannibal) ita inpigre rem agente ,
ut ducem abesse nec cives , nec hostes fen-
tarent. Is & prœlia aliquot secunda fecit , &
tribus arietibus aliquantulum (d) muri dif-
cuffit ; frataque omnia recentibus ruinis ad-
venienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam
arcem extemplo ductus exercitus , atroxque
prœlium cum multorum utrimque cæde ini-
tum , & pars arcis capta est. Tentata deinde
per duos est exigua pacis spes , Alconem Sa-
guntinum , & Alorcum Hispanum. Alcon ,
inſciis Saguntinis , precibus aliquid moturum
ratus , quum ad Hannibalem noctu transfisset ,
postquam nihil lacrimæ movebant , conditio-
nesque tristes , ut ab irato victore , fereban-
tur , transfuga ex oratore factus , apud hostem
mansit ; moriturum adfirmans , qui sub con-
ditionibus his de pace ageret. Postulabatur
autem , redderent res Turdetanis ; traditoque
omni auro atque argento , egressi urbe cum
singulis vestimentis ibi habitarent , ubi Pœ-
nus jussisset. Has pacis leges abnuente Alco-
ne accepturos Saguntinos , Alorcus , vinci
animos , ubi alia vincantur ù , adfirmans , se
pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat

*Pax
frustra
tentata.*

(d) *aliquantum* Crev.

autem tum miles Hannibalis ; ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium , transgressus munimenta , ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus , submota cetera multitudine , senatus Alorco datus est : cujus talis oratio fuit.

U. c. 534.
a. C. 218.

XIII. « Si civis vester Alcon , sicut ad » pacem petendam ad Hannibalem venit , ita » pacis conditiones ab Hannibale ad vos re- » tulisset , supervacaneum hoc mihi fuisset » iter , quo nec orator Hannibalis , nec trans- » fuga ad vos venissem. Quum ille , aut » vestra , aut sua culpa , manserit apud hostem , » (si metum simulavit , sua ; vestra , si peri- » culum est apud vos vera referentibus) ego , » ne ignoraretis ; esse aliquas & salutis & » pacis vobis conditiones , pro vetusto hospi- » tio , quod mihi vobiscum est , ad vos veni. » Vestra autem causa me , nec ullius alterius » loqui , quæ loquor apud vos , vel ea fides » sit , quod , neque dum vestris viribus resti- » tistis , neque dum auxilia ab Romanis spe- » ratis , pacis unquam apud vos mentionem

Alconi
oratio de
pace.

U. c. 534.
a. C. 218.

» feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla
 » spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut
 » mœnia fatis defendunt, pacem adfero ad
 » vos magis necessariam, quam æquam: cujus
 » ita aliqua spes est, si eam quemadmodum
 » ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi
 » audiatis; si non id, quod amittitur, in
 » damno, (quum omnia victoris sint) sed,
 » quidquid relinquitur, pro munere habituri
 » estis. Urbem vobis, quam ex magna jam
 » parte dirutam, captam fere totam habet,
 » adimit: agros relinquit, locum adsignatu-
 » rus, in quo novum oppidum ædificetis
 » aurum argentumque omne, publicum pri-
 » vatumque, ad se jubet deferri: conjugum
 » vestraque corpora ac liberorum vestrorum
 » servat inviolata, si inermes cum binis vesti-
 » mentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor
 » hostis imperat. Hæc, quamquam sint gra-
 » via atque acerba, fortuna vestra vobis sua-
 » det. Equidem haud despero, quum omnium
 » potestas ei (e) facta sit, aliquid ex his re-
 » bus remissurum. Sed vel (f) hæc patienda
 » censeo potius, quam trucidari corpora vestra,

(e) add. *a vobis Gron.*

(f) *vel del. Gron. Crev.*

» rapi trahique ante ora vestra conjuges ac
 » liberos belli jure finatis. »

*U. c. 534.
 a. C. 218.*

XIV. AD hæc audienda quum, circumfusa paullatim multitudine, permixtum fenatui esset populi concilium; repente primores, secessione facta, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum conlatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum inpetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus adgressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum ipso (g) eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

*Capitulum
 Saguntum.*

(g) *in ipso Gron. Crev.*

U. c. 534.
a. C. 218.

XV. CAPTUM oppidum est cum ingentē præda. Quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen ex pretio rerum venditarum ^{4/10 6} aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quam cœptum obpugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem ^{2 2/3}cessisse: quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos & principio obpugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ^{1/2}ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum obpugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. (h) Flamini non potest: quia Flaminius

(h) C. del. Gron.

Arimini consulat^{um} iniiit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

U. c. 534.
a. C. 218.

XVI. SUB idem fere tempus & legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul moeror Patres, misericordiaeque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginenses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum; nec rem Romanam tam desiderem unquam fuisse atque inbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyricos, laceffisse magis, quam exercuisse, Romana arma: & cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo adfuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis,

Capto Sagunto trepidant Romani.

U. c. 534. Iberum transire : trahere secum tot excitos
a. C. 218. Hispanorum populos : concituros avidas
 semper armorum Gallicas gentes. Cum orbe
 terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro
 moenibus Romanis esse.

*Adparant
 bellum.*

XVII. NOMINATÆ jam antea consulibus
 provinciæ erant; tum fortiri jussi. Cornelio
 Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia eve-
 nit. Sex in eum annum decretæ legiones, &
 socium quantum ipsis videretur, & classis
 quanta parari posset. Quatuor & viginti pe-
 ditum Romanorum millia sunt scripta, &
 mille octingenti equites : sociorum quadra-
 ginta millia (i) peditum, quatuor (k) millia
 & quadringenti equites : naves ducentæ vi-
 ginti quinqueremes, celoces viginti deductæ.
 Latum inde ad populum, «vellent, juberent,
 » populo Carthaginienfi bellum indici.» Ejus-
 que belli causa supplicatio per urbem habi-
 ta, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter
 eveniret, quod bellum populus Romanus jus-
 sisset. Inter consules ita copiarum divisæ. Sem-
 pronio datæ legiones duæ, (ea quaterna
 millia erant peditum, & trecenti equites)

(i) millia 1. quatuor Gron.

&

(k) quatuor &c. leg. & quatuor equitum millia.
 Gron. quatuor 1. & quatuor millia quadringenti equi-
 tes. Crev.

& (1) sociorum sexdecim millia peditum, ^{U. c. 5343}
 equites mille octingenti : naves longæ cen- ^{a. C. 2182}
 tum sexaginta, celoces duodecim. Cum his
 terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempro-
 nius missus in Siciliam; ita in Africam trans-
 missurus, si ad arcendum Italia Pœnum con-
 sul alter satis esset. Cornelio minus copiarum
 datum; quia L. Manlius prætor & ipse cum
 haud invalido præsidio in Galliam mittebatur.
 Navium maxime Cornelio numerus deminu-
 tus. Sexaginta quinqueremes datæ (neque
 enim mari venturum, aut ea parte belli dimi-
 caturum hostem credebant) & duæ Romanæ
 legiones cum suo iusto equitatu, & quatuor-
 decim millibus sociorum peditum, equitibus
 mille sexcentis (m). Duas legiones Romanas,
 & decem (n) millia sociorum peditum, mille
 equites socios, sexcentos Romanos Gallia
 provinciâ eodem(anno)versa in Punicum bel-
 lum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia iusta ^{Legatos}
 ante bellum fierent, legatos majores natu, ^{mittunt}
 Carthagini.

(1) & del. Gron. Crev.

(m) ducentis Gron.

(n) quatuordecim Gron.

U. c. 534.
a. C. 218.

Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum obpugnasset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: «Præceps vestra, Romani, & (o) prior legatio fuit, quum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum obpugnantem deprecabatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal & infimulabatur, & deprecabatur: nunc ab nobis & confessio culpæ exprimitur; &, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publice consilio Saguntum obpugnatum sit, quærendum censeam: sed utrum jure, an injuria. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est; nostro,

(o) tum ex Carthaginiensibus unus princeps: Vana, Romani, inquit, & prior. Gron.

» an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una dis-
 » ceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Ita-
 » que quoniam discerni placet, quid publico
 » consilio, quid sua sponte imperatores fa-
 » ciant; nobis vobiscum fœdus est a Luta-
 » tio consule ictum: in quo quum caveretur
 » (p) utrorumque fociis, nihil de Saguntinis
 » (nec dum enim erant socii vestri) cautum
 » est. At enim eo fœdere, quod cum Has-
 » drubale ictum est, Saguntini excipiuntur.
 » Adversus quod nihil ego dicturus sum,
 » nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod
 » C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus
 » icit, quia neque auctoritate Patrum, nec
 » populi jussu ictum erat, negastis vos eo
 » teneri. Itaque aliud de integro fœdus pu-
 » blico consilio ictum est. Si vos non tenent
 » vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu
 » vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis
 » fœdus, quod nobis inficiis icit, obligare
 » potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi
 » mentionem facere, &, quod diu parturit
 » animus vester, aliquando pariat. » Tum
 » Romanis, sinu ex toga facto, « Hic [inquit]
 » vobis bellum & pacem portamus; utrum

U. c. 534.
 a. C. 218.

Bellum
 indicunt.

(p) in quo cavetur Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218. » placet, sumite. » Sub hanc vocem haud minus ferociter: « daret, utrum vellet, » subclamatum est. Et quum is iterum sinu effuso « bellum dare » dixisset, « accipere se » omnes responderunt, « &, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.

Disceptatio de fœderum jure

XIX. HÆC directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de fœderum jure verbis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisa. Nam, si verborum disceptationis res esset, quid fœdus Hasdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum (q) erat? quum in Lutatii fœdere diserte additum esset, « ita id ratum fore, » si populus censuisset; » in Hasdrubalis fœdere nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quamquam, etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, fociis utrorumque exceptis; nam neque additum erat, « iis, qui tunc essent: » nec, « ne qui postea adsumerentur. » Et

(q) quod fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere commutatum est, comparandum non erat. Gron.

quum adsumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? Tantum, ne Carthaginiensium focii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punicum, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum cæteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natus ex iis in concilio respondit: » Quæ verecundia est, Romani, postulare vos (p), » uti vestram Carthaginiensium amicitiam præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Pœnus hostis perdidit, vos focii prodideritis? Ibi quæratissimos socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota

U. c. 534.
a. C. 218.

*Legati
Romani
Hispanos
conantur
perlicere
in societatem.*

(p) quæ verecundia est vos, Romani, postulare,
Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

» est. Hispanis populis , sicut lugubre , ita
» insigne documentum Sagunti ruinae erunt,
» ne quis fidei Romanae aut societati confi-
» dat. » Inde extemplo abire finibus Volcia-
norum jussi , ab nullo deinde concilio Hispani-
nae benigniora verba tulere. Itaque nequid-
quam peragrata Hispania , in Galliam transf-
eunt.

Transseunt
in
Galliam.

XX. In his nova terribilisque species visa
est , quod armati (ita mos gentis erat) in
concilium venerunt. Quum , verbis extol-
lentes gloriam virtutemque populi Romani
ac magnitudinem imperii , petissent , ne Pœ-
no , bellum Italiae inferenti , per agros ur-
besque suas transitum darent ; tantus cum
fremitu risus dicitur ortus , ut vix a ma-
gistratibus majoribusque natu juvenus seda-
retur. Adeo stolidi impudensque postulatio
visa est , censere , ne in Italiam transmittant
Galli bellum , ipsos id avertere in se , agros-
que suos pro alienis populandos objicere.
Sedato tandem fremitu , responsum legatis est,
« Neque Romanorum in se meritum esse , ne-
» que Carthaginensium injuriam , ob qua
» aut pro Romanis , aut adversus Pœnos fu-
» mant arma. Contra ea audire sese , gentis

» suæ homines agris finibusque Italiae pelli
 » a populo Romano, stipendiumque pendere,
 » & cetera indigna pati. » Eadem ferme in
 ceteris Galliae conciliis dicta auditaque: nec
 hospitale quidquam pacatumve fatis prius
 auditum, quam Massiliam venire. Ibi omnia,
 ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita,
 « præoccupatos jam ante (q) ab Hannibale
 » Gallorum animos esse. Sed ne illi quidem
 » ipsi fatis mitem gentem fore, (adeo fero-
 » cia atque indomita ingenia esse) ni subinde
 » auro, cujus avidissima gens est, principum
 » animi concilientur. » Ita paragratis Hispani-
 nae & Galliae populis, legati Romam redeunt,
 haud ita multo post, quam consules in pro-
 vincias profecti erant. Civitatem omnem in
 expectationem belli erectam invenerunt, fa-
 tis constante fama, jam Iberum Pœnos trans-
 misisse.

XXI. HANNIBAL, Sagunto capto, Cartha-
 ginem novam in hiberna concesserat. Ibi que,
 auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine
 acta decretaque forent, seque non ducem
 solum, sed etiam causam esse belli, partitis
 divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra

(q) ante del. Gron.

*U. e. 534.
a. C. 218.*

*Hannibal-
lis oratio
ad milites.*

differendum ratus, Hispani generis milites con-
 vocat : « Credo ego vos, [inquit] focii, & ipsos
 » cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis,
 » aut finiendam nobis militiam, exercitusque
 » dimittendos esse : aut in alias terras trans-
 » ferendum bellum : ita enim hæ gentes non
 » pacis solum, sed etiam victoriæ, bonis
 » florebunt, si ex aliis gentibus prædam &
 » gloriam quæremus. Itaque, quum longin-
 » qua ab domo instet militia, incertumque
 » sit, quando domos vestras, & quæ cuique
 » ibi cara sunt (r) visuri sitis, si quis vestrum
 » suos invisere vult, commeatum do. Primo
 » vere, edico, adfitis, ut, Diis bene juvan-
 » tibus, bellum ingentis gloriæ prædæque
 » futurum incipiamus.» | Omnibus fere visendi
 domos oblata ultro potestas grata erat, &
 jam desiderantibus suos, & longius in futu-
 rum providentibus desiderium. Per totum
 tempus hiemis quies inter labores, aut jam
 exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit
 corpora animosque ad omnia de integro pa-
 tienda. Vere primo ad edictum convenere.

*Ejusdem
adparatus
ad bellum.*

X Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia
 gentium, Gades profectus Herculi vota ex-

(r) *sint Gron. Crev.*

+) *al: vere.*

solvit : novisque se obligat votis , si cetera ⁷⁷ prospera evenissent. Inde partiens curas simul U. c. 534.
 in inferendum atque arcendum bellum , ne , a. C. 218.
 dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque
 itinere Italiam peteret , nuda apertaue Roma-
 nis Africa ab Sicilia esset , valido præsidio
 firmare eam (s) statuit. Pro eo supplemen-
 tum ipse ex Africa , maxime jaculatorum ,
 levium armis , petiit ; ut Afri in Hispania ,
 in Africa Hispani (t) , melior procul ab
 domo futurus uterque miles , velut mutuis
 pignoribus obligati , stipendia facerent. Tre-
 decim millia octingentos quinquaginta pedites
 cætratos misit in Africam , & funditores Ba-
 liares (u) octingentos septuaginta : equites 13850
 mixtos ex multis gentibus mille ducentos. 1200
 Has copias partim Carthagini præsidio esse ,
 partim distribui per Africam jubet. Simul
 conquistoribus in civitates missis , quatuor
 millia conscripta delectæ juventutis , præsi-
 dium eosdem & obsides , duci Carthaginem
 jubet.

(s) firmare & eam Gron. Crev.

(t) Hispani in Africa Gron. Crev.

(u) Baleares Gron. Crev.

+) prospera al: prospere.

U. c. 534.
a. C. 218.

XXII. NEQUE Hispaniam neglegendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro in²⁶ pigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. Ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti (x) & Numidæ Maurique adcolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites : & , ne quid (y) terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. Classis praeterea data (z) ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueres, quadriremes duæ, triremes quinque : sed aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueres erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad

(x) *quadringenti & quinquaginta Crev.*

(y) *quod Crev.*

(z) *add. est Gron. Crev.*

hiberna exercitus rediit : atque inde , profectus præter Etovissam urbem , ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi , fama est , in quiete visum ab eo juvenem divina specie , qui « se ab Jove diceret ducem in Italiam » Hannibali missum : ^{inde} proinde sequeretur , neque usquam a se deflecteret oculos. » Pavidum primo , nusquam circumspicientem aut respicientem , secutum : deinde , cura humani ingenii , quum , quidnam id esset , quod respicere vetitus esset , agitaret animo , temperare oculis nequivisse : tum vidisse , post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri , ac post insequi cum fragore cœli nimbum : tum , « quæ moles ea , quidve prodigii esset , » quærentem audisse : « Vastitatem Italiæ esse : » pergeret porro ire , nec ultra inquireret , » fineretque fata in occulto esse. »

XXIII. Hoc visu lætus tripartito Iberum copias trajecit , præmissis , qui Gallorum animos , quæ traducendus exercitus erat , donis conciliarent , Alpiumque transitus specularentur. Nonaginta millia peditum , duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ibergetes inde , Bargusiosque , & Aufetanos , & Lace-

U. c. 534.
a. C. 218.

Hannibalis somnium.

Cap. De divina
Cap 24 BI

Iberum
transit.

U. c. 534.
a. C. 218.

*Pyrenæum
saltum
superat.*

taniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. Constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ insuperabilique Alpium transitu, Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit; quos & ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. INDE, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberi (a) castra locat. Galli quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida inposita, metu servitutis

(a) *Illiberim Crev.*

ad arma consternati, Ruscinonem aliquot
 populi conveniunt. Quod ubi Hannibali nun-
 ciatum est, moram magis, quam bellum,
 metuens, oratores ad regulos eorum misit,
 » conloqui semet ipsum velle cum his; &
 » vel illi propius Illiberi (a) accederent, vel
 » se Ruscinonem processurum, ut ex propin-
 » quo congressus facilius esset: nam & ac-
 » cepturum eos in castra sua se lætum, nec
 » cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospi-
 » tem enim se Galliæ, non hostem advenisse:
 » nec stricturum ante gladium, si per Gallos
 » liceat, quam in Italiam venisset. » Et per
 nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallo-
 rum, castris ad Illiberim extemplo motis,
 haud gravate ad Pœnum venerunt; capti do-
 nis, cum bona pace exercitum per fines suos
 præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. IN Italiam interim nihil ultra, quam
 Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium
 legatis Romam perlatum erat: quum perinde,
 ac si Alpes jam transisset, Boii, sollicitatis
 Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres
 in populum Romanum iras, quam quod nup-
 per circa Padum, Placentiam Cremonamque

U. c. 534.
 a. C. 218.
 Gallos sibi
 conciliat.

Boii in
 Italia
 rebellant.

(a) Illiberim Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repente adreptis, in eum ipsum agrum inpetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est: pro C. Servilio & T. Annio, Q. Acilium & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Afenam & C. Papirium Mafonem. Id quoque dubium est, legati, ad exoptulandum missi ad Boios (b), violati sint, an in triumviros agrum metantes inpetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gens, ad obpugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, seignis intactis adfideret muris, simulari cœptum de pace agi. Evocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent,

Mutina
obsessa.

(b) *ad Boios missi Gron. Crev.*

& Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circumviam erant, plerisque incultis. Ibi, inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde fuorum ægre in apertos campos emerfit. Ibi castra communita; & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam adcisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, adparuit hostis. Ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis terribandi, & pavendi Romanis fuit, ut e (c) saltu invio atque impedito evasere. Inde apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tane-tum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi se munimento ad tempus com meatibusque fluminis & Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

*U. c. 534.
a. C. 218.*

*Manlius
prætor ma-
le rem ge-
rit.*

*U. c. 534.
a. C. 218.*

XXVI. QUI tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana & quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum fatis credens, Hannibalem superasse Pyrenæos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco obcurreret, necdum fatis resectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliariis Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam

*P. Corne-
lius Cos.
cum classe
pervenit
Massiliam.*

*Hannibal
ad Rhoda-
num.*

ripam Rhodani: sed, ^{35re} diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munito haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam annis armis obtinebant. Ceteros adcolas fluminis Hannibal, & eorum ipsorum quos (d) fedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. JAMQUE omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso

Hannibalis strata-gema.

(d) qui Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

flumine ire iter unius diei jubet ; & , ubi primum possit (e) , quam occultissime trajecto amni , circumducere agmen , ut , quum opus factum sit , adoriatur ab tergo hostem : Ad id dati duces Galli edocent (f) , inde milia quinque & viginti ferme supra , parvæ insulæ circumfusum amnem , latiore^m , ubi dividebatur , eoque minus alto alveo , transitum ostendere. Ibi raptim cæsa materia ratesque fabricatæ , in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole , in utres vestimentis coniectis , ipsi cætris subpositis , incubantes , flumen transverere. Et alius exercitus , ratibus junctis trajectus , castris prope flumen positus , nocturno itinere atque operis labore fessus , quiete unius diei reficitur , intento duce ad consilium obportune exsequendum. Postero die , profecti ex loco , prodito fumo significant , se transisse , & haud procul abesse. Quod ubi accepit Hannibal , ne tempori deesset , dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres : equites fere propter equos nantes navium agmen , ad excipien-

*Trajicit
Rhodanum.*

(e) *possit* Gron. Crev.

(f) *educunt* Gron.

dum adversi inpetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

U. c. 534.
a. C. 218.

XXVIII. GALLI obcurfant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita; vibrantesque dextris tela: quamquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis & clamore vario nautarum & militum, quæ nitebantur perrumpere inpetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, & e navibus tanta vi armatorum in terram evadente (g), & ab tergo improvisa premente acie (h). Galli, postquam, ultro vim facere conati, pellebantur (i), qua patere visum maxime iter;

(g) vis - - evadens Gron. Crev.

(h) premebat acies Gron. Crev.

(i) vim facere conati, ultro pellebantur Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

*Elephanti
quomodo
trajecti.*

perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actæ rei. Quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, inpetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in annem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt; ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. Altera ratis, æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephantis, per stabilem ratem, tamquam viam, præredientibus feminis, acti, in minorem adplicatam transgressi sunt; extemplo reso-

lutis, quibus leviter adnexa erat, vinculis, *U. c. 53.*
 ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam *a. C. 218.*
 pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde
 repetiti ac trajecti sunt. Nihil sane trepidabant,
 donec continenti velut ponte agerentur. Pri-
 mus erat pavor, quum, soluta ab ceteris
 rate, in altum raperentur. Ibi, urgentes
 inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepi-
 dationis (k) aliquantum edebant; donec quie-
 tem ipse timor circumspicientibus (l) aquam
 fecisset. Excidere etiam sævientes quidam in
 flumen: sed, pondere ipso stabiles, dejectis
 rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in
 terram evasere.

XXIX. Dum elephantum trajiciuntur, inte-
 rim Hannibal Numidas equites quingentos ad
 castra Romana miserat speculatum, ubi, &
 quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic
 alæ equitum missi, ut ante dictum est, ab
 ostio Rhodani trecenti Romanorum equites
 obcurrunt. Prælium atrocius, quam pro nu-
 mero pugnantium, editur. Nam præter multa
 vulnera, cædes etiam prope par utrimque
 fuit: fugaque & pavor Numidarum Roma-

*Equestre
 prælium
 inter Nu-
 midas 500
 & Rom.
 300.*

(k) *trepidationem* Gron. Crev.

(l) *circumspicientibus* Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

nis, jam admodum fessis, victoriam dedit. Victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi^{t)} amplius ducenti (m) ceciderunt. Hoc principium simul omenque (n) belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut (o), re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus confereret, avertit (p) a præsentis certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, adfirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliterated memoria superioris belli: sed magis iter inmensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

(m) *ducentis* Gron. Crev.

(n) *simulque omen* Gron. Crev.

(o) *Ut del.* Gron. Crev.

(p) *avertat* Gron.

+) *al. victis*

XXX. ITAQUE Hannibal, postquam ipsi
 sententia stetit pergere ire, atque Italiam pe-
 tere, advocata concione, varie militum ver-
 sar animos castigando adhortandoque. « Mirari
 » se, quinam pectora semper inpavida repens
 » terror invaserit. Per tot annos vincentes
 » eos stipendia facere; neque ante Hispania
 » excessisse, quam omnes gentesque & terræ
 » eæ, quas duo diversa maria amplectantur,
 » Carthaginensium essent. Indignatos deinde,
 » quod, quicumque Saguntum obsedissent,
 » velut ob noxam, sibi dedi postulare popu-
 » lus Romanus, Iberum trajecisse ad delen-
 » dum nomen Romanorum, liberandamque
 » orbem terrarum. Tum nemini visum id lon-
 » gum, quum ab occasu solis ad exortus (q)
 » intenderent iter. Nunc, postquam multo
 » majorem partem itineris emensam cernant,
 » Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes
 » superatum, Rhodanum, tantum amnem,
 » tot millibus Gallorum prohibentibus, do-
 » mita etiam ipsius fluminis vi, trajectum,
 » in conspectu Alpes habeant, quarum alte-
 » rum latus Italiæ sit; in ipsis portis hostium
 » fatigatos subsistere: quid Alpes aliud esse

*U. c. 534.
 a. C. 218.
 Hannibal
 hortatur
 milites.*

(q) *orum Gron. Crev.*

+) al: pergere iter.

U. c. 534.
a. C. 218.

316

» credentes, quam montium altitudines? Fin-
 » gerent altiores Pyrenæi jugis. Nullas pro-
 » fecto terras cœlum contingere, nec inex-
 » superabiles humano generi esse. Alpes qui-
 » dem habitari, coli, gignere atque alere ani-
 » mantes: pervias paucis esse, exercitibus
 » invias? Eos ipsos, quos cernant, legatos
 » non pennis sublime elatos Alpes transgres-
 » sos. Ne majores quidem eorum indigenas;
 » sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Al-
 » pes ingentibus sæpe agminibus cum liberis
 » ac conjugibus, migrantium modo, tuto
 » transmisisse. Militi quidem armato, nihil
 » secum præter instrumenta belli portanti,
 » quid invium aut inexcuperabile esse? Sagun-
 » tum ut caperetur, quid per octo menses
 » periculi, quid laboris exhaustum esse?
 » Romam, orbis terrarum caput, petentibus,
 » quidquam adeo asperum atque arduum vi-
 » deri, quod inceptum moretur? Cepisse quon-
 » dam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus
 » desperet. Proinde aut cederent animo atque
 » virtute genti, per eos dies toties ab se
 » victæ: aut itineris finem sperent campum
 » interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.»

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium (r) fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conferere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar[†] Rhodanusque amnes, diversis (s) ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum (t) amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. Major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, (u) pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod ea se-

U. c. 534.
a. C. 218.

Mediterranea Galliæ petit.

(r) *obviam* Gron. Crev.

(s) *diversi* Gron.

(t) *aliquantulum* Gron.

(u) *poterat* Gron. Crev.

*U. c. 534.
a. C. 218.*

natus principumque sententia fuerat (v),
imperium majori restituit. Ob id meritum
commeatu copiaque rerum omnium maxime
(w) vestis, est adjutus, quam (x) infames
frigoribus Alpes præparari (y) cogebant.
Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam
Alpes peteret, non recta regione iter insti-
tuit; sed ad lævam in Tricastinos flexit; inde
per extremam oram Vocontiorum agri teten-
dit in Tricorios: haud usquam impedita via,
priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is
& ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ
fluminum difficillimus transitu est. Nam, quum
aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium
patiens est: quia nullis coercitus ripis, plu-
ribus simul, neque iisdem alveis fluens,
nova semper vada novosque gurgites faciens,
(& ob eadem pediti quoque incerta via est)
ad hæc faxa glareosa volvens, nihil stabile
nec tutum ingredienti præbet; & tum, forte
imbribus auctus, ingentem transgredientibus

*Druentia
amnis.*

(v) quod erat senatus principumque sententia
futurum, Gron.

(w) omnium & vestis Gron. Crev.

(x) quæ Gron. Crev.

(y) præparare Gron. Crev.

tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

*U. c. 534.
a. C. 218.*

XXXII. P. CORNELIUS consul, triduo fere post, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturum. Ceterum, ubi deserta munimenta, nec facile se tantum prægressos adsecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descendentem ab Alpibus Hannibali obcursum. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos (z) tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri solent) præcepta res erat, tamen ex propinquo visa

P. Cornelius ad castra ab Hannibale deserta venit.

Redit ad naves.

Hannibal transit Alpes.

(z) *tutandos Gron. Crev.*

U. c. 534.
 a. C. 218.

montium altitudo, nivesque cœlo prope inmixtæ, tecta informia inposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quam dictu, fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos adparuerunt inimicantes tumulos infidentes montani: qui, si valles occultiores infedissent, oorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit, transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quam extensissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se inmiscuissent conloquiis montanorum, edoctus interdium tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdium vim (a) per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primum degressos tumulis montanos

(a) *viam Gron.*

laxatasque fensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumultis, quos hostes tenerant, confedit.

U. c. 534.
a. C. 218.

XXXIII. PRIMA deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput imminentes, alios via transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque (b) immobiles parumper eos defixit. Deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid adjecissent ipsi terroris, fatis ad perniciem fore rati, ^fperver-
sis rupibus juxta invia ac devia adsueta dis-
currunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni obpugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum

(b) animis Gron.

^f) diversi
~~†~~ decurrunt.

U. c. 534.
a. C. 218.

agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant, & icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiae essent, in inmensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos: sed (c) ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem auget. Deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; & quum inpetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. Et

(c) inde Gron. Crev.

+) captivo cibo. captivis

quia nec montanis primo perculsis, nec loco U. c. 534.
a. C. 218.
magnopere inpediebantur, aliquantum eo tri-
duo viæ confecit.

XXXIV. PERVENTUM inde ad frequentem
cultoribus alium, ut inter montana, popu-
lum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus,
fraude, deinde insidiis est prope circumven-
tus. Magno natu principes castellorum orato-
res ad Pœnum veniunt: « alienis malis, utili
» exemplo, doctos, » memorantes, « amici-
» tiam malle, quam vim experiri Pœnorum:
» Itaque obedienter imperata facturos: com-
» meatum itinerisque duces, & ad fidem pro-
» missorum obsides acciperet. » Hannibal nec
temere credendo, nec aspernando, ne repu-
diati aperte hostes fierent, benigne quum
respondisset; obsidibus, quos dabant, accep-
tis, & com meatu, quem in viam ipsi detu-
lerant, usus, nequaquam, ut inter pacatos,
composito agmine duces eorum sequitur. Pri-
mum agmen elephantum & equites erant: ipse
post cum robore peditum, circumspectans
solicitusque (d) omnia, incedebat. Ubi in
angustiore viam ex parte altera subjectam
jugo insuper inminente ventum est, undique

(d) *solicitus* Gron. Crev.

+) *credendum, nec aspernandos*

+) *incomposito*

U. c. 534.
a. C. 218.

ex infidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt : faxa ingentia in agmen devolvunt : maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est : nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen (e) in angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat, obscurantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam infedere : noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. POSTERO die, jam segnius intercurrentibus barbaris, junctæ copię, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicię) superatus : inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more, concurrabant : modo in primum, modo in novissimum agmen, utcumque (f) aut locus obportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem

(e) *agmen dem.* Gron. Crev.

fecit-

(f) *ut cuique* Gron.

fecissent. Elephanti, sicut [†]præcipites per artas U. c. 534
a. C. 218.
vias magna mora agebantur, ita tutum ab
hostibus, quacumque incederent, (quia in-
fuetis adeundi propius metus erat) agmen
præbebant. Nono die in jugum Alpium per-
ventum est, per invia pleraque & errores,
quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis
non esset, temere initæ valles a conjectanti-
bus iter, faciebant. Biduum in jugo (g)
stativa habita: fessisque (h) labore ac pug-
nando quies data militibus: jumenta que ali-
quot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo
vestigia agminis in castra pervenere. Fessis
tædio tot malorum nivis etiam casus, occi-
dente jam sidere Vergiliarum (i), ingentem
terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta
quum, signis prima luce motis, segniter
agmen incederet, pigritiaque & desperatio
in omnium vultu emineret; prægressus signa
Hannibal in promontorio quodam, unde longe
ac late prospectus erat, consistere jussis mi-
litibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis
montibus Circumpadanos campos: «mœnia-

(g) jugis Gron. Crev. † *per præcipites*

(h) fessis Gron. Crev. *artas vias.*

(i) *Virgiliarum* Gron.

U. c. 534. » que eos tum transcendere non Italiae mo-
a. C. 218. » do, sed etiam urbis Romanæ. Cetera pla-
 » na, proclivia fore : uno, aut summum
 » altero proelio arcem & caput Italiae in manu
 » ac potestate habituros. » Procedere inde
 agmen coepit; jam nihil ne hostibus quidem,
 præter parva furta ^{ubi} per occasionem, tentan-
 tibus. Ceterum iter multo, quam in adscensu
 fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut
 breviora, ita adrectiora (*k*) sunt) difficilius
 fuit. Omnis enim ferme via præceps, angusta,
 lubrica erat : ut neque sustinere se a lapsu
 possent; nec, qui (*l*) paullulum titubassent,
 hæere afflictæ vestigiæ suo; alique super
 alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. VENTUM deinde ad multo angu-
 stiore rupem, atque ita rectis faxis, ut
 ægre expeditus miles tentabundus, manibus-
 que retinens virgulta ac stirpes circa eminen-
 tes, demittere sese posset. Natura locus jam
 ante præceps, recenti lapsu terræ, in pedum
 mille admodum altitudinem abruptus erat.
 Ibi quum, velut ad finem viæ, equites consti-
 tissent, miranti Hannibali, quæ res morare-

(*k*) *arctiora* Gron.

(*l*) *qui l. si qui* Gron. Crev.

tur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longó ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset, molli nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente, &, seu manibus in adsurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, (m) iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita (n) in levi tantum glacie tabidæque nive volutabantur (o). Jumenta secabant; inter-

U. c. 5340
a. C. 218.

(m) prolapsi si iterum Gron. Crev.

(n) itaque Crev.

(o) interpunctio Gronoviana hæc est: -- volutabantur jumenta: secabant interdum, etiam tunc infirmam &c.

V. c. 534. dum etiam (p), tum infimam ingredientia
a. C. 218. nivem, & prolapsa jactandis gravius in continendo^f unguis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, hærent in durata & alte concreta glacie.

*Rupes igne
& aceto
mollita.*

XXXVII. TANDEM, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum locum purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circa inmanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephantiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, jumentis prope fame absumtis: nuda enim fere cacumina sunt, & si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora (q) valles & apricos quosdam colles habent,

(p) & jam Crev.

(q) inferiora vallis apricos quosd. Gron. Crev.

*) *considerando.*

rivosque prope silvas, & jam (r) humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. Inde ad planum descensum (s), etiam locis mollioribus & adcolarum ingeniiis.

U. c. 534.
a. C. 218.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copię transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. Qui plurimum, centum millia peditum; viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his (t) octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis adfluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex mil-

*Italiam
ingreditur
Hannibal.*

(r) etiam Gron.

(s) add. est Crev.

(t) add. scribit Gron. Crev.

Hæcissimum

M 3

U. c. 534.
a. C. 218.

lia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amifisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degreffo (u). Id quum inter omnes confitet, eo magis miror ambigi, quam Alpes tranfierit: & vulgo credere, Penino (v), atque inde nomen & jugo Alpium inditum, tranfgreffum. Cœlius per Cremonis jugum dicit tranffiffe: qui ambo faltus eum non in Taurinos, fed per Salaffos montanos ad Libuos Gallos deduxiffent. Nec verifimile eft, ea tum ad Galliam patuiffè itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obfepta gentibus Semigermanis fuiffent. Neque, Hercule, montibus his (fi quem forte id movet) (w) ab tranfitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; fed ab eo, quem, in fummo facratum vertice, Peninum montani adpellant.

XXXIX. PEROBPORTUNE ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adverfus Insubres motum bellum erat. Sed armare exer-

(u) *digreffo* Gron. Crev.

(v) *Pennino* fic, quotiefcunq; occurrit Gron. Crev.

(w) *movit* Gron. Crev.

+ Taurinos. ++ credi.

» que utinam pro decore tantum hoc vobis,
 » & non pro salute, effet certamen. Non de
 » possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus
 » quondam agebatur, sed pro Italia vobis (k)
 » est pugnandum: nec est alius ab tergo
 » exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti
 » obsistat; nec Alpes aliae sunt, quas dum
 » superant, (l) comparari nova possint praesi-
 » dia. Hic est obstandum, milites, velut si
 » ante Romana moenia pugnemus. Unusquis-
 » que se non corpus suum, sed conjugem ac
 » liberos parvos armis protegere putet: nec
 » domesticas solum agitet curas, sed idemti-
 » dem hoc animo reputet, nostras nunc in-
 » tueri manus senatum populumque Roma-
 » num: qualis nostra vis virtusque fuerit,
 » talem deinde fortunam illius urbis ac Ro-
 » mani imperii fore.»

XLII. HÆC apud Romanos consul. Han-
 nibal, rebus prius, quam verbis, adhortan-
 dos milites ratus, circumdato ad spectacu-
 lum exercitu, captivos montanos victos in
 medio statuit; armisque Gallicis ante eorum
 pedes projectis, interrogare interpretem iussit,
 ecquis, si vinculis levaretur, armaque &

*Hannibal,
 rebus prius
 quam ver-
 bis, mili-
 tes horta-
 tur.*

(k) nobis Crev.

(l) superat Crev.

*U. c. 534.
a. C. 218.*

equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta in id fors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cuiusque fors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincantium magis, quam benemorientium, fortuna laudaretur.

*Ejus
oratio.*

XLIII. DUM[†] sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, concione inde advocata; ita apud eos locutus fertur: « Si, quem
» animum in alienæ fortis exemplo paullo
» ante habuistis, eundem mox in æstimanda
» fortuna vestra habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modo illud,
» sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula
» majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra
» lævaque duo maria claudunt, nullam, ne
» ad effugium quidem, navem habentibus.
» Circa^{††} Padus amnis, major Padus (m) ac vios.

(m) Padus del. Gron. Crev.

†) Quum. ††) contra

» lentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, *U. c. 534.*
 » vix integris vobis ac vigentibus transitæ. *a. C. 218.*
 » Hic vincendum aut moriendum, milites,
 » est, ubi primum hosti occurristis. Et eadem
 » fortuna, quæ necessitatem pugnandi inpo-
 » suit, præmia vobis ea victoribus proponit,
 » quibus ampliora homines ne ab Diis qui-
 » dem immortalibus optare solent. Si Siciliam
 » tantum ac Sardiniam, parentibus nostris
 » ereptas, nostra virtute recuperaturi esse-
 » mus, fatis tamen ampla pretia essent.
 » Quidquid Romani tot triumphis partum
 » congestumque possident, id omne vestrum
 » cum ipsis dominis futurum est. In hanc
 » tam opimam mercedem, agite, cum Diis
 » bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in
 » vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus,
 » pecora confectando, nullum emolumentum
 » tot laborum periculorumque vestrorum vi-
 » distis: tempus est jam, opulenta vos ac
 » ditia stipendia facere, & magna operæ pre-
 » tia mereri, tantum itineris per tot montes
 » fluminaque & tot armatas gentes emensos.
 » Hic vobis terminum laborum fortuna de-
 » dit: hic dignam mercedem emeritis stipen-
 » diis dabit. Nec, quam magni nominis bel-

U. c. 534.
a. C. 218.

» lum est, tam difficilem existimaritis victo-
 » riam fore. Sæpe & contemptus hostis cruen-
 » tum certamen edidit, & incliti populi re-
 » gesque perlevi momento victi sunt. Nam,
 » demto hoc uno fulgore nominis Romani,
 » quid est, cur illi vobis comparandi sint?
 » Ut viginti annorum militiam vestram cum
 » illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab
 » Herculis columnis, ab oceano terminisque
 » ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispa-
 » niæ & Galliæ populos vincentes huc per-
 » venistis: (pugnantibus) (n) cum exercitu
 » tirone, hac ipsa æstate cæso, victo, cir-
 » cumfesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo,
 » ignorantique ducem. An me, in prætorio
 » patris, clarissimi imperatoris, prope natum,
 » certe eductum, domitorem Hispaniæ Gal-
 » liæque, victorem eundem non Alpinarum
 » modo gentium, sed ipsarum, quod multo
 » majus est, Alpium, cum semestri hoc con-
 » feram duce, desertore exercitus sui? Cui si
 » quis, demtis signis, Pœnos Romanosque
 » hodie ostendat, ignoraturum certum habeo,
 » utrius exercitus sit consul. Non ego illud
 » parvi æstimo, milites, quod nemo vestrum
 » est,

(n) pugnabitis Gron. Crev.

» est , cuius non ante oculos ipse sæpe mili-
 » tare aliquod ediderim facinus ; cui non idem
 » ego , virtutis spectator ac testis , notata tem-
 » poribus locisque referre sua possim decora.
 » Cum laudatis a me millies donatisque ,
 » alumnus prius omnium vestrum , quam im-
 » perator , procedam acie adversus ignotos
 » inter se ignorantesque. »

U. c. 534.
a. C. 218.

XLIV. QUOCUMQUE circumtuli oculos ,
 » plena omnia video animorum ac roboris ;
 » veteranum peditem , generosissimarum gen-
 » tium equites frenatos & infrenatos , vos
 » socios fidelissimos fortissimosque , vos Car-
 » thaginienses , quum (o) ob patriam , tum
 » ob iram justissimam , pugnaturos. Inferimus
 » bellum , infestisque signis descendimus in
 » Italiam , tanto audacius fortiusque pugna-
 » turi , quanto major spes , major est animus
 » inferentis vim , quam arcentis. Accendit
 » præterea animos & stimulat dolor , injuria ,
 » indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me
 » ducem primum , deinde vos omnes , qui
 » Saguntum obpugnassetis : deditos ultimis
 » cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima
 » ac superbissima gens sua omnia sui que arbitra-

(o) tum Gron.

U. c. 534.
a. C. 218.

» trii facit. Cum quibus bellum, cum qui-
 » bus pacem habeamus, se modum inponere
 » æquum censet : circumscribit includitque
 » nos terminis montium fluminumque, quos
 » ne excedamus : neque eos, quos statuit,
 » terminos observat. Ne transferis Iberum :
 » ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad
 » Iberum est Saguntum : nusquam te vesti-
 » gio moveris. Parum est, quod veterrimas
 » provincias meas Siciliam & Sardiniam adi-
 » mis : etiam Hispanias ? & inde cesserò,
 » in Africam transcendes. Transcendes autem,
 » dico ? duos consules hujus anni, unum in
 » Africam, alterum in Hispaniam miserunt.
 » Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod
 » armis vindicamus. Illis timidis & ignavis
 » licet esse, qui respectum habent, quos
 » suus ager, sua terra, per tuta ac pacata
 » itinera fugientes, accipient : vobis necesse
 « est fortibus viris esse, & , omnibus inter
 » victoriam mortemve certa desperatione ab-
 » ruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubita-
 » bit, in prælio potius, quam in fuga, mor-
 » tem obpetere. Si hoc bene fixum omnibus
 » destinatumque in animo est, iterum dicam,
 » vicistis : nullum momentum ad vincendum

» homini ab Diis immortalibus acrius datum
» est. »

U. c. 534.
a. C. 218.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa castellum insuper inponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis ad depopulandos fociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis confedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam fatis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent. « Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, » Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, » qui accepisset, liberisque: qui pecuniam, » quam agrum, maluisset, ei se argento fatis- » facturum: qui fociorum cives Carthaginien- » ses fieri vellent, potestatem facturum: qui

*Premia
suis pro-
nunciat
Hannibal.*

U. c. 534. » domos redire mallent, daturum se operam;
a. C. 218. » ne cuius suorum popularium mutata[m] fe-
 » cum fortunam esse vellent. » Servis quo-
 que dominos profecutis libertatem proponit,
 binaque pro his mancipia dominis se reddi-
 turum. Eaque ut rata scirent fore, agnum
 læva manu, dextera filicem retinens, si fal-
 leret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita
 se mactarent, quemadmodum ipse agnum
 mactasset, secundum precationem caput pe-
 cudis saxo ^{1.3^{um}} enstit. Tum vero omnes, velut
 Diis auctoribus in spem suam quisque accep-
 tis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad
 potienda sperata rati, prælium uno animo &
 voce una poscunt.

*Prodigia
 in castris
 Romanis.*

XLVI. APUD Romanos haudquaquam tanta
 alacritas erat, super cetera recentibus etiam
 territos prodigiis. Nam & lupus intraverat
 castra, laniatisque obviis ipse intactus eva-
 ferat; & ^{2^{um}} examen apum in arbore prætorio in-
 minente confederat. Quibus procuratis, Sci-
 pio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis
 profectus ad castra hostium, exque propin-
 quo copias, quantæ, & cuius generis essent,
 speculandas, obvius fit Hannibali, & ipsi
 cum equitibus ad exploranda circa loca pro-

gresso. Neutri alteros primo cernebant: den-
 sior deinde incessu tot hominum equorum-
 que oriens pulvis signum propinquantium
 hostium fuit. Constitit utrumque agmen, &
 proelio sese expediebant. Scipio jaculatores &
 Gallos equites in fronte locat; Romanos,
 sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis.
 Hannibal frenatos equites in medium acci-
 pit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore
 sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia.
 Ad secundam aciem inde equitum certamen
 erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant
 equos pedites intermixti, multis labentibus
 ex equis, aut defiliantibus, ubi suos premi
 circumventos vidissent, jam magna ex parte
 ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui
 in cornibus erant, circumvecti paullulum,
 ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit
 Romanos, auxitque pavorem consulis vul-
 nus, periculumque interkursu tum primum
 pubescentis filii propulsatum. Hic erit juve-
 nis, penes quem perfecti hujusce belli laus
 est, Africanus ob egregiam victoriam de Han-
 nibale Poenisque adpellatus. Fuga tamen effusa
 jaculatorum maxime fuit, quos primos Nu-
 midæ invaserunt. Alius confertus equitatus

U. c. 534.
a. C. 218.

*Pugna
 equestris
 ad
 Ticinum.*

*Vincit
 Hannibal,
 Cos. a filio
 servatus.*

*U. c. 534.
a. C. 218.*

consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis, ^{ere} protegens, in castra, nusquam ^{ab} trepide neque effulse cecidendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & ⁺fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prælium fuit; quo facile adparuit, & equitatu ⁺⁺ meliorem Pœnum esse, & ob id campos patientes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, jussis militibus vasa silentio conligere, castra ab Ticino mota, festinaturnque ad Padum est; ut ^{ro}ratibus, quibus ¹¹² junxerat flumen, nondum ¹¹² resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: ⁺⁺ramen ad sexcentos ¹¹² moratorum in citeriore ripa, segniter ¹¹²ratem solventes, cepit. Transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transisse; ipsum Hannibalem per superiora Padi

Ultra Padum recedunt Romani.

+) sed, ++) equitatum. +++) aliquot.

vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum inpetum fluminis obpositis. Ea peritis annis ejus vix fidem fecerint. Nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant (p), qua exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. Dum Hannibal, circa (q) flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, & postero die, in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit.

XLVIII. INSEQUENTI nocte ^{12^p} caedes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliariis Gallis facta est. Ad duo mil-

U. c. 534.
a. C. 218.

Sequitur
cos
Hannibal.

Galli 200
transfu-
giunt ad
Hanniba-
lem.

(p) fuerint Crev.

(q) circa Gron. Crev.

U. c. 534.
a. C. 218.

lia peditum & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne adlocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, cædem eam signum defectio- nis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros; quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque inpeditiones equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum, sefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ devertissent (r). Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo fati digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim & revoca-

(r) divertissent Gron. Crev.

+ lucosque; al. locosque.
++

tum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit (s). Nec procul inde Hannibal quum confedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis com meatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congefferant Romani, mittit. Ibi quum vim pararent, spes facta prodicionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Hannibali Clastidium. Id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum conligeretur, nihil sævitum est.

U. c. 534.
a. C. 218.

*Clastidium
Pœnis pro-
ditum.*

XLIX. QUUM ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & a Sempronio consule, & ante adventum ejus, terra marique res gestæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Carthaginensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fre-

*Res circa
Siciliam
terra mari-
que gestæ.*

(s) *communivit Gron. Crev.*

U. c. 534.
a. C. 218.

tum avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse: credere eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex M. (t) Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent; ante omnia Lilybæum teneri: ad adparatum belli, edicto proposito, ut focii navales decem dierum ⁱⁿcocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram qui erant, [†]ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul

(t) rex Messana M. Gron.

†) ali. om. erant.

itaque (quamquam de industria morati cursum navium erant Carthaginenses, ut antelucem accederent Lilybæum) præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum: pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginenses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumto. Ubi inluxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti & militum multitudine ac virtute.

L. UBI in altum ^{2. l. m.} evecti sunt, Romanus conferere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. Nam ut fociis navalibus adfatim instructam classem, ita inopem milite habebant (u):

U. c. 534.
a. C. 218.

Pugna navalis ad Lilybæum.

(u) *habebat Gron. Crev.*

+ *concursum.*

U. c. 534.
a. C. 218.

ViciPani.

&, sicubi conferta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt. Mille & septingenti fuere in navibus capti, milites nautæque; in his (x) tres nobiles Carthaginensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei (y) fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in prætoriam ~~navem~~, gratulatus hospitem cum exercitu & navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulæ & Carthaginensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuviturum. Frumentum vestimenta que sese legionibus consulis focis que navalibus gratis præbiturum. Grande periculum Lilybæo mariti-

(x) *iis* Crev.

(y) *Et* Gren.

+ ius eis

risque civitatibus esse, & quibusdam vo-
lentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil
cunctandum visum, quin Lilybæum classe
peteret: & rex regiaque classis una profecti.
Navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum,
fugasque & captas hostium naves, accepere.

U. c. 534.
a. C. 218.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe
regia dimisso, relictoque prætore ad tuen-
dam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam,
quæ a Carthaginensibus tenebatur, trajecit.
Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, præ-
fectus præsidii, cum paullo minus duobus
millibus militum, oppidumque cum insula
traditur: inde post paucos dies reditum Lily-
bæum, captivique & a consule & a prætore,
præter insignes nobilitate viros, sub corona
venierunt. Postquam ab ea parte fatis tutam
Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani
(quia fama erat, stare ibi Punicam classem)
trajecit: nec quisquam hostium circa eas
insulas inventus. Jam forte transmiserant ad
vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibon-
nensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti
Siciliam consuli excensio⁺ hostium in agrum
Vibonensem facta nunciatur: literæque ab
senatu de transitu in Italiam Hannibalis, &

*Sempro-
nius
Melitam
capit.*

*Revocatur
in
Italiam.*

U. c. 534.
a. C. 218.

ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves inpositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam adtribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

Ad collegam venit.

LII. JAM ambo consules, & quidquid Romanarum virium erat, Hannibali obpositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, fatis declarabat. Tamen consul alter, equestri prælio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo fatis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab

Gallis ^{in uisale} aditum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios fervassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum (z) ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis. in fide fociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos & incompositos, ad hoc (a) graves præda plerosque, quum inopinatos ^{in uisale} invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra

U. c. 534.
a. C. 218.

*Prælium
equestre
dubium.*

(z) tum, Gron. (a) hæc Gron. Crev.

+ consules.

U. c. 534.
a. C. 218.

stationesque hostium fecere : unde multitudine effusa pulsi , rursus subsidio fuorum prælium restituere. Varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen , major tamen ~~hostium~~ Romanis fama victoriæ fuit.

Sempronius pugna cupidus.

LIII. CETERUM nemini omnium major justiorque , quam ipsi consuli , videri ; gaudio efferi , « qua parte copiarum alter consul » victus foret , ea se vicisse. Restitutos ac » refectos militibus animos : nec quemquam » esse , præter collegam , qui dilatam dimicationem vellet : eum , animo magis , quam » corpore , ægrum , memoria vulneris aciem » ac tela horrere. Sed non esse cum ægro se » nescendum. Quid enim ultra differri aut » teri tempus ? Quem tertium consulem , » quem alium exercitum expectari ? Castra » Carthaginensium in Italia , ac prope in conspectu urbis esse. Non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas , nec cis Iberum Hispaniam peti , sed solo patrio terraque , in qua » geniti forent , pelli Romanos. Quantum » ingemiscant [inquit] patres nostri , circa » moenia Carthagini bellare soliti , si videant » nos , progeniem suam , duos consules confulares-

+ sequente Gron.

» fularesque exercitus, in media Italia paven-
 » tes intra castra? Pœnum, quod inter Al-
 » pes Apenninumque agri sit, suæ ditionis
 » fecisse? » Hæc adsidens ægro collegæ,
 hæc in prætorio prope concionabundus agere.
 Stimulabat & tempus propinquum comitio-
 rum, ne in novos consules bellum differre-
 tur, & occasio in se unum vertendæ gloriæ,
 dum æger collega erat. Itaque, nequidquam
 dissentiente Cornelio, parari ad propinquum
 certamen milites jubet. Hannibal, quum,
 quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam
 spem habebat, temere atque improvide quid-
 quam consules acturos. Quum alterius inge-
 nium, fama prius, deinde re cognitum, per-
 citum ac ferox sciret esse, ferociusque factum
 prospero cum prædatoribus suis certamine
 crederet; adeste gerendæ rei fortunam haud
 diffidebat. Cujus ne quod prætermitteret
 tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro
 hostium esset miles, dum meliorem ex duci-
 bus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum
 animi vigerent: quorum ingentem multitudi-
 nem sciebat segnius secuturam, quanto lon-
 gius ab domo traherentur. Quum ob hæc
 taliaque speraret propinquum certamen, &

U. c. 534.
 a. C. 218.

U. c. 534. facere, si cessaretur, cuperet; speculatores-
a. C. 218. que Galli, ad ea exploranda, quæ vellet,
 tutiores, quia in utrisque castris militabant,

Locum in- paratos pugnæ esse Romanos retulissent; lo-
fidiiis Han- cum infidiis circumspicere Pœnus cœpit.
nibal cir-
cumspec-
sat.

LIV. ERAT in medio rivus, præaltis utrim-
 que clausus ripis, & circa obsitus palustribus
 herbis &, quibus inculta ferme vestiuntur,
 virgultis vepribusque; quem ubi ad equites
 quoque tegendos fatis latebrosus locum cir-
 cumvectus ipse oculis perlustravit: « Hic
 » erit locus, [Magoni fratri ait] quem teneas.
 » Delige centenos viros ex omni peditate at-
 » que equite; cum quibus ad me vigilia pri-
 » ma venias. Nunc corpora curare tempus est.»
 Ita prætorium missum. Mox cum delectis
 Mago aderat. « Robora virorum cerno, [in-
 » quit Hannibal.] Sed, ut & numero etiam,
 » non animis modo, valeatis, singulis vobis
 » novenos ex turmis manipulisque vestri si-
 » miles eligit. Mago locum monstrabit,
 » quem infideatis. Hostem cæcum ad has
 » belli artes habebitis. » Ita mille equitibus
 Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal
 prima luce Numidas equites, transgressos
 Træbiam flumen, obequitare jubet hostium

Numide
obequitant
castris
Romanis.

portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. Ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum (b) jam ante consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumæ tempus & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludium prægelidis. Ad hoc raptim ductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quidquid auræ fluminis adpropinquabant, adflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt, (& erat pectoribus renus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, & (c) simul

*U. c. 534.
a. C. 218.*

Sempronius educit copias.

Cedunt Numidæ.

(b) add. *locum Gron: Crev.*

(c) *simul jejuni procedente Gron. Crev.*

U. c. 534.
a. C. 218.

lassitudine, procedente jam die, fame etiam deficere.

Hannibal
aciem
instruit.

LV. HANNIBALIS ^{interim} miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem ^{armaturam} armaturam, octo ferme millia hominum: dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem divisos ^{elephantos} elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, socium nominis (d) Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. His copiis concursum est. Prælium a Baliaribus ortum est; quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ ^{prope} propere in cornua leves armaturæ sunt. Quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo ur-

Prælium
committitur.

(d) nominisque Gron. Crev.

+ levemque + + (d) divisos.

gueretur : nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus coniecta. Ad hoc elephantum, eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus, erat; quas recentes Pœnus, paullo ante curatis corporibus, in proelium adtulerat : contra, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed & Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, & elephantum jam in mediam peditum aciem sese tulerant : & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu inmota acies, maxime præter spem omnium adversus elephantos. Eos velites, ad id ipsum locati, verutis coniectis & avertere, & inscuti averfos sub caudis, qua maxime mollicute vulnera accipiunt, fodiebant.

U. c. 534.
a. C. 218.

U. c. 534.
a. C. 218.

LVI. TREPIDANTESQUE prope (e) jam in suos confternatos media acie in extremam, ad finistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alii (f) evadere nequissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perripere. Et, quum neque in castra reditus esset flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus obpressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, &

*Vincuntur
Romani.*

*Placentiam
fugiunt.*

(e) *trepidantes propeque* Crev.

(f) *alia* Gron. Crev. *al. alias.*

jumenta, & elephantos prope omnes, absum-
 fit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen
 Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra
 rediere, ut vix lætitiâ victoriæ sentirent.
 Itaque nocte insequenti, quum præsidium
 (g) castrorum, & quod reliquum ex magna
 parte militum erat, ratibus Trebiam traji-
 cerent, aut nihil sensere (h), obstrepente
 pluvia; aut, quia jam moveri præ lassitudine
 nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimu-
 larunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab
 Scipione consule exercitus Placentiam est
 perductus: inde Pado trajectus Cremonam,
 ne duorum exercituum hibernis una colonia
 premeretur. X

U. c. 534.
 a. C. 218.

LVII. ROMAM tantus terror ex hac clade
 perlatus est, ut jam ad urbem crederent in-
 festis signis hostem venturum; nec quid-
 quam spei aut auxilii esse, quo portis mœ-
 nibusque vim arcerent. « Uno consule ad Ti-
 » cinum victo, altero ex Sicilia revocato,
 » duobus consulibus, duobus consularibus
 » exercitibus victis, quos alios duces, quas
 » alias legiones esse, quæ arcessantur? » Ita

Romæ
 trepidatio.

(g) add. *Romanorum* Gron. Crev.

(h) add. *Pani* Gron. Crev.

territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audacia magis, quam confilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in præsentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, & qua his inpeditiona erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos (i) Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præsidio. Ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit,

*U. c. 535.
a. C. 217.*

*Cn. Servilius, C. Flaminius
II. Coss.*

Hibernæ expeditiones Hannibal.

(i) quod Gron.

+1) qua.

pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit obpugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. Inde locum frequentaverant adcolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama ingre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis adreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt; & quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam, esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die, deditioe facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. Neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Hannibalij.

*U. c. 535.
a. C. 217.*

** concurrunt.*

U. c. 535.
a. C. 217.

Transitum
Apennini
tentat
Hannibal.

LVIII. HAUD longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est : & ad prima ac dubia signa veris ^{gen}profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti adfligebantur, constitere : dein, quum jam spiritum includeret (k), nec reciprocare animam finiret, averfi a vento parumper confedere. Tum vero ingenti sono coelum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. Capti auribus & oculis, metu omnes ^{et}torpere. Tandem, effuso imbri, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut ⁺de integro initium fuit : nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant ; nec, quod statutum esset, manebat, omnia percindente vento & rapiente : & mox aqua levata vento, quum super gelida

(k) *intercluderet Gron. Crev.*

+) *vel. fron.*

montium juga concreta esset, tantum nivosa
 grandinis dejecit, ut, omnibus omiffis, pro-
 cumberent homines, tegminibus suis magis
 obruti, quam tecti. Tantaque vis frigoris
 infecuta est, ut, ex illa miserabili hominum
 jumentorumque strage quum se quisque ad-
 tollere ac levare vellet, diu nequiret, quia,
 torpentibus rigore[†] nervis, vix flectere artus
 poterant. Deinde, ut tandem agitando sese
 movere ac recepere animos, & raris locis
 ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quis-
 que inops tendere. Biduum eo loco, velut
 obsessi, mansere. Multi homines, multa
 jumenta, elephantum quoque ex his, qui proe-
 lio ad Trebiam facto superfuerant, septem
 absumti.

LIX. DEGRESSUS Apennino retro ad Pla-
 centiam castra movit, & ad decem millia
 progressus confedit. Postero die duodecim
 millia peditum, quinque equitum adversus
 hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam
 enim redierat ab Roma) detrectavit certa-
 men : atque eo die tria millia passuum inter
 bina castra fuere. Postero die ingentibus ani-
 mis, vario eventu, pugnatum est. Primo
 concursu adeo res Romana superior fuit, ut

U. c. 535.
 a. C. 217.

*Regredi-
 tur.*

*Pugna in-
 ter Sem-
 pronium &
 Hanniba-
 lem.*

+ frigore.

U. c. 535. non acie vincerent solum, sed pulsos hostes
a. C. 217. in castra persequerentur; mox castra quoque
 obpugnarent. Hannibal, paucis propugnato-
 ribus in vallo portisque positus, ceteros con-
 fertos in media castra recepit, intentosque
 signum ad erumpendum spectare jubet. Jam
 nona ferme diei hora erat, quum Romanus,
 nequidquam fatigato milite, postquam nulla
 spes erat potiundi castris, signum receptui dedit.
 Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pug-
 nam & recessum a castris vidit, extemplo equi-
 tibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse
 cum peditum robore medius castris erupit.
 Pugna raro ulla magis sæva, & cum utrius-
 que partis perniciæ clarior fuisset, si extendi
 eam dies in longum spatium sivisset. Nox
 accensum ingentibus animis proelium diremit.
 Itaque acrior concursus fuit, quam cædes;
 & , sicut æquata ferme pugna erat, ita clade
 pari discessum est. Ab neutra parte sexcentis
 plus peditibus, & dimidium ejus equitum
 cecidit. Sed major Romanis, quam pro nu-
 mero, jactura fuit: quia equestris ordinis
 aliquot, & tribuni militum quinque, & præ-
 fekti sociorum tres, sunt interfecti. Secun-
 dum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sem-

pronius Lucam ^{ex} concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equestribus ordinis senatorum ²⁶ ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

U. c. 535.
a. C. 27.

LX. DUM hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe & exercitu missus, quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis adpulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, sed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis ¹⁷⁸ conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præsidium. Itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positus,

Res gestæ
a Cn. Scipione in
Hispania.

U. c. 535
a. C. 217.

in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum : quippe qui sciret, cum Hannone & Hasdrubale sibi dimicandum esse ; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum : nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur : & Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit ; suppellex barbarica, ac vilium mancipiorum. Castra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

*Hanno
victus.*

*Hasdrubal
sero adve-
nit.*

LXI. PRIUSQUAM certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum adventum Romanorum obcursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque focios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res ne-

+ Scissum, Scissa.

glegentiam creent) equite passim dimisso, *U. c. 535.*
 cum magna cæde , majore fuga ad naves *a. C. 217.*
 compellit. Nec diutius circa ea loca morari
 ausus , ne a Scipione obrimeretur , trans
 Iberum sese recepit. Et Scipio , raptim ad
 famam novorum hostium agmine acto , quum
 in paucos præfectos navium animadvertisset,
 præsidio Tarracone modico relicto , Empo-
 rias cum classe rediit. Vixdum digresso eo ,
 Hasdrubal aderat : & , Ilergetum populo , qui
 obsides Scipioni dederat , ad defectionem in-
 pulso , cum eorum ipsorum juventute agros
 fidelium Romanis sociorum vastat. Excito
 deinde Scipione hibernis , toto cis Iberum
 rursus cedit agro. Scipio , relictam ab auctore
 defectionis Ilergetum gentem quum infesto
 exercitu invasisset , *scipio* compulsis omnibus Atha-
 nagiam , urbem (quæ caput ejus populi erat)
 circumfedit : intraque dies paucos , pluribus
 quam ante obsidibus imperatis , Ilergetes ,
 pecunia etiam multatos , in jus ditionemque
 recepit. Inde in Aufetanos prope Iberum ,
 socios & ipsos Pœnorum , procedit : atque ,
 urbe eorum obfessa , Lacetanos auxilium fini-
 timis ferentes nocte , haud procul jam urbe,
 quum intrare vellent , excepit insidiis. Cæsa

*Vastat
 sociorum
 P. R.
 agros.*

*Scipio
 Ilergetes
 invadit.*

U. c. 535. ad duodecim millia : ^{sed} exuti pene omnes armis,
a. C. 217. domos passim palantes per agros diffugere :
 nec obfessos alia ulla res , quam iniqua ob-
 pugnantibus hiems , tutabatur. Triginta dies
 obsidio fuit : per quos raro umquam nix
 minus quatuor pedes alta jacuit : adeoque plu-
 teos ac vineas Romanorum operuerat ; ut ea
 sola , ignibus aliquoties coniectis ab hoste ,
 etiam tutamentum fuerit. Postremo quum
 Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem
 profugisset , viginti argenti talentis pacti de-
 duntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Prodigia.

LXII. Romæ aut circa urbem multa ea
 hieme prodigia facta : aut (quod evenire
 solet , motis semel in religionem animis)
 multa nunciata , & temere credita sunt : in
 quis ingenuum infantem semestrem in foro
 olitorio triumphum clamasse : & foro boario
 bovem in tertiam contignationem sua sponte
 escendisse , atque inde tumultu habitatorum
 territum sese dejecisse : & navium speciem
 de cœlo adfulsisse , & ædem Spei , quæ est
 in foro olitorio , (1) fulmine ictam : & Lanu-
 vii hastam se commovisse : & corvum in ædem
 Junonis devolasse , atque in ipso pulvinario
 confedisse : & in agro Amiternino multis lo-

(1) quæ in foro olitorio est Gron. Crev. cis

eis hominum specie procul candida veste vi-
 fos, nec cum ullo congressos : & in Piceno
 lapidibus pluiffe : & Cære fortes extenuatas :
 & in Gallia lupum vigili gladium e vagina
 raptum abstuliffe. Ob cetera prodigia libros
 adire decemviri jussi. Quod autem lapidibus
 pluiffet in Piceno, novemdiale sacrum edic-
 tum, & subinde aliis procurandis prope tota
 civitas operata fuit. Jam primum omnium
 urbs ^{lustrata} lustrata est, hostiæque majores, quibus
 editum est, Diis cæsæ; & donum ex auri
 pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis
 portatum est; & signum æneum ^{matronæ} matronæ
 Junoni in Aventino dedicaverunt; & lecti-
 sternium Cære, ubi fortes adtenuatæ erant,
 imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algi-
 do; Romæ quoque & lectisternium Juventati,
 & supplicatio ad ædem Herculis nominatim;
 deinde universo populo circa omnia pulvina-
 ria, indicta; & Genio majores hostiæ cæsæ
 quinque; & C. Atilius Serranus prætor vota
 suscipere jussus, si in decem annos respublica
 eodem stetisset statu. Hæc procurata vota-
 que ex libris Sibyllinis, magna ex parte levave-
 rant religione animos (m).

(m) animos religione Gron. Crev.

U. C. 539.
a. C. 217.

Temeritas
&
arrogantia
Flaminii.

LXIII. CONSULUM designatorum alter Fla-
minius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hi-
bernabant; forte evenerant, edictum & lite-
ras ad consulem misit, ut is exercitus Idibus
Martis Arimini adesset in castris. Huic in
provincia consulatum inire consilium erat,
memori veterum certaminum cum Patribus,
quæ tribunus plebis, & quæ postea consul,
prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de
triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob
novam legem, quam Q. Claudius tribunus
plebis adversus senatum, uno Patrum adju-
vante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator,
quive senatoris pater fuisset, marinam na-
vem, quæ plus quam trecentarum amphora-
rum esset, haberet. Id satis habitum ad fruc-
tus ex agris vectandos. Quæstus omnis Pa-
tribus indecorus visus. Res, per summam
contentionem acta, invidiam apud nobilitatem
suasori legis Flaminio, favorem apud plebem
alterumque inde consulatum, peperit. Ob
hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarum-
que feriarum mora, & consularibus aliis
impedimentis retenturos se in urbe, simulato
itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea
res, ubi palam facta est, novam insuper iram

Clam in
provin-
ciam abijt.

† senatorius

infestis jam ante Patribus movit : « Non *U. c. 535*
 » cum senatu modo, sed jam cum Diis in- *a. C. 217.*
 » mortalibus, C. Flaminium bellum gerere.
 » Consulem ante inauspicato factum, revo-
 » cantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus
 » non paruisse; & nunc conscientia spretorum
 » & Capitolium & sollemnem votorum nun-
 » cupationem fugisse : ne, die initi magistra-
 » tus, Jovis optimi maximi templum adiret :
 » ne senatum, invisus ipse, & sibi uni invi-
 » sum, videret consuleretque : ne Latinas
 » indiceret, Jovique Latiari sollemne sacrum
 » in monte faceret : ne, auspicato profectus
 » in Capitolium ad vota nuncupanda, paluda-
 » tus inde cum lictoribus ad provinciam iret.
 » Lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus,
 » profectum clam, furtim, haud aliter quam
 » si exilii causa solum vertisset. Magis pro
 » majestate videlicet imperii Arimini, quam
 » Romæ, magistratum initurum, & in dever-
 » sorio (n) hospitali, quum apud penates
 » suos, prætextam sumturum.» Revocandum
 universi retrahendumque censuerunt; & co-
 gendum omnibus prius præsentem in Deos
 hominesque fungi officiis, quam ad exerci-

(n) *diversorio* Gron. Crev.

U. c. 535.
a. C. 217.
*Frustra
revocatur.*

tum & in provinciam iret. In eam legatio^{em} (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt, (o) quam priori consulatu literæ moverant ab senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit, inmolantique ei vitulus jam ictus, e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore resperfit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, & concursatio fuit. Id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

(o) *movere* Gron. Crev.

EPITOME

LIBRI XXII LIVIANI

HANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatrduo & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vinc̄ta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres, ex insperato, receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo

*confligere, ne, contra ferocem tot victo-
riis hostem, territum adversis præliis mili-
tem pugnae committeret, &, obponendo
se tantummodo, conatus Hannibalis in-
pediret: M. Minucius magister equitum,
ferox & temerarius, criminando dictato-
rem tamquam segnem & timidum, effecit,
ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore
imperium; divisoque exercitu, quum ini-
quo loco conflixisset, & in maximo discrimi-
nine legiones ejus essent, superveniente
cum exercitu Fabio Maximo discrimine
liberatus est. Quo beneficio victus castra
cum eo junxit, & patrem eum saluta-
vit; idemque facere milites jussit. Han-
nibal, vastata Campania, inter Casili-
num oppidum & Calliculam montem a
Fabio clausus, sarmentis ad cornua bouum
adligatis & incensis, præsidium Roma-
norum, quod Calliculam insidebat, fuga-
vit; & sic transgressus est saltum. Idem-*

que Q. Fabii Maximi dictatoris , quum circumposita ureret , agro pepercit , ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varro-
ne consulibus & ducibus , cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est : cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia , cum Paullo consule & senatoribus octoginta , consularibus atque prætoribus aut ædiliis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur , P. Cornelius Scipio tribunus militum , qui postea Africanus nuncupatus est , stricto super capita deliberantium ferro , juravit , se pro hoste habiturum eum , qui in verba sua non jurasset ; effecitque , ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea trepidationem urbis & luctum , & res in

Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia & Floronia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. Propter paucitatem vero militum, servorum octo millia armata sunt. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, & gratia acta, quod de republica non desperasset.

LIBER XXII

I.

JAM ver adpetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, & nequidquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigidibus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum infidiis, ipsorum (a) inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; & mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab infidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. «Duos se consules creasse, unum

*U. c. 535.
a. C. 217.*

*Galli in-
fensi Han-
nibali.*

(a) ipsorumque Gron.

U. c. 535.

a. C. 217.

*Querelæ
Romano-
rum de
Flaminio.*

» habere. Quod enim illi justum imperium ;
» quod auspiciū esse ? Magistratus id a do-
» mo, publicis privatisque penetibus, Latinis
» feriis actis, sacrificio in monte per-
» fecto, votis rite in Capitolio nuncupa-
» tis, secum ferre : nec privatum auspicia
» sequi, nec sine auspiciis profectum, in ex-
» terno ea solo nova atque integra concipere

Prodigia.

» posse.» Augebant metum prodigia ex plu-
ribus simul locis nunciata : in Sicilia militi-
bus aliquot spicula, in Sardinia autem in
muro circumeunti vigiliis equiti scipionem,
quem manu tenuerat, arfisse : & litora cre-
bris ignibus fulfisse : & scuta duo sanguine
(b) sudasse : & milites quosdam ictos fulmi-
nibus : & solis orbem minui visum : & Præ-
neste ardentes lapides cœlo cecidisse : &
Arpis ^{de} parmas in cœlo visas, pignantemque
cum luna solem : & Capenæ duas interdū
lunas ortas : & aquas Cæretes sanguine mix-
tas fluxisse ; fontemque ipsum Herculis cruen-
tis manasse sparsum maculis : & in Antiati
metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse :
& Faleriis cœlum findi velut magno hiatu
visum ; quaque patuerit, ingens lumen efful-

(b) *sanguinem Gron. Crev.*

fisse : fortes sua sponte adtenuatas , unamque excidisse , ita scriptam : MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT : & per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse : & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse , lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita : capras lanatas quibusdam factas , & gallinam in marem , gallum in feminam sese vertisse. His , sicut erant nunciata , expositis , auctoribusque in curiam introductis , consul de religione Patres consuluit. Decretum , ut ea prodigia , partim majoribus hostiis , partim lactentibus , procurarentur : & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera , quum decemviri libros inspexissent , ut ita fierent , quemadmodum cordi esse Divi carminibus præferentur. Decemvirorum monitu decretum est , Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret ; Junoni Minervæque ex argento dona darentur ; & Junoni Reginæ in Aventino , Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur ; matronæque , pecunia conlata , quantum conferri cuique commodum esset , donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent,

U. c. 535.
a. C. 217.

Procurata.

D. c. 535.
a. C. 217.
 lectisterniumque fieret; quin & libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. Postremo Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ inmolatum est, lectisterniumque imperatum, (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum iussus.

Hannibal
Etruriam
petit.

II. DUM consul placandis Romæ Diis trahendoque (c) delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum impedimentis, nec ubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset: novissimos ire equi-

(c) habendoque Crev.

tes : Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen , maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent , cohibentem. Primi , qua modo præirent duces , per præaltas fluvii ac profundas voragines , hausti pene limo inmergentesque se , tamen signa sequebantur. Galli (*d*) neque sustinere se prolapsi , neque adurgere ex voraginibus poterant ; aut corpora animis , aut animos spe sustinebant : alii fessa ægre trahentes membra ; alii , ubi semel victis tædio animis procubissent , inter jumenta , & ipsa jacentia passim , morientes. Maximeque omnium vigiliæ conficiebant , per quadriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum , omnia obtinentibus aquis , nihil , ubi in sicco fessa sternerent corpora , inveniri posset , cumulatis in aquas farcinis insuper incumbebant. Jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi , tantum , quod exstaret aqua , quærentibus ad quietem , parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal , æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque , elephanto , qui unus superfuerat ,

U. c. 535.
a. C. 217.

*Molestum
iter per
paludes.*

*Hannibal
altero oculo
capitur.*

(*d*) add. qui Gron,

U. c. 535. quo (e) altius ab aqua exstaret, vectus
a. C. 217. vigiliis tandem & nocturno humore palustri-
 que cœlo gravante caput, & quia medendi
 nec locus nec tempus erat, altero oculo
 capitur.

III. MULTIS hominibus jumentisque fœde
 amissis, quum tandem de paludibus emerfif-
 fet, ubi primum in sicco potuit, castra locat:
 certumque per præmissos exploratores habuit,
 exercitum Romanum circa Arretii mœnia
 esse. Consulis deinde consilia atque animus,
 & situm regionum, itineraque, & copias ad
 commeatus expediendos, & cetera, quæ cog-
 nosse in rem erat, summa omnia cum cura
 inquirendo exsequabatur. Regio erat in pri-
 mis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæ-
 sulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac
 pecoris, & omnium copia rerum opulenti.
 Consul ferox ab consulatu priore, & non
 modo legum ac Patrum majestatis, sed ne
 Deorum quidem fatis metuens. Hanc insitam
 ingenio ejus temeritatem fortuna prospero
 civilibus bellicisque rebus successu aluerat.
 Itaque fatis adparebat, nec Deos nec homi-
 nes consulentem, ferociter omnia ac præ-

*Flaminii
 Cos. fero-
 cia.*

(e) quod Gron.

propere acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: &, læva relicto hoste, Fæfulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire obpugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, « collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum; » iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. « Quin immo Arretii ante mœnia sedeamus, » [inquit:] hic enim patria & penates sunt. » Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia ad Romana mœnia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camil-

U. c. 535.

p. C. 217.

U. c. 535. » lum ab Veis , C. Flaminium ab Arretio
 a. C. 217. » Patres advixerint. » Hæc simul increpans,
 Ex equo
 prolabi-
 tur. quum ocius signa convelli juberet, & ipse
 in equum infiluisse, equus repente conruit,
 consulemque lapsum super caput effudit. Ter-
 ritis omnibus, qui circa erant, velut fœdo
 omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, sig-
 num, omni vi moliente signifero, convelli
 nequire. Conversus ad nuncium, « Num lite-
 » ras quoque [inquit] ab senatu adfers, quæ
 » me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum
 » effodiant, si ad convellendum manus præ
 » metu obtorpuerint. » Incedere inde agmen
 cœpit; primoribus, super quam quod dissen-
 serant a consilio, territis etiam duplici pro-
 digio; milite in vulgus læto ferocia ducis,
 quum spem magis ipsam, quam causam spei,
 intueretur.

IV. HANNIBAL, quod agri est inter Cor-
 tonam urbem Trasimenumque lacum, omni
 clade belli pervastat, quo magis iram hosti
 ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et
 jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi
 maxime montes Cortonenses Trasimenus subit.
 Via tantum interest perangusta, velut ad id
 ipsum de industria relicto spatio: deinde
 paul-

paullo latior patefcit campus, inde colles ad- *U. c. 535.*
 furgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse *a. C. 217.*
 cum Afris modo Hispanisque confideret. Ba-
 liares ceteramque levem armaturam post mon-
 tes circumducit : equites ad ipfas fauces fal-
 tus, tumulis apte tegentibus, locat ; ut, ubi
 intrassent Romani, objecto equitatu, clausa
 omnia lacu ac montibus essent. Flaminius *Flaminius*
 quum pridie solis occafu ad lacum pervenif- *in infidias*
 fet, inexplorato, postero die, vix dum satis *præcipitat.*
 certa luce, angustis superatis, postquam in
 patientiorem campum ^{stt} pandi agmen cœpit, id
 tantum hostium, quod ex adverso erat, con-
 spexit : (e) ab tergo & (f) super caput ^{1. C. 217.}
 decipere infidiæ. Pœnus ubi, id quod petie-
 rat, clausum lacu ac montibus & circumfu-
 sum suis copiis habuit hostem, signum om-
 nibus dat simul invadendi. Qui ubi, qua cui-
 que proximum fuit, decucurrere, eo magis *Undequa-*
 Romanis subita atque improvisa res fuit, quod *que eum*
 orta ex lacu nebula campo, quam montibus, *Pœni inva-*
 densior federat, agminaque hostium ex plu- *dunt.*
 ribus ^{calceibus} vallibus ipsa inter se satis conspecta,
 eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus

(e) *adspexit* Gron. Crev.

(f) *ac* Gron. Crev.

Tom IV.

Q

U. c. 535.
a. C. 217.

clamore prius, undique orto, quam fatis cerneret, se circumventum esse sensit; & ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, quam fatis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

V. CONSUL percussis omnibus, ipse fatis, ut in trepida re, inpavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; & quacumque adire audiriue potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet; « nec enim inde » votis aut in²plorat^one Deum, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies » ferro viam fieri: & quo timoris minus » sit, eo minus ferme periculi esse. » Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus; obprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: & erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, & mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fu-

gientes pugnantium globo inlati hærebant :
 alios redeuntes in pugnam avertēbat fugien-
 tium agmen. Deinde, ubi in omnes partes
 nequidquam inpetus capti, (g) & ab lateri-
 bus montes ac lacus, a fronte & ab tergo
 hostium acies claudebat, adparuitque, nul-
 lam, nisi in dextra ferroque, salutis spem
 esse; tum sibi quisque dux adhortatorque
 factus ad rem gerendam, & nova de integro
 pugna exorta est; non illa ordinata per
 principes hastatosque ac triarios, nec ut pro
 signis antesignani, (h) post signa alia pugna-
 ret acies; nec, (i) ut in sua legione mi-
 les, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors
 conglobat, & animus suus cuique ante aut
 (k) post pugnandi ordinem dabat: tantusque
 fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae
 animus, ut eum motum terræ, qui multa-
 rum urbium Italiæ magnas partes prostravit,
 avertitque cursu rapido amnes, mare flumi-
 nibus invexit, montes lapsu ingenti proruit,
 nemo pugnantium senserit.

U. c. 535.
 a. C. 217.

*Terræ motus
 tum nemo
 pugnan-
 tium senserit.*

(g) facti Gron.

(h) antesignanus Gron. Crev.

(i) nec del. Gron.

(k) & Gron. Crev.

U. c. 535.
a. C. 217.

VI. TRES ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. Circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, & ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis & hostes summa vi petebant, & tuebantur cives: donec Infuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, « Consul, en [inquit] hic est, » popularibus suis; « qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem » est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum fœde civium dabo: » subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam inpetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit. Spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese inmergunt. Fuere,

*Mors
Flaminii.*

*Fugiunt
Romani.*

quos ^{sa}inconsultus pavor nando etiam capes-
 fere fugam inpulerit. Quæ ubi ^{sc}inmensa ac
 sine spe erat, aut deficientibus animis hau-
 riebantur gurgitibus, aut nequidquam fessi
 vada retro ægerrime repetebant, atque ibi
 ab ingressis aquam hostium equitibus passim
 trucidabantur. Sex millia ferme primi agmi-
 nis, per adversos hostes eruptione impigre
 facta, ignari omnium, quæ post se ageren-
 tur, ex saltu evasere. Et, quum in tumulo
 quodam constitissent, clamorem modo ac so-
 num armorum audientes, quæ fortuna pugnae
 esset, neque scire, nec perspicere præ cali-
 gine poterant. Inclinata denique re, quum
 incalcescente sole dispulsa nebula aperuisset
 diem, tum liquida jam luce montes campi-
 que perditas res stratamque ostendere foede
 Romanam aciem. Itaque, ne in conspectos
 procul inmitteretur eques, sublatis raptim
 signis, quam citatissimo poterant agmine,
 sese abriperunt. Postero die, quum, super
 cetera, extrema fames etiam instaret, fidem
 dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus
 copiis nocte consecutus erat, si arma tradidis-
 sent, abire cum singulis vestimentis passurum,
 sese dediderunt. Quæ punica religione servata

U. c. 535.
 a. C. 217.

U. c. 535. fides ab Hannibale est, atque in vincula om-
a. C. 217. nes conjecit.

*Numerus
 casorum
 utrimque.*

VII. HÆC est nobilis ad ¹⁴²Trafimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; decem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille (1) quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quod nihil ~~haustum~~ ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium ²¹coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flamini quoque corpus, funeris causa, magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades adlata, quæque fortuna exercitus esset, obvios per-

*Romæ
 magnus
 terror.*

(1) Mille & Gron. Crev.

cunctantur. Et quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret ; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor , « Pugna [inquit] magna victi fumus : » & , quamquam nihil certius ex eo auditum est , tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt , « consulem cum magna parte copiarum cæsum : superesse paucos , aut fuga passim per Etruriam sparsos , aut captos ab hoste. » Quot casus exercitus victi fuerant , tot in curas dispertiti eorum animi erant , quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant , ignorantium , quæ cujusque suorum fortuna esset : nec quisquam satis certum habet , quid aut speret , aut timeat. Postero , ac deinceps aliquot diebus , ad portas major prope mulierum , quam virorum , multitudo stetit , aut suorum aliquem , aut nuncios de his operiens : circumfundebanturque obviis sciscitantes ; neque avelli , utique ab notis , prius , quam ordine omnia inquisissent , poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneret , ut cuique aut læta aut tristitia nunciabantur : gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Fe-

U. c. 535.
a. C. 217.

U. c. 535.
a. C. 217.

*Matres ,
receptis fi-
liis gaudio
exanima-
te.*

minarum præcipue & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat, moestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

*Alia
clades.*

VIII. PRIUSQUAM fatis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades. Quatuor millia equitum, cum C. Centenio proprætore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines adfecit. Pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in adfecto corpore quamvis levis causa magis, quam valido gravior, sentiretur; ita tum ægræ & adfectæ civitati quodcumque adversi incidere, non rerum magnitudine, sed viribus

extenuatis, quæ nihil, quod adgravaret, pati possent, æstimandum esse. Itaque ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & consul aberat, a quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod numquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, & præsidia disponderent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimittendum esse, quando Italiam tueri nequissent.

*U. c. 535.
a. C. 217.*

*Fabius
prodictator.*

IX. HANNIBAL recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. Inde, quum perpopulato agro urbem obpugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundan-

*Hannibal
Spoletum
frustra
tentat.*

U. c. 535.
a. C. 217.

tem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita : refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via prælioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, adfectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marfos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus præliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit.

*Vastat
Italiam.*

Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentia ceremoniarum auspicioꝝque, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ Deum essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. Qui, inspectis

fatalibus libris retulerunt Patribus, « quod
 » ejus belli caussa votum Marti foret, id U. c. 535.
 a. C. 217.
 » non rite factum, de integro atque am-
 » plius faciendum esse: & Jovi ludos ma-
 » gnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti
 » vovendas esse, & supplicationem lectister-
 » niumque habendum, & ver sacrum voven-
 » dum, si bellatum prospere esset, resque pu-
 » blica in eodem, quo ante bellum fuisset,
 » statu permanisset.» Senatus, quoniam Fa-
 bium belli cura occupatura esset, M. Æmi-
 lium prætorem, ex collegii pontificum sen-
 tentia, omnia ea ut mature fiant, curare
 jubet.

*Ver
 sacrum.*

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cor-
 nelius Lentulus pontifex maximus, consulente
 collegio prætorum (m), omnium primum
 populum consulendum de vere sacro censet:
 injussu populi voveri non posse. Rogatus in
 hæc verba populus, « Velitis jubeatisne hoc
 » sic fieri, si res publica populi Romani Qui-
 » ritium ad quinquennium proximum, sicut
 » velim eam, salva servata erit hisce duellis;
 » datum donum duit populus Romanus Qui-
 » ritium, (quod duellum populo Romano

(m) *collegium prætorum Gron.*

U. c. 535. » cum Carthaginienſi eſt, quæque duella cum
a. C. 217. » Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver
 » adtulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo
 » grege, quæque profana erunt, Jovi fieri,
 » ex qua die ſenatus populusque juſſerit. Qui
 » faciet, quando volet, quaque lege volet,
 » facito: quo modo faxit, probe factum
 » eſto. Si id moritur, quod fieri oportebit,
 » profanum eſto, neque ſcelus eſto. Si quis
 » rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. Si
 » quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui
 » cleptum erit. Si atro die faxit inſciens, probe
 » factum eſto. Si nocte ſive luce, ſi (n) fervus
 » ſive liber faxit, probe factum eſto. Si ante
 » idea ſenatus populusque juſſerit fieri, ac
 » faxit, eo populus ſolutus, liber eſto.» Ejuſ-
 » dem rei cauſſa ludi magni voti æris trecentis
 » triginta tribus millibus, trecentis triginta
 » tribus, triente: præterea bubus Jovi tre-
 » centis, multis aliis Divis bubus albis. atque
 » ceteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſup-
 » plicatio ediſta: ſupplicatumque iere cum con-
 » jugibus ac liberis non urbana multitudo
 » tantum, ſed agreſtium etiam, quos in aliqua
 » ſua fortuna publicæ quoque contingebat cu-
 » ra. Tum lectiſternium per triduum habitum,

*Ludi
 magni*

(n) ſive Gron. Crev.

decemviris sacrorum curantibus. Sex pulvinaria in conspectu fuere : Jovi ac Junoni unum ; alterum Neptuno ac Minervæ ; tertium Marti ac Veneri ; quartum Apollini ac Dianæ ; quintum Vulcano ac Vestæ ; sextum Mercurio ac Cereri (o). Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit ; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

U. c. 535.
a. C. 217.

Ædes
votæ.

XI. ITA rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, « ut » ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet : scriberet præterea ex civibus focisque, quantum equitum ac peditum videretur : cetera omnia ageret faceretque, ut e republica duceret. » Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. His, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. Edicto-que proposito, ut, quibus oppida castellaque

unusquisque

no. 7. 1. 1. 1.

Fabii consilia de bello gerendo.

Legionibus

(o) Mercurio ac Veneri. interdum pro ac legunt & Gron. Crev.

U. c. 535. inmunita essent , uti (p) in loca tuta
a. C. 217. commigrarent ; ex agris quoque demigra-
 rent omnes regionis ejus , qua iturus Han-
 nibal esset , tectis prius incensis ac frugibus
 corruptis , ne cujus rei copia esset ; ipse , via
 Flaminia profectus obviam consuli exercitui-
 que , quum ad Tiberim circa Ocriculum pro-
 spexisset agmen , consulemque cum equitibus
 ad se prodeuntem , viatorem misit , qui con-
 suli nunciaret , ut sine licitoribus ad dictato-
 rem veniret. Qui quum dicto paruisset , con-
 gressusque eorum ingentem speciem dicta-
 turæ apud cives sociosque , vetustate jam
 prope oblitos ejus imperii , fecisset ; literæ
 ab urbe adlatæ sunt , naves onerarias , com-
 meatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum
 portantes , a classe Punica circa portum Co-
 sanum (q) captas esse. Itaque extemplo con-
 sul Ostiam proficisci jussus , navibusque (r) ;
 quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent ,
 completis milite ac navalibus fociis , perse-
 qui hostium classem , ac litora Italiæ tutari.
 Magna vis hominum conscripta Romæ erat :

(p) *ut hi* Gron. Crev.

(q) *Cossanum* Gron. Crev.

(r) *navibus* Gron. Crev.

libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas U. c. 535.
 militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano a. C. 217.
 exercitu, qui minores quinque & triginta
 annis erant, in naves inpositi : alii, ut urbi
 præfiderent, relictæ.

XII. DICTATOR, exercitu consulis accepto
 a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum
 Tibur, quo die ad conveniendum edixerat
 novis militibus, venit : inde Præneste, ac (s)
 transversis limitibus in viam Latinam est
 egressus (t) : unde, itineribus summa cum
 cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco,
 nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se
 commissurus. Quo primum die haud procul Fabius
 Arpis in conspectu hostium posuit castra, pugnatum
 nulla mora facta, quin Pœnus educeret in detrectat.
 aciem, copiamque pugnandi faceret : sed ubi
 quieta omnia apud hostes, nec castra ullo
 tumultu mota videt; increpans quidem, vic-
 tos tandem quoque Martios animos Roma-
 nis (u), debellatumque, & concessum (x)

(s) ac del. Gron.

(t) regressus Gron. Crev.

(u) victos tandem Martios animos Romanorum,
 Gron. Crev.

(x) add. eis Gron.

U. c. 535.
a. C. 217.

propalam de virtute ac gloria esse, in castra
rediit : ceterum tacita cura animum incessanter
quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sem-
pronioque simili, futura sibi res esset ; ac
tum demum edocti malis Romani parem
Hannibali ducem quæsisserunt. Et prudentiam
quidem, non vim, dictatoris extemplo ti-
muit. Constantiam haud dum expertus, agi-
tare ac tentare animum movendo crebro castra,
populandoque in oculis ejus agros fociorum,
cœpit. Et modo citato agmine e conspectu
abibat, modo repente in aliquo flexu viæ,
si excipere degressum in æquum posset, oc-
cultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen
ducebat, modico ab hoste intervallo, ut ne-
que omitteret eum, neque congredere-
tur. Castris, nisi quantum usus necessario co-
geret, tenebatur miles. Pabulum & ligna nec
pauci petebant, nec passim. Equitum levis-
que armaturæ statio, composita instructaque
in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia,
& infesta effusis hostium populatoribus præ-
bebat. Neque universo periculo summa rerum
committebatur ; & parva momenta levium
certaminum ex tuto cœptorum, finitimo re-
ceptu, adsuafaciebant territum pristinis cla-

Fabii
artes.

+ novi ductoris

dibus

dibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ poenitere suæ. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum: qui nihil aliud, quam quod impar erat imperio, (y) moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac lingua (z) inmodicus; primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro (a) cauto timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premediorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

U. c. 535
a. C. 217.
Magistri
eq. impru-
dentis.

XIII. HANNIBAL ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: inritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum in-

Hannibal
Campania
petit.

(y) parebat in imperio Gron. Crev.

(z) linguis Gron.

(a) & Crev.

U. c. 535.
a. C. 217.

lecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore, quum res major, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos (b), ut etiam atque etiam promissâ rebus adfirmarent, jussosque, cum pluribus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. Ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam fociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; averfusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatam descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse: virgisque cæso duce,

Hannibalis error.

(b) *monitosque Gron. Crev.*

& ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia iusto & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

*U. c. 535.
a. C. 217.*

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. Quieverant enim per paucos dies; quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crederant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, « Spectatumne huc, [inquit Minucius,] ut » rem fruendam oculis, sociorum cædes & » incendia venimus? Nec si nullius alterius

*Seditio in
castris Fabii,*

*Minucii
seditiosa
oratio.*

U. c. 535.
a. C. 217.

» nos , ne civium quidem horum pudet ;
 » quos Sinuessam colonos patres nostri mi-
 » serunt , ut ab Samnite hoste tuta hæc ora
 » esset ; quam nunc non vicinus Samnis urit,
 » sed Pœnus advena , ab extremis orbis ter-
 » rarum terminis , nostra cunctatione & fo-
 » cordia , jam huc progressus. Tantùm (pro !)
 » degeneramus a parentibus nostris , ut , præ-
 » ter quam oram illi Punicas vagari classes ,
 » dedecus esse imperii sui duxerint , eam nos
 » nunc plenam hostium , Numidarumque ac
 » Maurorum jam factam videamus ? Qui mo-
 » do , Saguntum obpugnari indignando , non
 » homines tantum , sed fœdera & Deos , cie-
 » bamus , scandentem (c) mœnia Romanæ
 » coloniae Hannibalem lenti spectamus. Fu-
 » mus ex incendiis villarum agrorumque in
 » oculos atque ora venit : strepunt aures
 » clamoribus plorantium sociorum , sæpius
 » nos , quam Deorum invocantium opem. Nos
 » hic pecorum modo per æstivos saltus de-
 » viasque calles exercitum ducimus , conditi
 » nubibus filvisque. Si hoc modo peragrando
 » cacumina saltusque M. Furius recipere a
 » Gallis urbem voluisset , quo hic novus Ca-

(c) tendentem ad Gron.

» millus (nobis dictator unicus in rebus ad- *U. c. 535.*
 » fectis quæsitus) Italiam ab Hannibale recu- *a. C. 217.*
 » perare parat, Gallorum Roma esset: quam
 » vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hanni-
 » bali ac Pœnis toties fervaverint majores
 » nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo
 » die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum
 » jussuque populi dictum, Veios adlatum est,
 » quum esset satis altum Janiculum, ubi
 » sedens prospectaret hostem, descendit in
 » æquum: atque illo ipso die media in urbe,
 » qua nunc busta Gallica sunt, & postero
 » die citra Gabios cecidit Gallorum legiones.
 » Quid? post multos annos, quum ad Fur-
 » culas Caudinas ab Samnite hoste sub ju-
 » gum missi sumus, utrum tandem L. Papi-
 » rius Cursor juga Samnii perlustrando, an
 » Luceriam premendo obsidendoque, & la-
 » cessendo victorem hostem, depulsum ab
 » Romanis cervicibus jugum superbo Samniti
 » inposuit? Modo C. Lutatio quæ alia res,
 » quam celeritas, victoriam dedit? quod
 » postero die, quam hostem vidit, classem
 » gravem com meatibus, inpeditam suomet
 » ipsam instrumento atque adparatu, obpres-
 » sit. Stultitia est, sedendo aut votis debel-

U. c. 535. » lari credere posse. Armari copias oportet,
a. C. 217. » deducendas in æquum, ut vir cum viro
 » congregiaris. Audendo atque agendo res
 » Romana crevit, non his seignibus consiliis,
 » quæ timidi cauta vocant. » Hæc velut con-
 cionanti Minucio circumfundebatur tribuno-
 rum equitumque Romanorum multitudo, &
 ad aures quoque militum dicta ferocia volve-
 bantur: ac, si militaris suffragii esset, haud
 dubie ferebant, Minucium Fabio duci præ-
 laturus.

*Fabius in
 cunctatio-
 ne perstat.*

XV. FABIVS pariter, in suos haud minus quam
 in hostes intentus, prius ab illis invictum ani-
 mum præstat (d). Quamquam probe scit,
 non in castris modo suis, sed jam etiam Ro-
 mæ infamem suam cunctationem esse, obsti-
 natus tamen eodem consiliorum tenore æsta-
 tis reliquum extraxit: ut Hannibal, desti-
 tutus ab spe summopere petiti certaminis,
 jam hibernis locum circumspectaret, quia ea
 regio præsentis erat copiae, non perpetuæ,
 arbuſta vineæque, & consita omnia magis
 amcenis, quam necessariis fructibus. Hæc per
 exploratores relata Fabio. Quum fatis sciret,
 per easdem angustias, quibus intraverat Fa-

(d) præstans Gron. Crev.

lernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præfidiis, quæ urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit; exemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris: qui, quantum tuto posset, progressum, prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidæ, alii atque alii obcurfantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis investus, quum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in

U. c. 535.
a. C. 217.

U. c. 535.
a. C. 217.

*Marcinus
casus.*

proelium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur. Ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in artas coactus fauces, inminet mari, ne, inmunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. Duo inde millia hostes aberant.

*Equestre
certamen.*

XVI. POSTERO die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceffendum hostem carptim & procurfando recipiendoque sese pugnare. Restitit suo loco Romana acies. Lenta pugna & ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. Ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Hannibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis

commeatus subveheret; Pœnus contra, inter (e) Formiana saxa ac Literni (f) arenas stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. Itaque, quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes, & jūgum Calliculæ superandum esset; necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis adparatus fuit. Faces undique ex agris conlectæ, fascisque virgarum, atque arida farmenta præligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si posset, super saltus ab hoste infessos.

XVII. PRIMIS tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. Ubi ad radices montium viasque angustas ventum est,

(e) *intra Gron. Crev.*

(f) *Linterni Gron. Crev.*

*U. c. 535.
a. C. 217.*

*Hannibal
inclusus
arte se
explicat.*

*Boves
accensis
cornibus.*

U. c. 535. a. C. 217. signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulos furore agebat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque inrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; qua minime densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammam spirantium miraculo adtoniti constiterunt: deinde, ut humana adparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum (g) majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrere. Ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Han-

(g) cum Gron. Crev.

nibal transducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium obpressis, in agro Allifano posuit castra.

U. c. 535.
a. C. 217.

XVIII. HUNC tumultum sensit Fabius. Ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prælium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, pervenisset. Ea adsuetior montibus, & ad concurrandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito confedit. Tum, per Samnium Romanam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius (h) inter hostium agmen urbemque Romanam

*Leve
prælium;*

(h) *mediis* Gron, Crev,

V. c. 535. jugis ducebat; nec abſiſtens (i), nec con-
a. C. 217. grediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, re-
 troque Apuliam repetens, Geronium (k)
 pervenit, urbem metu, quia conlapſa ruinis
 pars mœnium erat, ab ſuis deſertam. Dicta-
 tor in Larinate agro caſtra communiit. Inde
 ſacrorum cauſſa Romam revocatus, non im-
 perio modo, ſed conſilio etiam, ac prope
 precibus agens cum magiſtro equitum, « ut
 » plus conſilio, quam fortunæ, conſidat: &
 » ſe potius ducem, quam Sempronium, Flami-
 » niumque, imitetur: ne nihil actum cenſe-
 » ret, extracta (l) prope æſtate per ludifi-
 » cationem hoſtis: medicos quoque plus in-
 » terdum quiete, quam movendo atque agen-
 » do, proficere: haud parvam rem eſſe, ab
 » toties victore hoſte vinci deſiſſe, & ab
 » continuis cladibus reſpiraffe: » Hæc ne-
 quidquam præmonito magiſtro equitum, Ro-
 mam eſt profectus.

*Res geſte
 in Hiſpa-
 nia.*

XIX. PRINCIPIO æſtatis, qua hæc gere-
 bantur, in Hiſpania quoque terra marique
 cœptum bellum eſt. Haſdrubal ad eum navium

(i) *abſtinens Gron.*

(k) *Gerunium Crev.*

(l) *exacta Gron.*

numerum , quem a fratre instructum paratum-
 que acceperat , decem adjecit : quadraginta
 navium classem Himilconi tradidit : atque
 ita Carthagine profectus navibus prope ter-
 ram , exercitum in litore ducebat , paratus
 conflare , quacumque parte copiarum hostis
 obcurrisset. Cn. Scipioni , postquam movisse
 ex hibernis hostem audivit , primo idem con-
 filii fuit : deinde , minus terra , propter in-
 gentem famam novorum auxiliorum , con-
 currere ausus , delecto milite ad naves inpo-
 sito , quinque & triginta navium classe ire
 obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die
 ad stationem , decem millia passuum distan-
 tem ab ostio Iberi amnis , pervenit. Inde duæ
 Massiliensium speculatoriæ præmissæ retule-
 runt , classem Punicam stare in ostio flumi-
 nis , castraque in ripa posita. Itaque , ut in-
 providos incautosque universo simul effuso
 terrore obprimeret , sublatis ancoris ad hostem
 vadit. Multas & locis altis positas turres
 Hispania habet , quibus & speculis & pro-
 pugnaculis adversus latrones utuntur. Inde
 primo , conspectis hostium navibus , datum
 signum Hasdrubali est ; tumultusque prius in
 terra & castris , quam ad mare & ad naves ,

U. c. 535.
 a. C. 217.

U. c. 535.
a. C. 217.

est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die expectantes, conscendere naves prope atque arma capere jubet: classem Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. Mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e (m) terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii resolutis oris in ancoras eveniunt; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum adparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non adpropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoste & proelio magis Pœni, quam suomet ipsi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita;

*Classis
Punica in
fugam
versa.*

(m) e l. a Gron.

in fugam averterunt classem. Et quum adversi U. c. 535.
 amnis os lato agmine ac tam multis simul a. C. 217.
 venientibus haud sane intrabile esset, in litus
 passim naves egerunt : atque alii vadis, alii
 sicco litore excepti, partim armati, partim
 inermes, ad instructam per litus aciem suo-
 rum perfergere. Duæ tamen primo concursu
 captæ erant Punicæ naves, quatuor subpressæ.

XX. ROMANI, quamquam terra hostium
 erat, armatamque aciem toto prætentam in
 litore cernebant, haud cunctanter insecuti
 trepidam hostium classem, naves omnes, quæ
 non aut perfregerant proras litore inlitas, aut
 carinas fixerant vadis, religatas puppibus in
 altum extraxere : ad quinque & viginti na-
 ves ex quadraginta cepere. Neque id pulcher-
 rimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi
 pugna toto ejus oræ mari potiti erant. Itaque
 ad Honoscam classe provecti, exscensione ab
 navibus in terram facta, quum urbem vi ce-
 pissent, captamque diripuissent, Carthaginem
 inde petunt: atque, omnem agrum circa de-
 populati, postremo tecta quoque conjuncta (n)
 muro portisque incenderunt. Inde jam præda
 gravis ad Longunticam pervenit classis : ubi

(n) *injuncta* Gron. Crev.

U. c. 535.
a. C. 217.

*Ebusus
insula
direpta.*

vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale : quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, sed in ^{consequitur} Ebusum insulam transmissum : ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequidquam summo labore obpugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore, quam ex conti- nenti, præda parta, quum in naves se (o) recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provin- ciæ, quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ le- gati concurrerunt. Sed, qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus da- tis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius oceanum concessit.

XXI. QUIETUM inde fore videbatur reli- quum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed, præterquam quod ipsorum Hispa-
(o) sese Gron. Crev. norum

norum inquieta avidaque in novas res sunt
 ingenia , Mandonius , Indibilisque , qui antea
 Ilergetum regulus fuerat , postquam Romani
 ab saltu recessere ad maritimam oram , con-
 citis popularibus , in agrum pacatum socio-
 rum Romanorum ad populandum venerunt.
 Adversus eos tribunus militum cum expeditis
 auxiliis , a Scipione missi , levi certamine , ut
 tumultuariam manum , fudere omnes ; occisis
 quibusdam captisque , magna pars (p) armis
 exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad
 Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios
 tutandos retraxit. Castra Punica in agro Iler-
 caonenfium , castra Romana ad novam clas-
 sem erant , quum fama repens alio avertit (q)
 bellum. Celtiberi , qui principes regionis
 suæ legatos miserant , obsidesque dederant
 Romanis , nuncio missa a Scipione exciti ,
 arma capiunt , provinciamque Carthaginien-
 sium valido exercitu invadunt : tria oppida
 vi expugnant. Inde , cum ipso Hasdrubale
 duobus præliis egregie pugnantes , quindecim
 millia hostium occiderunt , quatuor millia
 cum multis militaribus signis capiunt.

U. c. 535.
 a. C. 217.

*Celtiberi
 arma ad-
 versus Pa-
 nos ca-
 piunt.*

(p) magnaue parte Gron. Crev.

(q) vertit Gron.

U. c. 535.
a. C. 217.

P. Scipio
classe
advehitur
in Hispaniam.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque comœatu advecto. Ea clas-
sis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit (r) : ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obfides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fidei consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis : tum (qualia plerumque (s) sunt bar-

Obfides
Hispano-
rum
Sagunti.

Eos
Abelux
tradit Ro-
manis.

(r) fratri conjungitur Gron. Crev.

(s) pleraque Gron. Crev.

barorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. Ceterum, transfugam, sine magnæ rei prodicione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis fociis effet. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris præfecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res. « Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: » nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem » tutam perfugiumque novas volentibus res: » Itaque, quos metus non teneat, beneficio » & gratia devinciendos esse. » Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? « Obsides [inquit] » in civitates remitte. Id & (t) privatim

U. c. 535.
a. C. 217.

U. c. 535. » parentibus , quorum maximum nomen in
a. C. 217. » civitatibus est suis , & publice populis gra-
 » tum erit. Vult sibi quisque credi , & habita
 » fides ipsam plerumque obligat fidem. Mi-
 » nisterium restituendorum domos obsidum
 » mihimet deposco ipse , ut opera quoque
 » inpenfa consilium adjuvem meum , & rei
 » suapte natura gratæ , quantam insuper gra-
 » tiam possim , adjiciam. » Homini , non ad
 cetera Punica ingenia callido , ut persuasit ,
 nocte clam progressus ad hostium stationes ,
 conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis ,
 & ab iis ad Scipionem perductus , quid ad-
 ferret , expromit. Fide accepta dataque , ac
 loco & tempore constituto ad obsides traden-
 dos , Saguntum redit : diem insequentem ab-
 sumpsit cum Bostare , mandatis ad rem agen-
 dam accipiendis. Dimissus , quum se nocte
 iturum , ut custodias hostium falleret , con-
 stituisset , ad compositam cum iis horam ex-
 citatis custodibus puerorum profectus , veluti
 ignarus in præparatas sua fraude insidias du-
 cit. In castra Romana perducti. Cetera omnia
 de reddendis obsidibus , sicut cum Bostare
 constitutum erat , acta per eundem ordinem
 quo si (u) Carthaginienfium nomine sic age-

*In castra
 Romana
 perductos
 suis reddit
 Scipio.*

(u) quo si l. quasi Gron.

retur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginienſium fuerat. Illos enim, graves ſuperbosque in rebus ſecundis expertos, fortuna & timor mitigaffe videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelix, vir prudens, haud fruſtra videbatur ſocios mutaffe. Itaque ingenti conſenſu defectionem omnes ſpectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienſes concedere in teſta coëgit, interveniſſet.

U. c. 535.
a. C. 217.

XXIII. HÆC in Hiſpania quoque ſecunda æſtate Punici belli geſta, quum in Italia paullum (x) intervalli cladibus Romanis ſollers cunctatio Fabii feciſſet: quæ ut Hannibalem non mediocri ſollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magiſtrum delegiſſe Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique poſtquam, abſente eo, temeritate magiſtri equitum, læto verius dixerim, quam proſpero eventu, pugnatum fuerat. Acceſſerant duæ

*Fabii
cunctatio
Romæ
inviſa.*

(x) *paullulum* Gron. Crev.

U. c. 535.
a. C. 217.

*Hannibal
dolus
ad augen-
dam invi-
diam dic-
tatoris.*

res ad augendam invidiam dictatoris : una fraude ac dolo Hannibalis , quod , quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset , omnibus circa solo æquatis , ab uno eo ferum ignemque & vim omnem hostium abstinere iussit , ut occulti alicujus pacti ea merces videri possit : altera ipsius facto , primo forsitan dubio , quia non expectata in eo senatus auctoritas est ; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso , in permittendis captivis : quod , sicut primo Punico bello factum erat , convenerat inter duces Romanum (y) Pœnumque , ut , quæ pars plus reciperet , quam daret , argenti pondo bina & selibras in militem præstaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus , quam Pœnus , recepisset , argentumque pro eis debitum , sæpe jactata in senatu re , quoniam non consulisset Patres , tardius erogaretur (z) : inviolatum ab hoste agrum , misso Romam Quinto filio , vendidit , fidemque publicam inpendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus , cujus urbis , captæ atque incensæ ab se , in usum horreo-

*Fabius
captivos
pecunia
sua
redimit.*

(y) Romanos Gron.

(z) rogaretur Gron. Crev.

rum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. *U. c. 535.*
 Inde frumentatum duas exercitus partes mit- *a. C. 217.*
 tebat: cum tertia ipse expedita in statione
 erat, simul castris præsidio, & circumspec-
 tans, necunde inpetus in frumentatores fieret.

XXIV. ROMANUS tunc exercitus in agro *Eo absente*
 Larinati erat. Præerat Minucius magister *Minucius*
 equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad *rem non*
 urbem dictator. Ceterum castra, quæ in *inprospere*
 monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam *gerit.*
 in planum deferuntur: agitabanturque pro
 ingenio ducis consilia calidiora, ut inpetus
 aut in frumentatores palatos, aut in castra,
 relicta cum levi præsidio, fieret. Nec Hanni-
 balem fefellit, cum duce mutatam esse belli
 rationem, & ferocius, quam consultius, rem
 hostes gesturos. Ipse autem, (quod minime
 quis crederet) quum hostis propius esset,
 tertiam partem militum frumentatum, duabus
 in castris retentis, dimisit: dein (a) castra
 ipsa propius hostem movit, duo ferme a (b)
 Geronio millia, in tumulum hosti conspectum;
 ut intentum sciret esse ad frumentatores, si
 qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei,

(a) deinde Gron. Crev.

(b) a l. e Gron.

U. c. 535.
a. C. 217.

atque ipsis inminens Romanorum castris tumulus adparuit : ad quem capiendum si luce palam iretur , quia haud dubie hostis breviora via præventurus erat , nocte clam missi Numidæ ceperunt. Quos tenentes locum , contenta paucitate , Romani postero die quum eiecissent , ipsi eo transferunt castra. Tum itaque , ut exiguum spatii vallum a vallo aberat , & id ipsum totum prope compleverat Romana acies , simul & per averfa castra a castris Hannibalis equitatus , cum levi armatura emissus in frumentatores , late cædem fugamque hostium palatorum fecit. Nec acie certare Hannibal ausus ; quia tanta paucitate vix castra , si obpugnarentur , tutari poterat. Jamque artibus Fabii , (pars exercitus aberat) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat , receperatque suos in priora castra , quæ pro Geronii mœnibus erant. Justa quoque acie & conlatis signis dimicatum , quidam auctores sunt. Primo concursu Pœnum usque ad castra fufum , inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos ; Num. Decimii Samnitis deinde interventu proelium restitutum. Hunc , principem genere ac divitiis non Boviani modo , unde erat , sed toto

Samnio, juffu dictatoris octo millia peditum, & equites (c) quingentos ducentem in castra, ab tergo quum adparuiffet Hannibali, fpeciem parti utrique præbuiſſe novi præſidii, cum Q. Fabio a Roma venientis (d) : Hannibalem infidiarum quoque aliquid timentem recepiffe ſuos : Romanum infecutum, adjuvante Samnite, duo caſtella eo die expugnaffe : ſex millia hoſtium cæſa, quinque admodum Romanorum : tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magiſtri equitum Romam perlatam.

XXV. DE his rebus perſæpe & (e) in ſenatu & in concione actum eſt. Quum, læta civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet ; ut vera omnia eſſent, ſecunda ſe magis, quam adverſa, timere diceret : tum M. Metilius tribunus plebis, « id » enim ferendum eſſe negat. Non præſentem » ſolum dictatorem obſtitiffiſſe rei bene gerendæ, ſed abſentem etiam geſtæ obſtare : & » in ducendo bello ſedulo tempus terere, quo

U. c. 535.
a. C. 217.

*Oratio
Metilii
trib. pl. in
Fabium.*

(c) add. ad Gron. Crev.

(d) novi ſubſidii tanquam Fabio ab Roma veniente. Gron.

(e) & del. Gron. Crev.

U. c. 535. » diutius in magistratu sit, solusque & Romæ
a. C. 217. » & in exercitu imperium habeat. Quippe
 » consulum alterum in acie cecidisse; alterum,
 » specie classis Punicæ persequendæ, procul
 » ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia
 » atque Sardinia occupatos, quorum neutra
 » hoc tempore provincia prætore egeat. M.
 » Minucium magistrum equitum, ne hostem
 » videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope
 » in custodiam habitum. Itaque, Hercule,
 » non Samnium modo, quo jam, tamquam
 » trans Iberum agro, Pœnis concessum sit,
 » & (f) Campanum, Calenumque, & Faler-
 » num agros (g) pervastatos esse, sedente
 » Casilini dictatore, & legionibus populi
 » Romani agrum suum tutante. Exercitum
 » cupientem pugnare, & magistrum equitum,
 » clausos prope intra vallum retentos: tam-
 » quam hostibus captivis arma ademta. Tan-
 » dem, ut abscesserit inde dictator, ut ob-
 » sidione liberatos, extra vallum egressos
 » fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si
 » antiquus animus plebi Romanæ esset, au-
 » daciter se laturum fuisse de abrogando Q.

(f) *sed Gron. Crev.*

(g) *agrum Gron. Crev.*

» Fabii imperio : nunc modicam rogationem
 » promulgaturum de æquando magistri equi-
 » tum & dictatoris jure : nec tamen ne ita
 » quidem prius mittendum ad exercitum Q.
 » Fabium, quam consulem in locum C. Fla-
 » minii subfecisset. » Dictator concionibus se
 abstinuit, in actione minime popularis. Ne
 in senatu quidem satis æquis auribus audie-
 batur, tunc quum hostem verbis extolleret,
 biennique clades per temeritatem atque in-
 scientiam ducum acceptas referret : » ma-
 » gistroque equitum, quod contra dictum
 » suum pugnasset, rationem diceret reddend-
 » dam esse. Si penes se summa imperii con-
 » siliique sit, propediem effecturum, ut sciant
 » homines, bono imperatori haud magni for-
 » tunam momenti esse : mentem rationemque
 » dominari. Se in tempore & sine ignominia
 » servasse exercitum, quam multa millia ho-
 » stium occidisse, (h) majorem gloriam esse.»
 Hujus generis orationibus frustra habitis, &
 consule creato M. Atilio Regulo, ne præfens
 de jure imperii dimicaret, pridie quam ro-
 gationis ferendæ dies adesset, nocte ad exer-
 citum abiit. Luce orta, quum plebis conci-

*U. e. 535.
 a. C. 217.*

*M. Atilius
 subsecutus
 consul.*

(h) add. *ducere Gron. Crev.*

U. c. 535. *a. C. 217.* lium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: & favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suator legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servi- lia ejus artis ministeria usum.

*Terentius
Varro.*

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quæsus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque adversus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. Quæstura quoque & duabus ædilitatibus, plebeia & curuli, postremo & prætura perfunctus, jam ad consula- tus spem cum adtolleret animos, haud pa- rum callide auram favoris popularis ex dicta- toria invidia petiit, scitique plebis unus gra- tiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque inquit, præter ipsum dictatorem, in

*Æquatur
dictatori
Mag. equi-
tum.*

contumeliam ejus latam acceperunt. Ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se sævientis injuriam tulit : acceptisque in ipso itinere literis senatusconsulti de æquato imperio, fatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

*U. c. 535.
a. C. 217.*

XXVII. MINUCIUS vero, quum jam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique inmodice inmodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari : « Illum in rebus aspe-
» ris unicum ducem ac parem quæsitum Han-
» nibali, majorem minori, dictatorem ma-
» gistro equitum, quod nulla memoria habeat
» annalium, jussu populi æquatum in eadem
» civitate, in qua magistri equitum virgas
» ac secures dictatoris tremere atque horrere
» soliti sint. In tantum suam felicitatem vir-
» tutemque enituisse. Ergo secuturum se for-
» tunam suam, si dictator in cunctatione ac
» segnitie, Deorum hominumque judicio dam-
» nata, perstaret. » Itaque, quo die primum congressus est cum Q. Fabio, « statuendum

U. c. 535.
a. C. 217.

» omnium primum [ait] esse , quemadmodum
» imperio æquato utantur. Se optimum duce-
» re , aut diebus alternis , aut , si majora in-
» tervalla placerent , partitis temporibus , al-
» terius summum jus imperiumque esse : ut
» par hosti non solum consilio , sed viribus
» etiam esset , si quam occasionem rei geren-
» dæ habuisset. » Q. Fabio haudquaquam id
placere : « omnia enim fortunam habituram ,
» quæcumque temeritas collegæ habuisset.
» Sibi communicatum cum illo , non adem-
» tum , imperium esse. Itaque se numquam
» volentem parte , qua possit , rerum confi-
» lio gerendarum cessurum : nec se tempora
» aut dies imperii cum eo , exercitus (i)
» divisurum , suisque consiliis , quoniam om-
» nia non liceret , quæ possit , servaturum. »
Ita obtinuit , uti legiones , sicut consulibus
mos esset , inter se dividerent. Prima & quarta
Minucio , secunda & tertia Fabio evenerunt.
Item equites pari numero , sociumque & La-
tini nominis auxilia diviserunt : castris se
quoque separari magister equitum voluit.

*Exercitus
inter eos
dividun-
tur.*

*Duplex in-
de Hanni-
bali gau-
dium.*

XXVIII. DUPLEX inde Hannibali gaudium
fuit : neque enim quidquam eorum , quæ

(i) sed exercitus Gron. Crev.

apud hostes agerentur, eum fallebat, & per- U. c. 535.
 fugis multa indicantibus, & per suos explo- a. C. 217.
 rantem. Nam & liberam Minucii temeritatem
 se suo modo captaturum, & solertiæ Fabii
 dimidium virium decessisse. Tumulus erat
 inter castra Minucii Pœnorumque. Eum qui
 occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti
 locum facturus. Eum non tam capere sine cer-
 tamine volebat Hannibal, (quamquam id
 operæ pretium erat) quam causam certami-
 nis cum Minucio, quem semper obcursum
 ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager
 omnis medius erat prima specie inutilis infi-
 diatori, quia non modo silvestre quidquam,
 sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re
 ipsa natus tegendis infidiis, eo magis quod
 in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat:
 & erant in amfractibus cavæ rupes, ut quæ-
 dam earum ducenos armatos possent capere.
 In has latebras, quot quemque locum apte *Infidiæ.*
 insidere poterant, quinque millia conduntur
 peditum equitumque. Necubi tamen aut mo-
 tus alicujus temere egressi, aut fulgor armo-
 rum fraudem in valle tam aperta detegeret;
 missis paucis prima luce ad capiendum, quem
 ante diximus, tumulum, avertit oculos ho-

U. c. 535.
a. C. 217.

stium. Primo statim conspectu contempta paucitas : ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. Ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat ; & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, (k) deinde conferto agmine mittit equites : postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit.

Pugna inter Hannibalem & Minucium.

Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco subcedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in subcedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. Peditum acies inter percussos impavida sola erat, videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura : tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incurstantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

Laborat Minucius.

(k) demittit Gron. Crev.

XXIX. TUNC Fabius, primo clamore pa-
 ventium audito, dein conspecta procul tur-
 batarum acie, « Ita est, [inquit] non celerius,
 » quam timui, deprehendit fortuna temerita-
 » tem. Fabio æquatus imperio Hannibalem &
 » virtute & fortuna superiorem videt. Sed
 » aliud iurgandi succendendique tempus erit.
 » Nunc signa extra vallum proferte. Victo-
 » riam hosti extorqueamus, confessionem
 » erroris civibus. » Jam magna ex parte cæ-
 sis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fa-
 biana se acies repente, velut cœlo demissa,
 ad auxilium ostendit. Itaque, priusquam ad
 conjectum teli veniret, aut manum confere-
 ret, & suos a fuga effusa, & ab nimis fe-
 roci pugna hostes continuit. Qui solutis
 ordinibus vage dissipati erant, undique con-
 fugerunt ad integram aciem; qui plures simul
 terga dederant, conversi in hostem, volven-
 tesque orbem, nunc sensim referre pedem,
 nunc conglobati restare. Ac jam prope una
 acies facta erat victi atque integri exercitus,
 inferebantque signa in hostem; quum Pœnus
 receptui cecinit, palam ferente Hannibale,
 ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per
 variam fortunam diei majore parte exacta;

*U. c. 535.
 a. C. 217.*

*U. c. 535.
a. C. 217.*

*Minucius
errorem
suum
agnoscit.*

quum in castra reditum esset, Minucius ;
convocatis militibus, « Sæpe ego, [inquit]
» audiui, milites, eum primum esse virum,
» qui ipse consulat, quid in rem sit ; secun-
» dum eum, qui bene monenti obediat : qui
» nec ipse consulere, nec alteri parere sciat,
» eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam
» prima animi ingenique negata fors est, fe-
» cundam ac mediam teneamus, & , dum
» imperare discimus, parere prudenti in ani-
» mum inducamus. Castra cum Fabio junga-
» mus : ad prætorium ejus signa quum tule-
» rimus, ubi ego eum Parentem adpellavero,
» quod beneficio ejus erga nos ac majestate
» ejus dignum est ; vos, milites, eos, quo-
» rum vos modo arma dexteræque texerunt,
» Patronos salutabitis : & , si nihil aliud,
» gratorum certe nobis animorum gloriam
» dies hæc dederit.

*Sub impe-
rium dicta-
toris redit.*

XXX. SIGNO dato, conclamatur inde, ut
conligantur vasa. Profecti & agmine ince-
dentes ad dictatoris castra in admirationem
& ipsum, & omnes, qui circa erant, con-
verterunt. Ut constituta sunt ante tribunal
signa, progressus ante alios magister equitum,
quum Patrem Fabium adpellasset, circum-

fufosque militum ejus totum agmen patronos confalutaffet, «Parentibus [inquit] meis, » dictator, (quibus te modo nomine, quo » fando poffum, æquavi) vitam tantum debeo: » tibi quum meam falutem, tum omnium ho- » rum. Itaque plebeifcitum, quo oneratus ma- » gis, quam honoratus, fum, primus anti- » quo abrogoque: &, quod tibi mihi que, » quod exercitibusque his tuis, fervato ac » confervatori, fit felix, fub imperium aufpi- » ciumque tuum redeo, & figna hæc legio- » nesque reftituo. Tu, quæfo: placatus me » magifterium equitum, hos ordines fuos » quemque tenere jubeas. » Tum dextræ in- » terjunctæ, militesque, concione dimiffa, a » notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum trifti paullo ante ac prope exfecrabili, factus. Romæ, ut eft perlata fama rei geftæ, dein literis non magis ipforum imperatorum, quam vulgo (1) militum ex utroque exercitu adfirmata, pro fe quifque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Hannibalem hoftesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum effe.

U. c. 535
a. C. 217.

(1) vulgi Gron.

U. c. 535.
a. C. 217. Nam biennio ante adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, « tandem eam nubem, quæ federe in jugis » montium solita sit, cum procella imbrem » dedisse. »

*Servilius
Cof. male
rem gerit
in Africa.*

XXXI. DUM hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniaë & Corficæ oram, & obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: &, priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige (m) insula vastata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africaë accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque focii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur. Itaque in infidias temere inlati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris iguari circumvenirentur, cum multa cæde ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum

(m) *Meninge Gron. Crev.*

his Sempronio Blæso quæstore, amissum : *U. c. 535.*
a. C. 217.
 classis, a litoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit : traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii (n) aditus & ipse, & collega ejus M. Atilius, ut exercitus (o) ab se, exacto jam prope semestri imperio, acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris : quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset : res inde gestas gloriamque insignem ducis & augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator (p) diceretur, facile obtinuisse.

(n) *literisque Fabii Gron.*

(o) *exercitum Gron.*

(p) *ut dictator pro dictatore diceretur Gron. Crev.*

U. c. 535.
a. C. 217.

*Cof. arti-
bus Fabii
bellum ge-
runt.*

XXXII. CONSULES, Atilius (q) Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (extremum autumnus erat) (r) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. In casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. ~~At~~ quoque inopia est factus Hannibal, ut, nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme inpediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. Ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam inlatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: « Scire sese, Romani populi ærarium bello » exhauriri: &, quum juxta pro urbibus » agrisque fociorum, ac pro capite atque arce » Italiæ, urbe Romana atque imperio gera- » tur, æquum censuisse Neapolitanos, quod

*Neapoli-
tani aurum
obferunt
Romanis.*

(q) M. Atilius Gron. Crev.

(r) (tum enim autumnus erat tempus) Gron.

» auri sibi quum ad templorum ornatum, tum
 » ad subsidium fortunæ a majoribus relictum
 » foret, eo juvare populum Romanum. Si
 » quam opem in sese crederent, eodem studio
 » fuisse oblaturus. Gratum sibi Patres Roma-
 » nos populumque facturum, si omnes res
 » Neapolitanorum suas duxissent; dignosque
 » judicaverint, ab quibus donum, animo ac
 » voluntate eorum, qui libentes darent, quam
 » re, majus ampliusque, acciperent.» Lega-
 » tis gratiæ actæ pro munificentiâ curaque.
 » Patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

*U. c. 535.
 a. C. 217.*

XXXIII. PER eosdem dies speculator Car-
 thaginiensis, qui per biennium fefellerat,
 Romæ deprehensus, præcisisque manibus di-
 missus: & servi quinque & viginti in crucem
 acti, quod in campo Martio conjurassent.
 Indici data libertas & æris gravis viginti
 millia. Legati & ad Philippum Macedonum
 regem missi ad deprecandum Demetrium Pha-
 rium, qui, bello victus, ad eum fugisset:
 & alii in Ligures ad exoptulandum, quod
 Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: si-
 mul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis
 atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quo-
 que regem in Illyrios legati missi ad stipen-

*Specula-
 tor
 Pœnus.*

*Legati in
 varia loca
 missi.*

U. e. 535.
a. C. 217.

dium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. Itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæso Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc a consulibus rescriptum, « Sine detrimento reipublicæ abscedi non » posse ab hoste. Itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello avocaretur. » Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causa. Dicitur L. Verrus Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. CONSULIBUS prorogatum in annum imperium. Interreges prodi a Patribus C. Claudius, Appii filius, Centho; inde P. Cornelius Afina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis hominem, plebæi infectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis aliena invidia splendens, vulgus & (s) extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se infectando sibi æquari adfuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. « Ab hominibus nobilibus, » per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, » quam debellari possit, fraude id bellum » trahi. Cum quatuor militum legionibus » universis pugnari posse adparuisse eo, quod » M. Minucius, absente Fabio, prospere » pugnasset: duas legiones hosti ad cædem

U. c. 536.
a. C. 216.

Interreges.

C. Terentius Varro
consulatus
candidatus.

Bæbii
tribuni pl.
oratio in
nobiles.

U. c. 536.
a. C. 216.

» objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut
 » pater patronusque adpellaretur, qui prius
 » vincere prohibuisset Romanos, quam vinci.
 » Consules deinde Fabianis artibus, quum
 » debellare possent, bellum traxisse. Id fœ-
 » dus inter omnes nobiles ictum: nec finem
 » ante belli habituros, quam consulem vere
 » plebeium, id est, hominem novum, fecif-
 » sent: nam plebeios nobiles jam eisdem
 » initiatos esse sacris, & contemnere plebem,
 » ex quo contemni desierint a Patribus, cœ-
 » pisse. Cui non id adparere, id actum &
 » quæsitum esse, ut interregnum iniretur,
 » ut in Patrum potestate comitia essent? Id
 » consules ambos ad exercitum morando
 » quæsisse: id postea, quia invitis iis dicta-
 » tor esset dictus comitorum caussa, expu-
 » gnatum esse, ut vitiosus dictator per augu-
 » res fieret. Habere igitur interregnum eos.
 » Consulatum unum certe plebis Romanæ
 » esse: populum liberum habiturum ac da-
 » turum ei, qui magis, vere vincere, quam
 » diu imperare, malit.»

XXXV. QUUM his orationibus accensa
 plebs esset, tribus patriciis petentibus, P.
 Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, (t)

(t) *Vulsone Gron. Crev.*

M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Æmilium Paulum, qui cum M. Livio consul fuerat, & damnatione collegæ, & sua prope, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Is proximo comitali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana fors Pomponio, inter cives Romanos & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus (u) honos, quem jam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

*U. c. 536.
a. C. 216.*

C. Terentio, L. Æmilio II. Coss.

(u) erat mandatus Gron.

U. e. 536.
a. C. 216.

XXXVI. EXERCITUS quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam fati certum adfirmare auserim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; focii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque inpetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator præbuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. Nam, & Romæ in Aventino & Ariciæ, nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: & multo cruore signa in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas

manasse. Id quidem etiam, quod sæpius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, quæ ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæsto pateras aureas Romam adtulerunt. Iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

*U. c. 536.
a. C. 216.*

XXXVII. PER eosdem dies ab Hierone clafsis Ostiam cum magno comœatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt: « Cædem C. Flamini consulis exercitusque adlatam adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regni que sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quæ ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum ominis causa Victoriæ auream pondo trecentum viginti adferre sese. Acciperent eam, teneantque, & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne comœatus de-

*Legati cum
donis ab
Hierone
Romam
missi.*

U. c. 536. » essent : & , quantum præterea opus esset ,
a. C. 216. » quo jussissent , subvecturos. Milite atque
 » equite scire , nisi Romano Latinique
 » nominis , non uti populum Romanum : le-
 » vium armatorum auxilia etiam externa
 » vidisse in castris Romanis. Itaque misisse
 » mille sagittariorum ac funditorum , aptam
 » manum adversus Baliares ac Mauros , pugna-
 » cesque alias missili telo gentes. » Ad ea
 » dona consilium quoque addebant , « Ut præ-
 » tor , cui provincia Sicilia evenisset , classem
 » in Africam trajiceret ; ut & hostes in terra
 » sua bellum haberent , minusque laxamenti
 » daretur iis ad auxilia Hannibali submitten-
 » da. » Ab senatu ita responsum regi est :
 » « Virum bonum egregiumque socium Hiero-
 » nem esse , atque uno tenore , ex quo in
 » amicitiam populi Romani venerit , fidem
 » coluisse , ac rem Romanam omni tempore
 » ac loco munifice adjuviffe. Id , perinde ac
 » deberet , gratum populo Romano esse. Au-
 » rum & a civitatibus quibusdam adlatum ,
 » gratia rei accepta , non accepisse populum
 » Romanum. Victoriæ omenque accipere ;
 » sedemque ei se Divæ dare , dicare Capi-
 » tolium , templum Jovis Optimi Maximi :

» in ea arce urbis Romanæ sacratam, volen-
 » tem propitiamque, firmam ac stabilem fore
 » populo Romano. » Funditores, sagittarii-
 que, & frumentum traditum consulibus. Quin-
 queremes ad navium classem, quæ cum T.
 Otacilio proprætore in Sicilia erant, quin-
 que & viginti additæ, permissumque est, ut,
 si e republica censeret esse, in Africam tra-
 jiceret.

*U. c. 536.
 a. C. 216.*

*Classis
 aucta.*

XXXVIII. DELECTU perfecto, consules
 paucos morati dies, dum focii ab nomine
 Latino venirent. Milites tunc, quod num-
 quam antea factum erat, jurejurando ab tri-
 bunis militum adacti, jussu consulum con-
 venturos, neque injussu abituros. Nam ad
 eam diem nihil præter sacramentum fuerat;
 &, ubi ad decuriatum aut centuriatum con-
 venissent, sua voluntate ipsi inter se equites
 decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese
 fugæ atque formidinis ergo non abituros,
 neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi,
 aut petendi, & aut hostis ferendi, aut civis
 servandi causa. Id ex voluntario inter ipsos
 fœdere a tribunis ad legitimam jurisjurandi
 adactionem translatum. Conciones, priusquam
 ab urbe signa moverentur, consulis Varronis

*Milites
 jurejurando
 adacti.*

U. c. 536. multæ ac feroces fuere, denunciantes, « bel-
a. C. 216. » lum arcessitum in Italiam ab nobilibus, man-
 » surumque in visceribus reipublicæ, si plu-
 » res Fabios imperatores haberet; se, quo
 » die hostem vidisset, perfecturum. » Collegæ
 » ejus Pauli una, pridie quam ex urbe profi-
 » ciscerentur, concio fuit verior, quam gra-
 » tior populo, qua nihil inclementer in Varro-
 » nem dictum, nisi id modo; « Mirari se,
 » quomodo quis dux, priusquam aut suum,
 » aut hostium exercitum, locorum situm,
 » naturam regionis nosset, jam nunc loca-
 » tus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato
 » forent; & diem quoque prædicere posset,
 » qua cum hoste signis conlatis esset dimica-
 » turus. Se, quæ consilia magis res dent ho-
 » minibus, quam homines rebus, ea ante tem-
 » pus immatura non præcepturum. Optare, ut,
 » quæ caute atque consulte gesta essent, satis
 » prospere evenirent. Temeritatem, præter-
 » quam quod stulta sit, infelicem etiam ad
 » id locorum fuisse. » ~~Et~~ sua sponte adpare-
 » bat, tuta celeribus consiliis præpositurum:
 » & , quo id constantius perseveraret, Q. Fa-
 » bius Maximus sic eum proficiscentem adlocu-
 » tus fertur.

XXXIX. « Si aut collegam (id quod mal-
 » lem) tui similem, L. Æmili, haberes; aut
 » tu collegæ tui similis esses; supervacanea
 » esset oratio mea. Nam & duo boni consu-
 » les, etiam me indicente, omnia e republi-
 » ca fide vestra faceretis: & mali nec mea
 » verba auribus vestris; nec consilia animis
 » acciperetis. Nunc & collegam tuum & te
 » talem virum intuenti mihi tecum omnis
 » oratio est: quem video nequidquam & vi-
 » rum bonum & civem fore, si altera partē
 » claudicet respublica. | Malis consiliis idem
 » ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim;
 » L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C.
 » Terentio; quam cum Hannibale, futurum
 » censes. Nescio, an infestior hic adversarius,
 » quam ille hostis, maneat. Cum illo in acie
 » tantum, cum hoc omnibus locis ac tempo-
 » ribus certaturus es: & adversus (x) Hanni-
 » balem legionesque ejus tuis equitibus ac
 » peditibus pugnandum tibi est; Varro dux,
 » tuis militibus te est obpugnaturus. Ominis
 » etiam tibi causa absit C. Flamini memo-
 » ria. Tamen ille consul demum, & in pro-
 » vincia, & ad exercitum, cœpit furere:

(x) *adversum* Gron. Crev.

U. c. 5362
 a. C. 2162
 Fabius
 Paullum
 monetis

U. e. 536. » hic, priusquam peteret consulatum, deinde
 a. C. 216. » in petendo consulatu, nunc quoque consul,
 » priusquam castra videat aut hostem, insanit.
 » Et, qui tantas jam nunc procellas, prælia
 » atque acies jactando inter togatos ciet, quid
 » inter armatam juventutem censes facturum,
 » & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui
 » si hic, quod facturum se denunciat, ex-
 » templo pugnaverit; aut ego rem militarem,
 » belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut
 » nobilior alius Trasimeno locus nostris cla-
 » dibus erit. Nec gloriandi tempus adversus
 » unum est; ut ego, contemnendo potius,
 » quam adpetendo, gloriam, modum excessive
 » rim. Sed ita res habet. Una ratio belli ge-
 » rendi adversus Hannibalem est, qua ego
 » gessi. Nec eventus modo hoc docet, (stul-
 » torum iste magister est) sed eadem ratio,
 » quæ fuit, futuraque, donec res eadem (y)
 » manebunt, immutabilis est. In Italia bellum
 » gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia
 » circa plena civium ac fociorum sunt. Armis,
 » viris, equis, com meatibus juvant, juva-
 » buntque. Id jam fidei documentum in adver-
 » sis rebus nostris dederunt. Meliores, pru-

(y) eadem res Gron. Crev.

24/11/18
 2/8/18
 TEVI/11/18
 2/8/18

» dentiores, constantiores nos tempus dies-
 » que facit. Hannibal contra in aliena, in
 » hostili est terra, inter omnia inimica infesta-
 » que, procul ab domo, procul ab patria:
 » neque illi terra, neque mari est pax: nul-
 » læ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: ni-
 » hil usquam sui videt: in diem rapto vivit:
 » partem vix tertiam exercitus ejus habet,
 » quem Iberum annum trajecit: plures fa-
 » mes, quam ferrum, absumsit: nec his pau-
 » cis jam victus suppeditat. Dubitas ergo;
 » quin sedendo superaturi simus eum, qui
 » senescat in dies? non commeatus, (z) non
 » pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii,
 » castelli Apuliæ inopis, tamquam pro Car-
 » thaginis mœnibus? Sed ne adversus te qui-
 » dem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atri-
 » lius, proximi consules, vide, quemadmodum
 » eum ludificati sint. Hæc una salutis est via,
 » L. Paulle, quam difficilem infestamque cives
 » sibi magis, quam hostes, facient. Idem enim
 » tui, quod hostium milites, volent: idem
 » Varro, consul Romanus, quod Hannibal,
 » Pœnus imperator, cupiet. Duobus ducibus
 » unus resistas, oportet: resistes autem, ad-

U. c. 536.
 a. C. 216.

(z) non supplementum Gron. Crev.

U. c. 536.
a. C. 216.

» versus famam rumoresque hominum si fatis
 » firmus steteris : si te neque collegæ vana
 » gloria, neque tua falsa infamiâ moverit.
 » Veritatem laborare nimis sæpe, ajunt, ex-
 » stingui numquam. Gloriam qui spreverit,
 » veram habebit. Sine, timidum pro cauto,
 » tardum pro considerato, inbellem pro pe-
 » rito belli vocent. Malo te sapiens hostis
 » metuat, quam stulti cives laudent. Omnia
 » audentem contemnet Hannibal ; nil temere
 » agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur,
 » moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non
 » fortuna : tuæ potestatis semper, tuaque om-
 » nia sint : armatus intentusque sis : neque
 » occasione tuæ desis, neque suam occasio-
 » nem hosti des. Omnia non properanti clara
 » certa que erunt : festinatio improvida est &
 » cæca.»

*Paulli
 responsum.*

XL. ADVERSUS ea oratio consulis hæud sane læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quam facilia factu, esse. « Dictatori
 » magistrum equitum intolerabilem fuisse ;
 » quid consuli adversus collegam seditiosum
 » ac temerarium virium atque auctoritatis
 » fore ? Se populare incendium priore con-
 » sulatu semiustum effugisse. Optare, ut omnia

» prospere evenirent. At, si quid adversi ca-
 » deret, hostium se relis potius, quam suffra-
 » giis iratorum civium, caput objecturum.»

Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequantibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars & omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem com meatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum expectata foret.

*U. c. 536.
 a. C. 216.*

*Hannibal-
 lis
 angustia.*

U. e. 536.
a. C. 216.

*Fabulato-
res Pœnos
cœdunt
Romani.*

XLI. CETERUM temeritati consulis ac præ-
propero ingenio materiam etiam fortuna de-
dit : quod in prohibendis prædatoribus tu-
multuario prælio, ac procurfu magis mili-
tum, quam ex præparato aut jussu impera-
torum, orto, haudquaquam par Pœnis dimi-
catio fuit. Ad mille & septingenti (a) cæsi,
non plus centum Romanorum sociorumque
occisis. Ceterum victoribus effuse sequenti-
bus metu insidiarum obstetit Paullus consul;
cujus eo die (nam alternis imperitabant)
imperium erat, Varrone indignante ac voci-
ferante, emissum hostem e manibus : debel-
larique, ni cessatum foret, potuisse. Hanni-
bal id damnum haud ægerrime pati : quin
potius credere, velut inescatam temeritatem
ferocioris consulis ac novorum maxime mili-
tum esse. Et omnia ei hostium, haud secus
quam sua, nota erant : dissimiles discordes-
que imperitare ; duas prope partes tironum
militum in exercitu esse. Itaque, locum &
tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte
proxima nihil præter arma ferentes secum
milites ducens, castra plena omnis fortunæ
publicæ privatæque relinquit ; transque pro-

*Hanniba-
lis
insidiæ.*

(a) septingentos Gron. Crev.

ximos montes læva pedites instructos condit, *U. c. 536.*
 dextra equites, impedimenta per convallem, *a. C. 216.*
 medium agmen, traducit: ut diripiendis velut
 desertis fuga minorum castris occupatum
 impeditumque hostem obrimeret. Crebri re-
 licti in castris ignes, ut fides fieret, dum
 ipse longius spatium fuga præciperet, falsa
 imagine castrorum (sicut Fabium priore anno
 frustratus esset) tenere in locis consules vo-
 luisset.

XLII. UBI inluxit, subductæ primo statio-
 nes, deinde propius adeuntibus insolitum si-
 lentium admirationem fecit. Jam satis com-
 perta solitudine, in castris concursus fit ad
 prætoriam consulum, nunciantium fugam ho-
 stium adeo trepidam, ut, tabernaculis stan-
 tibus, castra reliquerint: quoque fuga obscu-
 rior esset, crebros etiam relictos ignes. Cla-
 mor inde ortus, ut signa proferri juberent,
 ducerentque ad persequendos hostes, ac pro-
 tinus castra diripienda. Et consul alter velut
 unus turbæ militaris erat. Paullus etiam at-
 que etiam dicere, providendum præcaven-
 dumque esse. Postremo, quum aliter neque
 seditionem neque ducem seditionis sustinere
 posset, Mariam Statilium præfectum cum

V. e. 536.
a. C. 216.

turma Lucana exploratum mittit. Qui, ubi adequitavit Portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renunciat, infidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; &, clamore orto a militibus, « ni signum » detur, sine ducibus ituros, » haudquaquam dux defuit: nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari jam efferenti porta signa collegæ iussit. Quod quamquam Varro ægre est passus, Flamini tamen recens casus, Claudique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Di prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibere, imminentem pestem Romanis. Nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent: servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui,

Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules nunciant (b), omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes federe in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

U. c. 536.
a. C. 216.

XLIII. HANNIBAL, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum remere eventos, vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex conluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset; ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se

*Hannibal
lis inopia
& anxietas.*

(b) *denunciant Gron.*

*U. t. 536.
a. C. 216.*

*Castra
movet.*

proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora mensibus Apuliæ loca : simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditoria levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, adfentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat averfa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. Id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi averfi, terga tantum adflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi,

*Ad Cannas
castra po-
nit.*

XLIV. CONSULES, fatis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque obportunitate haud sine certamine dabat. Ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, laceffitque Numidarum procurfatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: quum Paullus Sempronique & Flamini temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium (c) objiceret: testareturque Deos hominesque hic, « nullam penes se culpam » esse, quod Hannibal jam velut usucepisset » Italiam; se constrictum a collega teneri; » ferrum atque arma iratis & pugnare cu-

U. c. 536.

a. C. 216.

*Romani
bina castra
muniunt.*

*Discordia
Coss.*

(c) *Fabii Gron.*

*U. c. 536.
a. C. 216.*

» pientibus adimi militibus ; » ille , « si quid
» projectis ac proditis ad inconsultam atque
» improvidam pugnam legionibus accideret ,
» se omnis culpæ exsortem , omnis eventus
» participem fore diceret. Videret , ut , qui-
» bus lingua tam prompta ac temeraria , æque
» in pugna vigērent manus. »

*Numidæ
aquatores
Romanos
fugant.*

XLV. DUM altercationibus magis , quam consiliis , tempus teritur , Hannibal ex acie , quam ad multum diei tenuerat instructam , quum in castra ceteras reciperet copias , Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent , in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum , ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri : ut ea modo una causa , ne extemplo transirent flumen , dirigerentque aciem , tenuerit Romanos , quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die , cui fors ejus diei imperii erat , nihil consulto collega , signum pugnae proposuit , instructasque copias flumen traduxit , sequente Paulo ; quia magis non

*Varro
signum
pugnae
proponit.*

U. c. 536.

a C. 216.

*Instruit
aciem.*

probare, quam non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores: ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI. HANNIBAL luce prima, Baliaribus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere

*Hannibal
aciem in-
struit.*

U. c. 536.
a. C. 216. erant : dispares ac diffimiles gladii : Gallis prælongi ac sine mucronibus : Hispano, punctim magis, quam cæsim, adfueto petere hostem, brevitare habiles & cum mucronibus. Ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi : Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant : sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, perobportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. Ventus (*d*), (Vulturum incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

*Prælium
committitur.*

XLVII. CLAMORE sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commissa : deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano

(*d*) ventus, quem Vulturum - vocant Gron.

concurrit, minime equestris more pugnae: U. c. 536.
a. C. 216.
frontibus enim adversis concurrendum erat; quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc annis, hinc peditum acies claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum est; pulsi que Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. Primo & viribus & animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani, diu ac saepe connisi, aequa fronte acieque densa inpulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. Impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere; ac tenore uno per praecipuum pavore fugientium agmen in mediam primum aciem inlati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervernerunt; qui utrimque reductis alis confliterant, media, qua Galli Hispanique steterant, (e) aliquantum prominente acie. Qui cuneus ut pulsus aequavit frontem primum, deinde

(e) steterunt Gron. Crev.

U. c. 536.
a. C. 316.

nitendo etiam finum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; inruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequidquam proelio uno, omiffis Gallis Hispanisque; quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt; non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant:

XLVIII. JAM & in sinistro cornu Romano (f) ubi fociorum equites adversus Numidas steterant, confertum proelium erat; segne primo, & a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter solita (g) arma telaque, gladios occultos sub lor̄icis habentes, specie transfugarum quum ab suis; parmas post terga habentes, adequitassent; repente ex equis defiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos; confidere ab tergo jubentur. Ac, dum proelium ab omni parte confertur, quieti manserunt. Postquam omnium animos oculosque occupa-

verat

(f) *Romanis* Crev. (g) *justa* Gron. Crev.

verat certamen; tum, adreptis scutis, quæ passim inter acervos cæforum corporum strata erant, averfam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, fragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prælium esset; Hasdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites, jam Afris prope fessis, cæde magis quam pugna, adjungit.

*U. c. 538.
a. C. 216.*

XLIX. PARTE altera pugnæ Paullus, quamquam primo statim prælio funda graviter ictus fuerat, tamen & obcurrit sæpe cum confertis Hannibali, & aliquot locis prælium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis, omiſſis postremo equis, quia consulem & ad regendum equum vires deficiebant. Tum denunciante cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: « Quam malle, vinctos mihi traderet! » Equitum pedestre prælium, quale jam haud dubia hostium victoria, fuit; quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere;

*Vincit
Hannibal.*

U. c. 536.
a. C. 216.

victores, morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, prætervehens equo, sedentem in faxo cruore obpletum consulem vidisset: « L. Æmili, » [inquit] quem unum infontem culpæ claudis hodiernæ Dii respicere debent, cape » hunc equum, dum & tibi virium aliquid » superest. Comes ego te tollere possum ac » protegere. Ne funestam hanc pugnam morte » consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum » satis luctusque est.» Ad ea consul: « Tu » quidem, Cn. Corneli, maxime virtute esto! » Sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. » Abi, nuncia publice Patribus, urbem Romanam (h) muniant, ac prius, quam hostis » victor adveniat, præfidiis firment: privatumque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc » mori. Me (i) in hac strage militum meo-

*Æmilii
Paulli
postrema
verba.*

(h) *Romam* Gron. Crev.

(i) *Tu me* Gron.

» rum p̄t̄ere exspirare , ne aut reus iterum U. c. 536;
 » e consulatu sim, aut accusator collegæ ex- a. C. 216.
 » sistam , ut alieno crimine innocentiam meam
 » protegam. » Hæc exigentes prius turba fu-
 gientium civium , deinde hostes , obpressere :
 consulem , ignorantes quis esset , obruere
 telis : Lentulum inter tumultum abripuit
 equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem mil-
 lia hominum in minora castra , decem in ma-
 jora , duo ferme in vicum ipsum Cannas per-
 fugerunt : qui extemplo a Carthalone atque
 equitibus , nullo munimento tegente vicum ;
 circumventi sunt. Consul alter , seu forte ,
 seu consilio , nulli fugientium ~~infectus~~ *insertus* agmini,
 cum septuaginta fere equitibus Venusiam per-
 fugit (k). Quadraginta millia peditum , duo Clades
 millia septingenti equites , & tanta prope quanta
 civium sociorumque pars , cæsi dicuntur ; in fuert.
 his ambo consulum quæstores L. Atilius &
 L. Furius Bibaculus : unus & viginti tribuni
 militum : consulares quidam prætorii que &
 ædilicii : inter eos Cn. Servilium Geminum
 (l) & M. Minucium numerant , qui magister
 equitum priore anno , aliquot ante consul

(k) profugit Gron.

(l) Gemium del. Gron.

U. c. 536.
a. C. 216.

fuerat (m) : octoginta præterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum & equites trecenti dicuntur.

L. HÆC est pugna Cannensis, Allieni cladi nobilitate par : ceterum ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior foediorque. Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit : ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt : alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui in majoribus erant, mittunt; « dum prælio, » deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transfirent : » uno agmine Canusium abituros esse. » Eam sententiam alii totam adspernari : « Curenim » illos, qui se arcessant, ipsos non venire, » quum æque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent : » & aliorum, quam sua, corpora tanto peri-

(m) *consul aliquot annis ante fuerat Gron. Crev.*

» culo mallent objicere.» Aliis non tam fen-
 tentia displicere, quam animus deesse. P. Sem-
 pronius Tuditanus tribunus militum, « Capi
 » ergo mavultis [inquit] ab avarissimo &
 » crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra,
 » & exquiri pretia ab interrogantibus, Ro-
 » manus civis sis, an Latinus socius, ut ex tua
 » contumelia & miseria alteri honos quæra-
 » tur? Non tu.: si quidem L. Æmilii consu-
 » lis, qui se bene mori, quam turpiter vi-
 » vere, maluit, & tot fortissimorum virorum,
 » qui circa eum cumulati jacent, cives estis.
 » Sed ante, quam obprimit lux, majoraque
 » hostium agmina obsēpiunt iter, per hos,
 » qui inordinati atque incompositi obstrepunt
 » portis, erumpamus. Ferro atque audacia
 » via fit, quamvis per confertos hostes. Cu-
 » neo quidem hoc laxum atque solutum agmen,
 » ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite-
 » mecum, qui & vosmetipsos & rempublicam
 » salvam vultis.» Hæc ubi dicta dedit, strin-
 git gladium, cuneoque facto per medios va-
 dit hostes. Et, quum in latus dextrum, quod
 patebat, Numidæ jacularentur, translatis in
 dextrum scutis, in majora castra ad sexcen-
 tos evaserunt: atque inde protinus, alio

U. e. 536.
a. C. 216.

*V. c. 536.
a. C. 216.*

*Canusium
multi Ro-
manorum
fugiunt.*

*Hannibal
victoria
uti nescit.*

magno agmine adjuncto, Canusium incolu-
mes perveniunt. Hæc apud victos magis in-
petu animorum, quod (n) ingenium suum
cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipso-
rum, aut imperio cujusquam, agebantur.

LI. HANNIBALI victori quum ceteri cir-
cumfusi gratularentur, suaderentque, ut,
tanto perfunctus bello, diei quod reliquum
esset, noctisque insequentis, quietem & ipse
sibi fumeret, & fessis daret militibus; Ma-
harbal, præfectus equitum, minime cessan-
dum ratus, « Immo, ut, quid hac pugna sit
» actum, scias, die quinto, [inquit] victor
» in Capitolio epulaberis. Sequere: cum
» equite, ut prius venisse, quam ventu-
» rum, sciant, præcedam. » Hannibali nimis
læta res est visa, majorque, quam ut eam
statim capere animo posset. Itaque, « volun-
» tatem se laudare Maharbalis, [ait:] ad
» consilium pensandum temporis opus esse. »
Tum Maharbal, « Non omnia, nimirum,
» eidem Dii dedere. Vincere scis, Hannibal;
» victoria uti nescis. » Mora ejus diei sa-
tis creditur saluti fuisse urbi atque imperio.
Postero die ubi primum inluxit, ad spolia le-

genda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistant. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga. Adfurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste obpressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos (o) sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta humo intercluisse spiritum adparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniano dentibus hostem, exspirasset.

LII. SPOLIIS ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra obpugnanda, & omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque

*U. c. 536.
a. C. 216.*

*Strages
etiam ho-
stibus mi-
serabilis.*

*Bina Ro-
manorum
castra se
dedunt
victori.*

(o) *quas Gron. Crev.*

U. e. 536.
a. C. 216.

equos traderent, in capita Romana trecentis nummis quadrigatis, in focios ducentis, in servos centenis, & ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum (p) cives focique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent; castra ipsa ab faucibus timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: & præter equos virosque, & si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquistum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœ-

*Pæni 8000
in acie
cæsi.*

(p) *sed seorsum Gron. Crev.*

nibus tantum testisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam jovit: pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

*U. c. 536.
a. C. 216.*

LIII. CETERUM, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, « Nequidquam eos perditam spem fove-
» re: desperatam comploratamque rem esse
» publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum,
» mare ac naves spectare, ut, deserta Italia,
» ad regem (q) aliquem transfugiant. » Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, & qui aderant, consilium (r) advocandum de eo censerent; negat

*Conjunctio
deserendæ
Italia
causa.*

(q) *regum* Gron. Crev. (r) *concilium* Gron.

U. c. 536.
a. C. 216.

*A Scipione
obprimi-
tur.*

consilii (s) rem esse Scipio juvenis, fatalis dux hujusce belli, « Audendum atque agendum, non consultandum, [ait] in tanto » malo esse. Irent secum extemplo armati, » qui rempublicam salvam vellent. Nullo (t) » verius, quam ubi ea cogitentur, hostium » castra esse. » Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Merelli : & , quum concilium ibi juvenum, de quibus adlatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, « Ex mei animi sententia, [inquit] » ut ego rempublicam populi Romani non » deseram, neque alium civem Romanum de- » serere patiar. Si sciens fallo, tum me, » Jupiter optime maxime, domum, familiam, » remque meam pessimo leto adfacias ! In hæc » verba, L. Cæcili, jures, postulo, ceteri- » que, qui adestis : qui non juraverit, in se » hunc gladium strictum esse sciat. » Haud fecus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes : custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

*Venusiam
ex fuga
coeunt ad
quatuor
hominum
millia.*

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga

(s) concilii Gron. (t) nusquam Crev.

per agros fuerant , pervenere. Eos omnes U. c. 536.
a. C. 216.
 Venusini per familias benigne accipiendos
 curandosque quum divisissent , in singulos
 equites togas & tunicas & quadrigatos num-
 mos quinos vicanos , & peditibus denos , &
 arma , quibus deerant , dederunt : ceteraque
 publice ac privatim hospitaliter facta : cer-
 tatumque , ne a muliere Canusina populus
 Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius
 onus Busæ multitudo faciebat , & jam ad
 decem millia hominum erant. Appiusque &
 Scipio , postquam incolumem esse alterum
 consulem acceperunt , nuncium extemplo mit-
 tunt , quantæ secum peditum equitumque
 copiarum essent : sciscitatumque simul , utrum
 Venusiam adduci exercitum , an manere ju-
 beret Canusii ? Varro ipse Canusium copias
 traduxit. Et jam aliqua species consularis
 exercitus erat ; mœnibusque se certe , si non
 armis , ab hoste videbantur defensuri. Ro-
 mam , ne has quidem reliquias superesse ci-
 vium sociorumque ; sed occisione occisos
 cum duobus exercitibus consules , deletasque
 omnes copias , adlatum fuerat. Numquam ,
 salva urbe , tantum pavoris tumultusque intra
 mœnia Romana fuit. Itaque subcumbam oneri,

*Pavor
Romæ
maximus.*

U. c. 536.
a. C. 216.

neque adgrediar narrare, quæ ediffertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo (u) consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Compararem cladem ad Ægates insulas Carthaginienfium prælio navali acceptam, qua fracti Sicilia, ac Sardinia cessere, hinc vestigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal subcubuit? Nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quod minore animo latæ sunt.

*Senatus
consultitur
de urbis
custodia,*

LV. P. FURIUS Philus & Man. (x) Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulere. Neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad obpugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne con-

(u) duo del. Gron. Crev.

(x) Marcus Gron. Crev.

filium quidem fatis expedirent, obstreperet-
 que clamor lamentantium mulierum, &
 nondum palam facto, vivi mortuique per
 omnes pene domos promiscue comploraren-
 tur: tum Q. Fabius Maximus censuit, «equi-
 » tes expeditos & Appia & Latina via mit-
 » tendos, qui, obvios percunctando aliquos
 » profectos ex fuga; passim dissipatos; forte
 » referant, quæ fortuna consulum atque exer-
 » cituum sit; & si quid Dii immortales,
 » miseriti imperii, reliquum Romano nomini
 » fecerint: ubi eæ copiæ sint: quo se Han-
 » nibal post prælium contulerit: quid paret;
 » quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda
 » noscendaque per inpigros juvenes esse. Illud
 » per Patres ipsos agendum, quoniam magi-
 » stratum parum sit, ut tumultum ac trepi-
 » dationem in urbe tollant, matronas publico
 » arceant, continerique intra suum quamque
 » limen cogant: comploratus familiarum coër-
 » ceant: silentium per urbem faciant: nun-
 » cios rerum omnium ad prætores deducen-
 » dos curent; suæ quisque fortunæ domi
 » auctorem expectent, custodesque (y) præ-
 » terea ad portas ponant, qui prohibeant,

U. c. 536.
 a. C. 216.

*Sententia
 Fabii
 Max.*

*U. c. 536.
a. C. 216.*

» quemquam egredi urbem ; cogantque ho-
» mines nullam , nisi urbe ac mœnibus fal-
» vis , salutem sperare. Ubi conticuerit tu-
» multus , recte tum in curiam Patres revo-
» candos , consulendumque de urbis custodia
» esse. »

LVI. QUUM in hanc sententiam pedibus
omnesissent, submotaque foro per magistra-
tus turba , Patres diversi ad sedandos tumultus
discessissent ; tum demum literæ a Te-
rentio consule adlatæ sunt ; « L. Æmilium
» consulem exercitumque cæsum ; sese Canusii
» esse , reliquias tantæ cladis velut ex nau-
» fragio conligentem. Ad decem millia mili-
» tum ferme esse incompositorum inordinato-
» rumque. Pœnum sedere ad Cannas , in capti-
» vorum pretiis prædaque alia , nec victoris
» animo, nec magni ducis more, nundinantem, »
Tum privatæ quoque per domos clades vul-
gatae sunt : adeoque totam urbem obplevit
luctus, ut sacrum anniversarium Cereris in-
termissum sit ; quia nec lugentibus id facere
est fas , nec ulla in illa tempestate matrona
expers luctus fuerat. Itaque , ne ob eandem
causam alia quoque sacra publica aut privata
desererentur , senatusconsulto diebus triginta

*Cereris sa-
crum inter-
missum.*

luctus est finitus. Ceterum quum sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ adlatæ sunt ab T. Otacilio propratore, » Regnum Hieronis » classe Punica vastari : cui quum opem in- » ploranti ferre veller, nunciatum sibi esse, » aliam classem ad Ægates insulas stare, pa- » ratam instructamque, ut, ubi se versum » ad tuendam Syracusanam oram Pœni fen- » sissent, Lilybæum extemplo provinciamque » aliam Romanam adgrederentur. Itaque classe » opus esse, si regem socium Siciliamque » tueri vellent.»

U. c. 536.
a. C. 216.

LVII. LITERIS consulis proprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præffet, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ, & altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibi-
met ipsa mortem consciverat. L. Cantilius,

*Vestales
stupri com-
perta.*

U. c. 536.
a. C. 210.

scriba pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplicique Deos possent placare, & quænam futura finis tantis claudibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conscriptum, jam (z) ante hostiis humanis, minime Romano sacro, inbutum. Placatis fati, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equi-

Hostiæ humane inmolatæ.

(z) jam l. ibi Gron.

tum,

tum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, & quosdam prætextatos, scribunt. Quatuor ex his legiones & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. Arma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

U. c. 536,
a. C. 216,

Servi armantur,

LVIII. NAMQUE Hannibal, secundum tam prosperam ad Camas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis; quum, captivis productis segregatisque, socios, (a) sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne adlocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod numquam alias antea) fatis miti sermone adloquitur: « Non internecinum sibi esse cum » Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et Patres virtuti Romanæ ces-

Hannibal
lis oratio
ad captivos
vos Rom.

(a) segregatisque sociis, eos Gron. Crev.

U. c. 536. » fiffe : & se id adniti, ut suæ in vicem simul
a. C. 216. » felicitati & virtuti cedatur. Itaque redi-
 » mendi se captivis copiam facere. Pretium
 » fore in capita, equiti quingenos quadriga-
 » tos nummos, trecenos pediti, servo cen-
 » tum. » Quàmquam aliquantum adjiciebatur
 equitibus ad id pretium, quod pepigerant
 dedentes se; læti tamen quamcumque con-
 ditionem paciscendi acceperunt. Placuit suf-
 fragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad
 senatum irent : nec pignus aliud fidei, quam
 ut jurarent se redituros, acceptum. ~~X~~ Missus
 cum his Carthalo nobilis Carthaginienfis :
 qui, si forte ad pacem inclinarent animos,
 conditiones ferret. Quum egressi castris essent,
 unus ex iis, minime Romani ingenii homo,
 velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi
 caussa quum in castra redisset; ante noctem
 comites adsequitur. Ubi eos Romam venire
 nunciatum est, Carthalonem obviam lictor
 missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut
 ante noctem excederet finibus Romanis.

*Eorum
 principis
 oratio in
 senatu.*

LIX. LEGATIS captivorum senatus ab dicta-
 tore datus est. Quorum princeps M. Junius,
 « Patres conscripti, [inquit] nemo nostrum
 » ignorat, nulli umquam civitati viliores

» fuisse captivos, quam nostræ. Ceterum,
 » nisi nobis plus justo nostra placet caussa,
 » non alii umquam minus neglegendi vobis,
 » quam nos, in hostium potestatem venerunt.
 » Non enim in acie per timorem arma tradi-
 » dimus; sed, quum prope ad noctem super-
 » stantes cumulis cæforum corporum prælium
 » extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei
 » reliquum ac noctem insequentem, fessi la-
 » bore ac vulneribus, vallum sumus tutati.
 » Postero die, quum circumfessi ab exercitu
 » victoræ aqua arceremur, nec ulla jam per
 » confertos hostes erumpendi spes esset, nec
 » esse nefas duceremus, quinquaginta milli-
 » bus hominum ex acie nostra trucidatis, ali-
 » quem ex Cannensi pugna Romanum mili-
 » tem restare; tum demum pacti sumus pre-
 » tium, quo redempti dimitteremur: arma,
 » in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tra-
 » didimus. Majores quoque acceperamus se a
 » Gallis auro redemisse: & patres vestros,
 » (b) asperrimos illos ad conditionem pacis,
 » legatos tamen captivorum redimendorum
 » gratia Tarentum misisse. Atqui, & ad Alliam
 » cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho,

U. 1. 336.
 a. C. 216.

(b) nostros Crev.

U. c. 536.

a. C. 216.

» utraque non tam clade infamis , quam pa-
 » vore ac fuga , pugna fuit. Cannenses cam-
 » pos acervi Romanorum corporum tegunt :
 » nec supersumus pugnæ , nisi in quibus tru-
 » cidandis & ferrum & vires hostem defece-
 » runt. Sunt etiam de nostris quidam , qui ne
 » in acie quidem refugerunt : sed , præsidio
 » castris relictis , quum castra traderentur , in
 » potestatem hostium venerunt. Haud equi-
 » dem ullius civis & commilitonis fortunæ
 » aut conditioni invidio , nec premedo alium
 » me extulisse velim : ne illi quidem , (nisi
 » pernicitatis pedum & cursus aliquod præ-
 » mium est) qui plerique inermes ex acie
 » fugientes non prius , quam Venusiæ aut
 » Canusii , constiterunt , se nobis merito præ-
 » tulerint , gloriatique sint , in se plus , quam
 » in nobis , præsidii reipublicæ esse. Sed illis
 » & bonis ac fortibus militibus utemini : &
 » nobis etiam promptioribus pro patria , quod
 » beneficio vestro redempti atque in patriam
 » restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate
 » & fortuna habetis : octo millia fervorum
 » audio armari. Non minor numerus noster
 » est , nec majore pretio redimi possumus ,
 » quam hi emuntur. Nam si conferam nos

» cum illis , injuriam nomini Romano faciam.
 » Illud etiam in tali consilio animadverten-
 » dum vobis censeam, Patres conscripti, (si
 » tamen duriores esse velitis, quod nullo no-
 » stro merito faciatis) cui nos hosti relicturi
 » sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitem
 » numero habuit captivos; an barbaro ac
 » Pœno, qui utrum avarior, an crudelior,
 » sit, vix existimari potest. Si videatis cate-
 » nas, squalorem, deformitatem (c) civium
 » vestrorum, non minus profecto vos ea
 » species moveat, quam si ex altera parte cer-
 » natis stratas Cannensibus campis legiones
 » vestras. Intueri potestis sollicitudinem &
 » lacrimas in vestibulo curiæ stantium cogna-
 » torum nostrorum, expectantiumque respon-
 » sum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis,
 » qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint;
 » quem censeatis animum ipsorum esse, quo-
 » rum in discrimine vita libertasque est? Si,
 » me Dius fidius, ipse in nos mitis Hanni-
 » bal contra naturam suam esse velit, nihil
 » tamen nobis vita opus esse censeamus, quum
 » indigni, ut a vobis redimeremur, visi fu-
 » mus. Rediere Romam quondam remissi a

U. c. 536.
 a. C. 216.

(c) deformitatemque Gron.

U. c. 536.
a. C. 216.

» Pyrrho sine pretio capti : sed rediere cum
» legatis primoribus civitatis , ad redimen-
» dos sese missis. Redeam ego in patriam ,
» trecentis nummis non æstimatus civis ?
» Suum quisque habet animum , Patres con-
» scripti. Scio in discrimine esse vitam cor-
» pusque meum. Magis me famæ periculum
» movet , ne a vobis damnati ac repulsi abea-
» mûs (d). Neque enim vos pretio pepercisse
» homines credent.»

*Manlius
suadet ne
captivi re-
dimantur.*

LX. UBI is finem fecit , extemplo ab ea turba , quæ in comitio erat , clamor flebilis est sublatus , manusque ad curiam tendebant orantes , ut sibi liberos , fratres , cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum immiscuerat. Senatus , submotis arbitris , consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur , & alii redimendos de publico , alii nullam publice inpenfam faciendam , nec prohibendos ex privato redimi ; si quibus argentum in præsentia deesset , dandam ex ærario pecuniam mutuan , prædibusque ac prædiis cavendum populo , conferent ; tum T. Manlius Torquatus , priscae ac nimis duræ , ut plerisque videbatur , seve-

(d) *habeamur* Gron.

ritatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: « Si tantummodo postulassent legati » pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut » redimerentur, sine ullius insectatione eorum, » brevi sententiam peregisssem. Quid enim » aliud quam admonendi essetis, ut morem » traditum a patribus, necessario ad rem mi- » litarem exemplo, servaretis? Nunc autem » quum prope gloriati sint, quod se hostibus » dediderint, præferrique non captis modo in » acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venu- » sianam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi » C. Terentio consuli, æquum censuerint; » nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ » illic acta sunt, ignorare patiar. Atque uti- » nam hæc, quæ apud vos acturus sum, Ca- » nusii apud ipsum exercitum agerem, opti- » mum testem ignaviæ cujusque & virtutis: » aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, » quem si isti ducem secuti essent, milites » hodie in castris Romanis, non captivi in » hostium potestate essent! Sed quum, fessis » pugnando hostibus, tum victoria lætis, & » ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem » ad erumpendum liberam habuissent, & sep- » tem armatorum hominum millia percurrere

U. c. 536.

a. C. 216.

U. c. 536.
a. C. 216.

» etiam confertos hostes potuissent; neque
 » per se ipsi id facere conati sunt, neque
 » alium sequi voluerunt. Nocte prope
 » tota P. Sempronius Tuditanus non desistit
 » mōnere, adhortari (e) eos, dum paucitas
 » hostium circa castra, dum quies ac silentium
 » esset, dum nox inceptum tegeret, se duces
 » sequerentur: ante lucem pervenire in tutā
 » loca, in sociorum urbes posse. Sicut avo-
 » rum memoria P. Decius tribunus militum
 » in Samnio; sicut, nobis adolescentibus,
 » priore Punico bello Calpurnius Flamma
 » trecentis voluntariis, quum ad tumulum
 » eos capiendum, situm inter medios hostes,
 » duceret, dixit: Moriamur, milites, &
 » morte nostra eripiamus ex obsidione circum-
 » ventas legiones: si hoc P. Sempronius di-
 » ceret; nec viros quidem, nec Romanos vos
 » duceret, si nemo tantæ virtutis existisset
 » comes. Viam non ad gloriam magis, quam
 » ad salutem, ferentem demonstrat, reduces
 » in patriam, ad parentes, ad conjuges ac
 » liberos facit. Ut servemini, deest vobis
 » animus? quid, si moriendum pro patria
 » esset, facerētis? Quinquaginta millia ci-

(e) *adhortarique Gron.*

» vium fociorumque circa vos e ipso die
 » cæsa jacent. Si tot exempla virtutis non
 » movent, nihil unquam movebit. Et tanta
 » clades vilem vitam non fecit, nullam faciet.
 » Liberi atque incolumes desiderate patriam:
 » immo desiderate, dum patria est, non ci-
 » ves ejus estis. Sero nunc desideratis, demer-
 » nuti capite, abalienati jure civium, servi
 » Carthaginiensium facti. Pretio redempti estis
 » eo, unde ignavia ac nequitia abiistis? P.
 » Sempronium, civem vestrum, non audistis,
 » arma capere ac sequi se jubentem: Hanni-
 » balem post paullo audistis, castra prodi &
 » arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam
 » istorum accūso, quum scelus possim accu-
 » sare? Non enim modo sequi recusarunt bene-
 » monentem, sed obsistere ac retinere conati
 » sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi iner-
 » tes submovissent. Prius, inquam, P. Sem-
 » pronio per civium agmen, quam per hostium,
 » fuit erumpendum. Hos cives patria deside-
 » ret? quorum si ceteri similes fuissent, ne-
 » minem hodie ex iis, qui ad Cannas pugna-
 » verunt, civem haberet. Ex millibus septem
 » armatorum sexcenti exstiterunt, qui erum-
 » pere auderent, qui in patriam liberi atque

U. c. 536.
 a. C. 216.

U. c. 536.
a. C. 216.

» armati redirent : neque iis quadraginta mil-
 » lia hostium obstitere. Quam tutum iter dua-
 » rum prope legionum agmini futurum cen-
 » setis fuisse ? Haberetis hodie viginti millia
 » armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres
 » conscripti. Nunc autem quemadmodum hi
 » boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem
 » dixerint) cives esse possunt? nisi quis cre-
 » dere potest fuisse, ut erumpentibus; quin
 » erumperent, obstitere conati sunt : aut non
 » invidere eos, quum incolumitati, tum glo-
 » riæ illorum per virtutem partæ, quum sibi
 » timorem ignaviamque servitutis ignominio-
 » sæ causam esse sciant. Maluerunt in ten-
 » toriis latentes simul lucem atque hostem
 » expectare, quum silentio noctis erumpendi
 » occasio esset. At enim ad erumpendum e-
 » castris defuit animus ; ad tutanda fortiter
 » castra animum habuerunt. Dies noctesque
 » aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati
 » vallo sunt : tandem ultima ausi passique,
 » quum omnia subsidia vitæ abessent, adfec-
 » tisque fame viribus, arma jam sustinere
 » nequirent, necessitatibus magis humanis ;
 » quam armis, victi sunt. Orto sole hostis
 » ad vallum accessit : ante secundam horam,

» nullam fortunam certaminis experti, tradi-
 » derunt arma ac se ipsos. Hæc vobis ipso-
 » rum per biduum militia fuit. Quum in acie
 » stare ac pugnare decuerat, tum in castra
 » refugerunt : quum pro vallo pugnandum
 » erat, castra tradiderunt, neque in acie ne-
 » que in castris utiles. Vos redimam? quum
 » erumpere castris oportet, cunctamini ac
 » manetis : quum manere, castra (f) tutari
 » armis necesse est, & castra & arma & vos
 » ipsos traditis hosti. Ego non magis istos
 » redimendos, Patres conscripti, censeo,
 » quam illos dedendos Hannibali, qui per
 » medios hostes e castris eruperunt, ac per
 » summam virtutem se patriæ restituerunt. »

LXI. POSTQUAM Manlius dixit, quamquam
 Patrum quoque plerosque captivi cognatione
 adtingebant, præter exemplum civitatis mini-
 me in captivos jam inde antiquitus indulgentis,
 pecuniæ quoque summa homines movit : quia
 nec ærarium exhaurire, magna jam summa
 erogata in servos ad militiam emendos ar-
 mandosque, nec Hannibalem maxime hujusce
 rei, ut fama erat, egentem locupletari vole-
 bant. Quum triste responsum, « non redimi

U. c. 536.
 a. C. 216.

*Senatus
 censet cap-
 tivos non
 esse redi-
 mendos.*

(f) & castra Gron.

75
 U. c. 536.
 a. C. 216.

» captivos, » redditum esset, novusque sus-
 per veterem luctus tot jactura civium ad-
 jectus esset, cum magnis fletibus questibusque
 legatos ad portam profecuti sunt. Unus ex
 iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra
 jurejurando se exsolvisset. Quod ubi inno-
 tuit, relatumque ad senatum est, omnes cen-
 fuerunt, comprehendendum & custodibus pu-
 blice datis deducendum ad Hannibalem esse.
 Est & alia de captivis fama, decem primos
 venisse. De eis quum dubitatum in senatu
 esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita
 admissos esse, ne tamen iis senatus daretur.
 Morantibus deinde longius omnium spe, alios
 tres insuper legatos venisse, L. Scribonium,
 & C. Calpurnium, & L. Manlium. Tum
 demum ab cognato Scribonii tribuno plebis
 de redimendis captivis relatum esse, nec cen-
 suisse redimendos senatum: & novos lega-
 tos tres ad Hannibalem revertisse, decem
 veteres remansisse; quod, per causam reco-
 gnoscendi nomina captivorum ad Hannibalem
 ex itinere regressi, religione sese exsolvis-
 sent: de iis dedendis magna contentione actum
 in senatu esse: victosque paucis sententiis,
 qui dedendos censuerint. Ceterum proximis

cenforibus adeo omnibus notis ignominibusque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint : ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea (g) clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare coeperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi : Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani : præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cifalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. Quo in tempore ipso, adeo magno animo civitas fuit, ut consuli

U. c. 536.
a. C. 216.

*Defectio
sociorum.*

*Pacis ta-
men men-
tio nulla.*

(g) hæc Gron. Crev.

V. E. 536.
a. C. 216.

152
 ex tanta clade, cujus ipse caussa maxima
 fuisset, redeunti, & obviam itum frequenter
 ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ,
 quod de republica non desperasset: cui, si
 Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recu-
 sandum supplicii foret.

FINIS TOMI QUARTI.

ARGENTORATI,

Typis FRANCISCI GEORGII LEVRAULT.

PERMISSU SUPERIORUM,

